

ВІСНИК

WISTNYK

ЗМІСТ:

Ю. Клен: Відгомін віків . . .	609	Л. Гаймалак: Гітлер і Велика Британія . . .	609
С. Кушніренко: Знак доби . . .	609	Р. О.: Слідами Ст. Грабського . . .	611
Марко Амю: Емілія Богарне . . .	611	Devius: На маргінесі нового пак- . . .	623
В. Кубійович: Українці в Америці . . .	623	М. Л.: З пресового фільму . . .	630
А. Р.: Жидівське питання і націо- . . .	630	Бібліографія . . .	643
нальсоціалізм . . .	630	Від Адміністрації . . .	
Гр. М. Тишкевич: З листів . . .	643		

ROCZNIK VII KSIĄŻKA 9
РІЧНИК VII КНИЖКА 9

ТОМ II
ТОМ

1939

Adres redakcji i administracji: Lwów, Czarnecka
Адреса редакції й адміністрації ЛЬВІВ, Чарнець
Чекове конто П. К. О. 500-371.

Відновляйте передплату за „Вістник“ на 1939 р.!

Передплата за „ВІСТНИК“ в краю вносить:
квартально — зл. 6.60; піврічно — 12; річно — 23
платні згори. Ціна окремої книжки — зл. 2.20.
Для заграниці: річно зл. 30 або рівновартість в чужій валюті.

Квартальника Вістника

в 1939 р. вийде, як дотепер, 4 книжки в ціні
від зл. 1 до зл. 2.

Річна передплата вносить зл. 4 платних згори.

Для закордону зл. 5.

Річна передплата „Квартальника“ для передплатників
„Вістника“ вносить половину.

А ДРЕСА: Львів, Чарнецького 26 м. 21.

ЧЕКОВЕ КОНТО 500.371.

УВАГА!

УВАГА!

Всі розуміють вагу фізичного виховання. Підручники до:
Історії і теорії руханки, народніх вільноручних справ, вправ
на приладах і правила ріжних мячевих гор і т. п. та
одинокий тіловиховний журнал

„Соکیلськi Вісти“

можна набути в „Соколі Батьку“, Львів, вул. Руська ч. 20.
ПКО 505.174. Жадайте цінників видань та оказових чисел
журналу.

Передплачуйте! Одинокий ілюстрований місячник українського проти-
алькогольного і протинікотинного руху **„ВІДРОДЖЕННЯ“**
Річна передплата 4—зл.; для членів Т-ва „Відродження“ тільки 2.20 зл.
Чекове конто П. К. О. 512.065; ч. розрах. переказі 77.

Зписуйтеся в члени і закладайте Кружки українського протиалько-
гольного товариства **„ВІДРОДЖЕННЯ“**

Пишіть по інформації: **„ВІДРОДЖЕННЯ“** Львів Чарнецького 26

„ЦЕНТРОСОЮЗ“

Союз Кооперативних Союзів

Зиморовича 20/22 тел. 298-94

З Б У Т

них продуктів — яєць — живини

III
П-12531/1939
Р. 7 кн. 99

Юрій Клен

Відгомін віків

Очами синіми із тьми віків
Знов дивиться на нас прадавнє.
Росте ріка, гуде вода в ній,
Гуркоче глухо рокотом років.

В вогні і вихорі грядуть часи,
Доба прекрасна і почварна,
Не Метерлінка, а Вергарна.
Мов гордий герб, тавро її носи.

Ось піднесе тобі до уст трубу:
Труби її страшні фанфари,
Її заграви і пожари,
Терпку весну, гірку, хмільну журбу

Вже розтинає вітру дикий спів
Життя ще непочатий простір,
Гуде, гуде в невиннім рості
І мчить, і душу рве на сто шматків.

Хто запалив безмірну далечінь?
То не прадавні світять зорі,
То падає на тло історій
Твоя страшна і велитенська тінь.

Сергій Кушніренко

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

Знак доби

І знов неждано з праджерел зачахлих
Народжуються дні терпкі й горячі,
Біжать, хвилюють зрячих і незрячих
І мучать ритмом маршів непочатих...

Львівська державна
національна бібліотека

4281

Накреслюють шляхи, сплітають цілі
 І в неминуче вяжуть бездоріжжя,
 А світ шумить як лан нового збіжжя
 Та вже й трівожиться колосся зріє.

Обіцяне життя це труд і мандри,
 Що в них позначаться вояцькі стопи...
 Чи не тряслись твої хребти, Європо.
 До Бонапартів і до Александрів?..

В одвічній грі: мечі і самопали.
 Та ледве знають вицвівши знамена,
 В яких дорогах думали й розстались:
 Голод на славу і на хліб щоденний...

І ось — пісні, рої дитячих ігрищ,
 Де тільки символом бляшана зброя —
 Це бавляться в розгуканих героїв
 Ті, що заміняться колись — у тигрів.

А в сфері хмар воює тверде слово
 Й щодня кривавляться набряклі шпальти
 Й підводиться — росте вже не на жарті
 Великий привид скόлиху нового...

Втопивши в даль розширені зіниці,
 На болячках столітніх порохунків
 Встає Людина спрагненим ладунком
 І сипле ввічі — люті блискавиці!...

Чекає світ... А мирний характерник
 Частіше добува з кишені хустку,
 Бо вже обгриз оливкову галузку
 Й стоїть в обличчі — катастрофи нервів...

2 VIII 1939

Марко Аміо

Емілія Богарне

(епізод з життя героїчної жінки)

Одного ранку в березні 1815, невеличкий чоловічок прохажувався в Тюільрійському саді, коли нагло почув ззаду чийсь шепіт:

— Не робіть ніякого руху... Не кажіть нічого... Щоби ви знали, імператор повертає... Він вже висадився у Франції....

Не зважаючи на пересторогу, маленький чоловічок з перераження став мов в землю вритий. Потім, отямившись з несподіванки, він обернувся і побачив особника, якого обрис був йому незнайомий і який — великими кроками — віддалявся від нього. Чоловічок, що прохажувався, був граф де Ля - Валет. Перш був адютантом Бонапарта, пізніше головним директором пошти аж до упадку імперії.

І справді, хутко поширилася чутка, що Наполеон машерував на Париж на чолі армії, яка, покидаючи кожде місто по дорозі, збільшувалася частиною його залоги. 19 березня довідалися, що він вже зовсім близько коло столиці. Протягом слідуючої ночі Людвик XVIII уважав за розсудне покинути Париж і Францію й подався до Ганду. Рано в понеділок 20 березня, Ля - Валет вибрався до будинку Головної Пошти. Коли там з'явився, всі пригадали, що він був приятелем і майже кривним Наполеона, бо оженився з Емілією Богарне, племінницею цісареві Жо-зефіні; отже всі двері настіж відчинилися перед ним. Він гордо випростував свою невеличку постать і пішов до директорського кабінету, що займав його впродовж чотирнацяти років. Граф Ферран, що прийшов на се становище по нім, уступив йому своє крісло, але заки покинув бюро, попросив письменного звільнення. Ля - Валет спокійно сів коло бюрка і написав жаданий клаптик паперу.

Нарешті Наполеон увійшов в столицю. Імперія була привернена. Ля - Валет, що відкинув теку міністра закордонних справ, запропоновану йому імператором, лишився головним директором пошти.

Потім прийшов бельгійський похід, Ватерльоо і Людвик XVIII вернув до Парижа... Ля - Валет не сумнівався, що його потягнуть до відвічальности, як зрештою і стількох інших, але не тікав. І дійсно, в вівторок 18 липня його арештували і замкнули в Консієржері.

Вже три місяці сидів він в в'язниці, а про його долю

ще нічого не було вирішено. Сі три місяці графиня даремно пробувала добитися його звільнення, відкликаючись до своїх колишніх звязків і знайомостей. Людовик XVIII мабуть дарувавби Ля-Валетові, але його немилосердна племінниця, герцогиня д'Ангулем, не дала йому цього зробити. Нарешті 20 листопада Ля-Валет став перед сенським трибуналом. Роялісти знали його бонапартистські почування і ласки, якими обсилав його Наполеон, отже се спонукало їх обвинувачити його в тім, що він брав участь в змові, яка привела імператора з острова Ельби знову на трон. Очевидно, се обвинувачення було позбавлене всякої підстави і Ля-Валет завзято боронився. Але судії не забули, що його тесть, Франсуа де Богарне, також визнав Наполеона і був його послом при головах різних держав. Крім того, над графом тяжило ще друге, добре усправедливлене, обвинувачення: самовільне присвоєння собі неналежних урядових функцій. І дійсно, коли він наново зайняв становище головного директора пошт, 20 березня, ніхто його до того не уповажнював. Він ділав з власного почину. Судові предложили підписаний ним графові Ферранові кусник паперу. Зрештою Ля-Валет не заперечував фактів. Та се обвинувачення не було так тяжке, щоби стягнути на нього сувору кару. Роялісти збагнули, що їх жертва готова була їм вислизнутися. Отже, хоч першу точку обвинувачення й тяжко було підтримати — адвокату графа легко було її повалити, — її умисне получили в одно з другою, а присяглим поставили лише одне питання. По півгодинній надумі, представники суспільності вісьмома голосами проти чотирьох винесли засуджуючий присуд. Засуд був: кара смерті. Роялісти веселилися.

Ля-Валет вислухав присуду з скорченим обличчям. Певно, він не сподівався оправдання, але він не був приготований на таку несправедливість, а що його найбільше діткнуло, було се, що будучи засуджений звичайним трибуналом, він мав бути гільотинований, а не розстріляний, як інші жертви білого терору. Тоді Ля-Валет пригадав, що він був старшиною і він прагнув вмерти як вояк. Він доручив просити Мармона¹⁾ замовити слово за нього перед королем, щоби йому зроблено було сю ласку. Герцог Рагузький отримав авдієнцію у Людовика XVIII, але се був втрачений труд. Тоді граф підписав касаційну скаргу.

¹⁾ Август Мармон, маршал Франції (1774—1852), по занятті Парижа союзниками 1814, знісшись з ними потай, відступив з своїм корпусом, що стояв коло Кордейля, що зробило неминучою абдикацію Наполеона.

Деякий час по тім, він припадково спіткався з Неєм, що так само як він, був ув'язнений в Консієржері. Маршал поклав йому руку на плече і з сумом сказав:

— Ви мене випередите... Але й я скінчу так само...

Він чудово знав, що його розстріляють 8 грудня, але дата страти графа ще не була встановлена.

Для графині Ля - Валет засуд її чоловіка майже не скінчився катастрофою. Вона була вагітна від п'ятиох місяців, і породи наступили передчасно; цілий тиждень вона знаходилася між життям і смертю. Ледві вставши, поспішала вона до Консієржері і від сього дня ходила на побачення з своїм чоловіком майже щовечора, тримаючи його в курсі всіх чуток. Вчинки роялістів і уряду не були прихильно оцінені більшістю населення, а бочапартисти не занедбали використати для своєї справи все, що промовляло на некористь Людовика XVIII й його міністрів.

Пані де Ля - Валет гадала, що уряд відповість поміркованою і поблажливою політикою на завзяті напади на себе. Вона здвоїла свою активність, але оминала бути занадто докучливою, щоби не зразити собі всевладні особистости, які — за урядниками касаційного суду, що були тільки параваном, — мали видати рішення в справі її чоловіка. Вона плекала тверду надію, що засуд буде скасований. В понеділок 18 грудня відбулося засідання касаційного трибуналу. Він розглянув скаргу, але проти сподіванок графині, відкинув її і підтвердив присуд суду присяглих. Страту призначено на слідуючий четвер; лишалося тільки сорок вісім годин. Пані Ля - Валет була в розпачі. Вона обігала весь Париж. Вона стукала в усі двері. Вона пішла знову до Мармона і благала його зробити щось для її чоловіка.

— Пані, відповів маршал, я не уявляю собі, як мігби допомогти вам... Ті, що рішили сю справу, мають непереможні впливи.

Тоді графиня скрикнула:

— Алеж мій чоловік невинен в тім, в чім його обвинувачують... Він не брав участі в заговорі, виж се чудово знаєте, ви, що були його приятелем... Виж знаєте, що се огидна інтрига, підведена під нього... Чи се злочин заховати відданість тому, хто вам завше оказував добрість? Сеж страшно! Страшно!... Але ви, ви бодай, не можете так заховуватися як инші... Правда, ви не відступитеся від нього?...

Графиня впала на коліна. Мармон, дуже блідий, дивився на се прекрасне обличчя жінки з поглядом, зверненим на нього, з очима, повними сліз. Він кілька хвилин

роздумував, потім, прийнявши нагале рішення, поміг пані Ля - Валет встати.

— Добре, сказав він, зробимо ще одну спробу, хоч сумніваюся, чи вона дасть бажані наслідки... Тільки на-самперед треба... Чи ви уложили подання?

— Я скомпонувала його на всякий випадок! Воно у мене вже готове. Не гаючи часу, графиня й маршал вийшли і всіли в карету. Перш удалися до дому пані де Ля - Валет, в передмісті Сент - Оноре, звідти до Тюільрі. Але там дижурний урядовець, бачучи, що Мармон є в то-варистві, відмовився впустити його. Коли маршал взяв його згори, зараз з'явився дижурний старшина, який за-явив, що останній розпорядок забороняв вступ до Тюільрі всім жінкам.

— Хто видав сей розпорядок? — запитав Мармон. Старшина завагався, а потім відповів:

— Здається, герцогиня д'Ангулем.

Тоді Мармон звернувся до графині і сказав їй:

— Будь ласка, зачекати мене хвилину.

І він ввійшов в Тюільрі, тоді як пані де Ля - Валет вер-нула до своєї карети. Минуло чверть години, коли з'я-вився приділений до палацу генерал Руа і попросив її слі-дувати за ним. Він запровадив її до одного з сальонів, де вона знайшла Мармона, який нервово ходив вперед і назад, в першій хвилині не завваживши її, так був за-нятий своїми думками. Нарешті зупинився і сказав:

— Король і герцогиня д'Ангулем зараз перейдуть через сю кімнату, вони вибираються до каплички... Тепер вже ваша черга ділати, пані... Щодо мене, я зробив, що міг... Не укриваю перед вами, що наражаю себе на не-ласку...

Справді, кілька хвилин потім, відчинилися двері й по-явився Людовик XVIII. Пані де Ля - Валет кинулася проти нього, і простягаючи просьбу, сказала благаючим голосом:

— Ваша Величність, закликаю вас, прочитайте се... Змилосердіться над паном де Ля - Валетом!

Король звільнив крок і відповів досить холодно:

— Се безцільно, пані... Я дуже співчуваю з вашим болем, але мушу виконати свій обов'язок.

І він пішов геть.

Майже в ту мить увійшла до сальону герцогиня д'Ангулем. Нещасна жінка кинулася до ніг герцогині, але ся остання обернулася до графа д'Агу, удаючи, що роз-мовляє з ним. Пишна, навіть не глянувши на неї, перейшла вона повз графиню. Двері сальону зачинилися і пані де Ля - Валет знову лишилася сама з Мармоном. Зависла прикра мовчанка. Вони обмінялися поглядами, потім не-промовивши ні слова, вони вийшли з сальону і покинули

палац. Але графиня всеж таки не втратила всієї надії добитися ласки для свого чоловіка. Поспішно вона казала себе завести на вулицю дю-Бак, до герцога Рішеліє, що був тоді головою ради міністрів. Сей останній прийняв її дуже ввічливо, вислухав її, видно жалуючи її, але відповів:

— Я в розпачі, пані, але абсолютно нічого не можу зробити для графа... Король не хоче й слухати про се.

Тоді графиня з непогамованим виглядом, який трохи стурбував Рішеліє, сказала:

— В кождім разі, я думаю, що дружині Ля-Валета не відмовлять права відвідувати чоловіка, якого вона любить!

— Алеж ніхто не гадає відбирати вам, пані, дозволу на побачення, яке ви мали досі.

Покидаючи голову ради міністрів, графиня зрозуміла, що вона не може вже числити ні нащо, як лиш на свою винахідливість і свою відвагу. Хоч вже було досить пізно, вона удалася до пана Бодюса, що свого часу був зобов'язаний її чоловікові й що тепер був начальником бюро в міністерстві закордонних справ, в якого будинку він мешкав разом з жінкою. Пані де Ля-Валет сиділа у нього понад годину, а коли вийшла, то була дивно спокійна, але той, хто її в сю хвилину спіткавби, завваживби на її обличчі вираз зав'язтця, якого здається ніщо не моглоб захитати.

На слідуєчий день вона дальше робила свої таємничі заходи. Пополудні коло 6 години, вона пішла відвідати свого чоловіка, в товаристві одної з її кривих, панни Дюбур. Ся остання лишилася в Консьєржері аж до 7-ої. А коли відійшла, графиня наблизилася до дверей і надслухувала. Не завважила нічого підозрілого. Тоді повернула до свого чоловіка і притишеним голосом сказала:

— Не маємо чого сподіватися від короля, ні від герцогині д'Ангулем, ні від кого з тих, що моглиб ділати на вашу користь... мусимо ділати власними силами.

Граф поглянув на свою жінку, зацікавлений й стурбований.

— Що ви хочете тим сказати? — запитав він.

Графиня не відповіла відразу, бо їй почулися кроки на коридорі. Коли шум ушух, вона казала дальше:

— Завтра все буде готове для вашої втечі.

— Моеї втечі?... Ви втратили розум, моя дорога.

— Дуже вас прошу, не час на суперечки... Я маю лише кілька хвилин, щоби бути з вами. Повторяю: все буде готове завтра... Я запевнила собі потрібну допомогу людей, на яких можемо числити, як на себе... Зрештою, не маємо вибору.

Граф деякий час заховував мовчанку.

— Я не хочу перечити вам, сказав він нарешті, але подібне підприємство видається мені зasmіле... Я далеко не зайшовби... Виж мусите зрозуміти, що мою втечу зараз же зауважать, і не встигну я ще й вибратися з Парижу, як буду арештований... Згодіться зі мною, і залишіть ваш проект...

— Майте довіря до мене, я не ділаю легкодушно...

— Але... Але ви?... Що буде з вами в сій справі?... Коли випадково мене й не схоплять, то на вас жеж спаде гнів тих, що мене ненавидять... Ні, я не маю права взяти на себе таку відповідальність... Лишіть мене на ласку долі, так буде ліпше.

— Вислухайте мене гаразд: коли ви вмерете, я не переживу сього, і наша маленька Жозефіна не матиме ні батька, ні матері. Колиж ви пристанете на мою гадку, вони вас не знайдуть, запевняю вас, а не можу припускати, щоби вони мали серце зігнати свою злість на мені... Мститися ма жінці, лише за те, що вона вирвала з рук незаслуженої смерті свого чоловіка і батька своєї доньки, се личилоб тільки варварам!

Сі слова переконали графа. Нагло де Ля - Валет набрав довіря до її проекту. Не сказавби чому, але він мав передчуття, що плян втечі, якої подробиць він навіть не знав, удасться.

— Я зроблю, що ви хочете, сказав він.

Тоді пані де Ля - Валет піднеслася, і попрощавшись з чоловіком, вийшла з келії.

На слідуєчий день, в середу 20 грудня, в переддень страти, коло 5 години, коло дверей Консієржері затрималася лектика і з неї вийшла графиня де Ля - Валет. Сторожеві жандарми віднесли вражіння, що вона була дуже змучена. Вона мусіла так виглядати, щоби виправдати наявність лектики, яка мала відіграти велику роль підчас втечі. Вона була загорнута в мериносовий плащ, підбитий зі споду фúтром. Зараз же удалася вона до келії графа, трохи випереджуючи свою доньку і стару гувернантку останньої, пані Дютуа. Але навіть не мала часу сказати щось своєму чоловікові, бо зараз же прийшли до нього різні відвідувачі, які принесли йому слова потіхи. Се були крєвні, полковник де Ля - Пажері, панна Дюбур, приятелі, товариші зброї давнього старшини Бонапарта, а їх дефіляда допроваджувала до розпачі паню де Ля-Валет, яка бачила, як наближалася хвилина втечі. Нарешті коло пів до семої останній гість відійшов. Тепер вона була сама з своїм чоловіком і з своєю донькою. Пані Дютуа теж відійшла.

Тоді графиня відкрила свою торбу, поклала її на стіл і вийняла з неї сукню з чорної тафти. Вона простягла її своєму чоловікові.

— Вберіть сю сукню... Ми майже однакові зростом... Вона пасуватиме вам напевно...

Граф не взяв убрання.

— Запевняю вас, що ви ідете на згубу... Я не смію повинуватися вам...

— Про се пізніше!... Повторяю вам, що все вже поладжено. Щодо мене, то мені нічого не загрожує, будьте певні... Отже хутчій... Ми не маємо часу... Точно о семій ви мусите вийти з сеї вязниці...

Ля - Валет більше не противився. В його келії був параван, за яким стояв столик з туалетовими прирядами. Разом з жінкою він пішов за параван, тоді як мала Жозефіна пильнувала коло вікна. Він убрався в сукню, хоч і без труду. Треба було її розширяти, бо хоч він і був того самого зросту, що графиня, зате не був такий щуплий. Потім він накинув на плечі мериносовий плащ, що був досить довгий і широкий, щоби сховати його досить огрядну постать. Нарешті його жінка одягла йому на голову свій капелюх, оздоблений перами, даючи йому рівночасно кілька рад:

— Мусите уважати, коли будете під брамою, похиліть голову, щоб не зачепитися перами, інакше все викриється... Не забудьте вбрати мої рукавички... Ви вийдете, спираючись на руку Жозефіни і триматимете мою хустку перед обличчям, так начеб плакали... Се виглядатиме зовсім природно для жінки, що покидає чоловіка, якого вже більше не побачить... Завдяки сьому вас не пізнають...

Графиня на мить перестала говорити, щоби попрощати капелюх. Потім говорила далі:

— Коли будете за брамою, всядете в мою лектику, що чекає перед брамою. Вас занесуть аж до кінця вулиці Гарлея, де знайдете екіпаж... Вас чекатиме там пан Бодюс... Займіть місце в сім екіпажі, а від сеї хвилини, пан Бодюс вже дбатиме про вашу безпеку...

— З мого боку позвольте зробити вам кілька уваг, відказав граф. Кождий раз по вашім відході, вартувий має звичай входити й питатися, чи я чого не потребую... Отже, щоб він зараз таки не відкрив мою втечу, сховайтеся за параваном і робіть шум, щоб вас чули... Він думатиме, що се я, й дасть спокій...

Нарешті наступила мить розлуки. Обидвое подруги довго дивилися один на другого. З очима, повними сліз, вони обнялися в останнє. Пані де Ля - Валет перша ви-

свободилася з обіймів. Зі спущеними долу очима, вона хутко прошепотіла:

— А тепер ідіть, мій друже, ідіть хутчій...

І тоді, як її чоловік вхопив за шнурок від дзвінка, щоби закликати вартового, вона ледви чути додала:

— Я молитиму Бога, щоб мав вас в своїй опіці...

І вона сховалася за параван. Граф задзвонив. Кілька секунд по тім почувлися кроки в коридорі. Клацнув замок і двері відчинилися. Граф зібрав всю свою відвагу, пустив доньку наперед і вийшов за нею. Тяжкі двері затріснулися знову. Пані де Ля-Валет лишилась сама... Вона впала на коліна, стиснувши руки. Досі вона показала себе сильною, тепер природа слабій жінки взяла своє. Вона мала страх, що її плян не вдасться, і — нагло схопилася на ноги, бо почула, що двері знову відчиняються. Тоді вона почала переставляти різні предмети, щоби робити шум. Мабуть, стоячи на порозі, вартовий оглядав келію. Секунди, які він потребував на се, видавалися жахливо довгими графині, якої серце билося шаленим темпом. Нарешті той відійшов. Пані де Ля-Валет відітхнула, але заразже подумала про свого чоловіка і знов її опанувало побоювання. Вона ледви трималася на ногах і мусіла сісти на стільчик коло ліжка. Несвідомо вона почала в думці повторяти собі деталічно плян, який так старанно випрацювала, обраховуючи вигляди успіху. Скільки часу минуло так? Може десять хвилин, коли вона поспішила за параван. Замок знову заскреготав. Вона схопила маленькі ножиці, впустила їх на землю і надслухувала. Тюремник увійшов і пані де Ля-Валет здавалося, що він наближається до паравану. І дійсно, він тричі застукав в нього кличучи:

— Пане!...

Графиня не відповіла. Отже те, чого вона так боялася, наступило. Тюремник зазирнув за параван і уздрів її. Спочатку він нічого не зрозумів, був здурнілий. Нарешті нагло обернувся і почав гукати:

— Арештант втік!... Арештант утік!...

Пані де Ля-Валет кинулася йому назустріч, щоби не дати йому вийти з келії.

— Хай він тікає, благаю вас...

Брутально вартовий відштовхнув її:

— Алез, пані, ви мене губите!...

Він хотів вибігти. Та графиня, що впала на коліна, з такою силою вчепилася в поли його убрання, що одна з них залишилася в її скорченій руці. Остаточно тюремник вискочив на коридор і побіг ним, ревучи:

— Він втік!... До зброї!...

Пані де Ля-Валет кинулася за ним і вони вбігли

майже разом до тюремної канцелярії, де крики викликали страшну метушню. В усіх напрямках післано на розшуки людей. Графиня в смертельній тривозі, майже безпритомна впала на одну з лавок. Не минуло й двадцяти хвилин, як один з переслідувачів вернув, ведучи за руку малу Жозефіну.

— Ми знайшли її в лектиці на Орфеврській набережній, донесли вони командуючому старшині.

Дівчинка, ридаючи, кинулася на шию матері. В сю хвилину ніхто не важився розпитувати її. Але незабаром повернули й інші. Вони не відкрили ніякого сліду. Правда, їх розшуки були утруднені, бо вже запала ніч, темна, хоч око виколи, а вулиці довкола Консієржері були майже пустинні. Тоді начальник посту приступив до Жозефіни і лагідно промовив до неї:

— Куди пішов твій тато?

Дитина зиркнула на нього крізь слези і відповіла, хлипаючи:

— Не знаю...

— Алеж не плач, маленька... Ми нічого злого тобі не зробимо... Коли твій тато покинув тебе, тиж бачила кудю пішов він?...

— Ні!... Я не знаю...

Тоді наступила коротка мовчанка, потім графиня нагло відсунула свою доньку на бік, випростувалася й вибухла шаленим реготом, що аж болісна луна понеслася далеко під склепіннями. Зніжковілі мужчини мовчки споглядали на сю жінку, яка, здавалося, божеволіла. Старшина не знав, що почати. Нарешті він рішився:

— Відпровадьте їх обох до келії арештанта...

Міністра поліції герцога Деказа поінформував спеціальний возний про втечу де Ля - Валета. Він зараз же зарядив замкнути всі рогачки Парижа. Всі бригади жандармерії одержали вказівки, особливо на пограниччі. По всіх домах, де підозрівали кривих або приятелів де Ля - Валета, переведено ревізії. Нагорода 15 тисяч франків обіцяна тому, хто вкаже місце, де сховався втікач. Але все було надаремно. Граф де Ля - Валет мов крізь землю провалився. Його втеча наробила страшного галасу. Найбільше обурення панувало в колах ультрароялістів, натомиць бонапартисти й республіканці страшенно тішилися. Справою зайнялася Палата Послів, навіть була мова про те, щоб поставити кабінет міністрів в стан обжаловання. А прокуратор Белляр мусів дати докази, що 20 грудня о 4 годині міністр правосуддя дійсно видав всі накази, щоби страта засудженого відбулася на другий день.

Малу Жозефіну випустили на волю і віддали до виховного закладу абатства О - Буа, але її товаришки три-

малися здалека від неї. Її мусіли звідти хутко видалити, бо деякі родичі загрозили забрати своїх дітей з закладу, де серед пенсіонарок була мала „злочинниця”. Щодо пані де Ля - Валет, її тримали майже шість тижнів, але потім мусіли випустити теж, з огляду на розголос, який набрала справа і на виразні симпатії до неї громадської думки.

Граф де Ля - Валет залишився аж три тижні в Парижі, хоч ніхто й не знав, де йому удалося укритися. Певно, нікому і в гадці не було, що він міг перебувати в будинку міністерства закордонних справ.

По тім, як він вимкнувся з в'язниці, граф не поспішаючи перейшов коридор, спираючись на плече своєї доньки, тримаючи — як радила його жінка — перед обличчям хустку. Вартовий, похитуючи співчуваючо головою, дивився як він йшов геть. Ля - Валет пройшов двоє заграбованих внутрішніх дверей і увійшов до канцелярії, де було п'ятьох вартових і з двадцять жандармів. Вязень відчув, що його відвага готова була його покинути. Відчував, що не здолає грати свою роллю до кінця, але тоді подумав про свою жінку, якої посвята не сміла лишитися даремною. Він міцно стиснув плече Жозефіни, а свідки напевно приписали сей наглий рух почуттю болю. Вони мали почуття милосердя і з пошаною уступалися йому з дороги. Але в ту мить, коли він мав зіпнятися кількома сходами, що відділяли його від вулиці, надійшов сторож і взявши його під руку, щоби допомогти зіпнятися, як він се часто робив графині, сказав йому:

— Сьогодні ви вчасно відходите, пані...

Вязень, який спершу думав, що його здемасковано, з полегшою відітхнув і кивнув головою. Сторож відчинив двері. Нарешті Ля - Валет був зовні. Йшов пронизливий холодний дощ. Лектика стояла на віддалі кількох метрів. Граф і його донька увійшли до середини, але носіїв не було. Вони мабуть сиділи в якійсь таверні поблизу. Граф був повний тривоги, бо що хвилини в тюрмі могли схаменутися і завважити, що він втік. Нарешті з'явилися носії. Коли побачили, що в ній хтось вже сидить, вони відхилили заслону.

— Брр, сказав один з них, тепер тяжче ніж було передтим...

Але інших завваг він не зробив. Лектика була вже на Орфеврській набережній. Тут вона зупинилася. Пан, в яким граф заразже пізнав Бодюса, відкрив дверця. Він пильно подивився на графа, неначе наказуючи йому мовчанку, і голосно промовив:

— Ви спізнилися, пані... Чи ви не забули, що вас

чекає пані Комон?... Всідайте в сю карету, ми заїдемо хутчій. Ваша донька верне до себе в лектиці.

Карета з збігцем і Бодюсом віддалилася чвалом. Останній дав Ля - Валетові „каррік” (редингот з кількома ковнірами). Граф скинув своє жіноче убрання і одягся в нове. Коли він зиркнув на візника, то крайно здивувався, пізнавши в нім другого свого приятеля, графа Шаснона.

— Як, се ви? — не міг вдержатися від питання.

— Се я, відповів псевдовізник, а ви маєте за вами чотири пістолети, подвійно набиті, з яких, сподіваюся, зробите добрий ужиток в разі чого.

— Ні! Я не хотівби згубити вас!

— Гаразд!, відказав Шаснон, то я вам дам приклад і горе тому, хто захотівби затримати нас.

Минувши міст Сен - Мішель, карета вїхала в вулицю де Ля - Гарп, потім пірнула в маленькі, слабо освічені вулички й докотилася до вулиці Вожіар. Звідті до бульвару Неф, і поїхала тим бульваром вгору. Нарешті, на височині вулиці Удіно, карета стала. Бодюс дав знак Ля - Валетові висісти.

— А тепер, сказав він, ви мій служачий... Слідуйте за мною кілька кроків ззаду.

Граф де Шаснон ледви спостережено попрощався з ними і карета відїхала пріч. Тоді обидва мужчини пішли під дощем кількома мало вчащаними вуличками і прийшли до вулиці Гренель. Там дійшли до рогу вулиці дю Бак, де Бодюс зупинився. Ля - Валет підійшов до нього. Переконавшись, що ніхто їх не почує, Бодюс наглим рухом показав йому великий темний будинок — міністерство закордонних справ і сказав:

— Я увійду туди... В той час, як я розмовлятиму з портіером, ви увійдете в подвір'я. На ліво будуть сходи. Війдете ними вгору. Коли будете на останнім поверсі, повернете направо й підете коридором, на якого кінці лежить купа дров. Коли будете коло неї, зачекайте. Вас там знайдуть... А тепер, живчу вам щастя!

Обидва мужчини пішли кождий своїм шляхом. Бодюс сказав кілька слів до портієра. Ля - Валет увійшов в подвір'я і пішов в напрямку сходів.

— Гей, чоловіче!, куди ви йдете? — гукнув сторож.

— Нічого, нічого, сказав Бодюс.... Се мій служачий.

Граф подрібно виконав вказівки, що дав йому приятель. Ледви минуло п'ять хвилин, як він скулився коло купи дров, — і він почув легкі кроки і шелест шовковсго убрання. В ту саму мить ударив йому в ніс запах острої перфуми. Чиясь рука знайшла його руку й потягнула до себе. Відчинилися якісь двері. Він увійшов і опинився в кімнаті, освіченій лише великим племінем від дров в ко-

міні. Розглянувся довкола. На столі побачив кусник паперу, на яким чиясь енергійна рука написала кілька слів. Він взяв папір, підійшов до вогню і прочитав:

„Не робіть галасу. Вікно відчиняйте лише вночі. Взуйтеся в крайкові пантофлі, що знайдете в сій кімнаті і чекайте”.

Ля - Валет знаходився в кімнаті, що належала до мешкання пана Брессона. Сей Брессон був начальником відділу в міністерстві закордонних справ. Підчас террору, він і його жінка, як підозрілі, були арештовані і правдоподібно після судової комедії пішли під гільотину. Але були чудом вратовані селянами, що переховували їх в своїй хаті два роки. Тоді то пані Брессон дала урочисту обіцянку вратувати від смерти якогось політичного в'язня. Почувши від Бодюса, що Ля - Валетові грозить смерть, вона заофігувалася переховати його в своїм мешканні, а її чоловік апробував її намір.

Впродовж трьох тижнів граф де Ля - Валет не покидав свого сховку. Але хоч ніхто й не підозрівав де він ховався, та завше був він наражений на те, що його відкриють або що хтось нехотячи вибалакається. Отже за всяку ціну треба було, щоб він покинув Францію. Принцеса Водесон, у якої він бував, зайнялася справою і порозумілася з одним англійцем, генералом Вільсоном, з союзнницького окупаційного корпусу, який обіцяв піти їй на руку. Він запевнив собі поміч двох старшин свого корпусу, Гетчінсона і Брюса.

Один кравець пошив для Ля-Валета однострій бригадського полковника, а генерал Вільсон видобув зі свого посольства два паспорти. Один був на імя генерала Віліса для нього самого, другий на імя полковника Льюссака, яким був Ля - Валет. 8 січня 1816 Брессон запровадив Ля - Валета до капітана Гетчінсона, що мешкав на вулиці Гельдер. А другого дня рано, два англійські старшини, генерал і полковник, виїхали в кареті з сеї вулиці. Вільсон був такий учинний, що відпровадив Ля - Валета аж до Монсу в Бельгії, звідки граф удався до Баварії, де скористав з гостинності свого кузина, принца Євгена. Все обійшлося без всяких перепон, хоч моглоби бути й інакше, бо генерал Вільсон, щасливий, що може „наварити пива” Людовикові XVIII, якого англійці не шанували, особливо від його втечі 19 березня перед Наполеоном, — написав до одного свого приятеля в Лондоні листа, в яким з усіма подробицями, оповів йому як була приготована втеча. Сей лист був перехоплений і попав в руки поліції. Зразже відійшла депеша до Валянсієну, з наказом арештувати обох англійських старшин, але вона прийшла на другий день по тім, як тамті покинули вже місто.

Три англійські старшини мусіли стати перед судом і були засуджені кожний на три місяці тюрми, але не рахували собі з того багато. Щодо Ля - Валета, то його уласкавив в 1822 Людовик XVIII. А рік перед тим Наполеон в своїм заповіті лишив йому 300 тисяч франків. Він вмер в 1830. Героїчна його жінка жила до 13 червня 1855 р., але вона не відзискала вже повного володіння своїми розумовими силами. Вічно привиджувалися їй тюремники Консієржері, як вони алярмували сторожу, й жандарми, що відводили кудись її доньку. Ся донька, се пізніша баронова де - Форже, яка прожила спокійне життя, поминаючи хіба сентиментальну пригоду з Євгеном Делякруа²). Вмерла маючи 83 роки в жовтні 1886, в своїм домі на вулиці Ля Рошфуко...

З французького
А. Б.

Володимир Кубійович

Українці в Америці

(статистично-географічний нарис)

1. Українці за межами суцільно-етнографічної території

Зі 45 мільонів українців в цілому світі живе понад 6 мільонів — себто одна девята за межами української етнографічної території. Українські етнографічні острови, розсіяні на широких просторах Азії й Америки, а в малій лише мірі в Європі — повстали здебільша на протязі останніх 60-ох років, бо щойно в тих останніх десятиках літ повстала масова еміграція.

Кругло 500.000 українців живе в етнографічних островах на захід від суцільної етнографічної території, сусідуючи з поляками, словаками, румунами й мадярами. Сі острови — се сліди колишнього ширшого засягу української етнографічної території, бо на заході поніс наш елемент страти. Крім того біля 30.000 українців живе в українських островах в Югославії; українці в Бачці і Сирмії се закарпатські лемки, які тут поселилися при кінці XVIII ст., менше численні українці в Боснії — се галицькі емігранти з 1900 р.

Зовсім иншого походження є українські острови розположені на схід від суцільної етнографічної території на пограниччю з росіянами в Курщині, Вороніжині, Надволжанщині й Уральщині. Се частинно вислід колонізації степів, частинно

²) Один з найславніших французьких малярів XIX в. (1799—1863 р.р.). *Ред.*

експансії українського селянина на схід в незаселені простори. В тих островах живе кругло 1.300.000 українців, в тому 850.000 в Надволжанщині й Уральщині, а 450.000 в дрібних островах.

В 80 рр. XIX ст., себто перед масовою еміграцією нашого елементу жило в усіх островах за межами етнографічної території понад мільон українців, або нецілих 3% всіх українців в світі. Новіші й найбільші українські колонії повстали уперше при кінці XIX ст. і на протязі XX-ого. Майже рівночасно поширився сильний еміграційний рух на Наддніпрянщині і з земель, які входили в склад Австрії й Угорщини. Причиною еміграційного руху було сильне аграрне перенаселення краю при рівночасно сильному природному прирості (1.5-2% річно), слаба урбанізація й індустріялізація, нехті українського селянина до поселювання в місті, до того ще економічні і політичні відносини в старому краю. Еміграція ділилася перед світовою війною на дві групи: з Галичини, Закарпаття й Буковини йшла вона виключно до Америки, з українських земель під Росією за Урал до Азії, з Холмщини, Підляшша, й Волині рівнож, в дрібній мірі — за океан. По перерві спричиненій світовою війною, відновилася знов еміграція й знову з СРСР їде до Азії, а українці з Польщі, Чехословаччини й Румунії емігрують до Америки, в меншій мірі до західної Європи (до Франції).

В висліді наведених еміграційних процесів ділимо українські етнографічні острови на дві великі групи: 1) українські острови в СРСР в Азії, в Надволжанщині, Уральщині й на пограниччі з росіянами, замешкалі виключно українськими колоністами з Наддніпрянщини, 2) українські острови в обох Америках, які є замешкалі майже виключно українцями з зах. Європи. З першою групою українських колоній е ще зв'язана українська еміграція в Манджурії, з другою українські колонії у Франції, Бельгії й Югославії. Разом живе на схід від української судільної етногр. території 4.400.000 українців (біля 3.000.000 в советській Азії, 850.000 в Надволжанщині й Уральщині, 450.000 в менших островах на укр.-рос. пограниччі й 100.000 в Манджурії), та до 2.000.000 на захід від ньої (500.000 на етнографічних пограниччях, 30.000 в Югославії, 100.000 в західній Європі, решта в Америці). Обговоримо ближче еміграцію в західньому напрямку.

2 Українська еміграція до Америки

Початки української еміграції до Америки сягають 1877 р. Перш в еміграції брали участь лише закарпатські лемки, згодом рівнож галицькі. Щойно в останніх роках XIX ст. поширилася хвиля української еміграції на цілу Галичину, Закарпаття й Буковину, а навіть — хоч слабо — на Холмщину, Підляшша й Волинь.

Еміграція українських верховинців з Лемківщини, а частинно й Бойківщини була в останніх довоєнних роках така сильна, що мимо сильного природного приросту, абсолютне число мешканців улягало зменшенню. На протязі 10-ліття 1890 — 1900 рр. вимандрувало з Галичини 26% природного приросту українців, в рр. 1900 — 1910 навіть 34%. Мандрівка з Закарпаття була ще сильніша.

На загал вимандрувало до війни з 6. Австро-Угорщини яких 500.000 українців, що в порівнанні з загальним числом українців в тій державі (було їх перед світовою війною вище 4.000.000) є дуже багато. Ся еміграція була спрямована головню до Злучених Держав Півн. Америки. При кінці XIX ст. почалася мандрівка до Канади й Бразилії. Назагал можна прийняти — вже по відчисленню рееміграції, — що в Злучених Державах Півн. Америки поселилося до війни яких 350.000 українців, в Канаді понад 100.000, в Південній Америці до 30.000.

По світовій війні обняла хвиля еміграції всіх українців з Польщі, Чехословаччини й Румунії, себто більші простори, чим до війни, але в слабшій мірі. Змінилися напрямки мандрівки. По причині еміграційних обмежень впала еміграція до ЗДПА до мінімуму, найбільше значіння має еміграція до Канади, потім до Аргентини, яка до війни майже не існувала; появилася еміграція до Франції. Слідуюче зіставлення подає величину української еміграції з Польщі, Чехословаччини й Румунії за роки 1919 — 1937 вже по углядненню рееміграції (в тисячах):

	вся	з Польщі	з Чехослов.	з Румуні
ЗДПА	12	7	5	—
Канада	70	53	7	10
Аргентина	46	41	3	2
Бразилія	9	7	1	1
Інші краї Америки	10	9	1	—
Європейські краї	47	38	9	—

Найсильніше обняла еміграція — як і перед світовою війною — Закарпаття (6% українців виемігрувало), згодом Галичину і Буковину (по 4%) та Волинь і Підляшша, (2%). Еміграція охопила українців сильніше, як поляків, які мешкають на тій самій території. Насилення еміграції в поодиноких роках залежало від загальної конюнктури.

Під тим оглядом легко вирізнити три фази: 1) в роках 1919 (1920) — 1925, 2) в рр. 1926 — 1930 і 3) в рр. 1931 — 1937. В першій еміграція виявляла середнє насилення, яке стало збільшувалося; в другій фазі була еміграція найсильнішою — спеціально сильною в роках 1927-9. Від 1930 р. почавши стає еміграція дуже слабою, завдяки новим обмеженням. В останніх роках наступає знов зміна напряду мандрівок: коли в першій і другій фазі найсильнішою була еміграція до Ка-

нади, то в третій — на перше місце вибивається еміграція до Аргентини, а рівнож повстає еміграція до таких егзотичних країн, як Парагвай. Рівночасно чим раз більше, відносно, емігрують українці з Волині, Підляшша і пр. Еміграцію й рееміграцію¹⁾ українців з Польщі, Чехословаччини й Румунії в різних роках видно з таблиць (в тисячах):

РОКИ	До європейських країн		До позаєвропейських країн						Вся еміграція
	Всього	До Франції	Всього	Зл. Д. П. Ам	Канада	Аргентина	Бразилія	Інші краї	

а) Еміграція

1919-25	18	16	21	7	8	4	1	1	39
1926-30	47	35	117	5	63	40	6	3	164
1931-37	19	17	24	1	5	8	3	7	43

б) Рееміграція

1919-37	37	25	16	2	6	6	1	1	53
---------	----	----	----	---	---	---	---	---	----

3. Українська еміграція в поодиноких країнах

Злучені Держави Північної Америки. Се найстарша українська еміграція до Америки, бо її початки сягають ще 1877 р. Початково емігрували українці лише з Лемківщини, від 1890 р. з усіх земель польської держави. Число виселенців росло з року на рік і досягнуло свого максимуму перед самою світовою війною. Загальне число українців, згідно осіб українського походження, що живуть тепер в ЗДПА можна оцінювати на підставі різних джерел на 700 — 800.000.

Українці в ЗДПА скупчуються переважно в промислових стейтах в півн. східній частині країни. На 100 емігрантів з років 1899 — 1930, яких зареєстровано як українців, поселилося аж 43 в Пенсильванії, 23 в стани Нью-Йорк, 11 в Нью-Джерсі, по 4 в стани Огайо й Іллінойс по 3 в стани Кенектікет і Месечусетс, 2 в стани Мічіген, а 7 в усіх інших стейтах. Таке — більш менш — є розміщення українців в ЗДПА і тепер.

Американські українці не творять одноцільної групи ні під оглядом заняття, ні походження, ні національного почуття, чи віроісповідання. В перших роках еміграції були українські

¹⁾ лише приблизно.

виселенці майже виключно некваліфікованими робітниками в копальнях вугілля, з часом перейшли рівнож до інших занять. Сьогодні працює невеликий відсоток українців в сільському господарстві (фармери в Півн. Дакоті), деякі — головню в Пенсильванії — є рівночасно хліборобами й працюють в промислі. Найбільший відсоток українців працює в промислі й гірництві, менший в торгівлі; чимраз більше українців веде свої власні торговельні й дрібні промислові підприємства, чим раз більше належить до вільних занять.

З огляду на походження — діляться українці на дві великі більш-менш однаково чисельні групи: галицьку й закарпатську. Обі ті групи живуть окремим життям: мають окремі самодопомогові організації, окрему церковну гр.-кат. єрархію, окрему пресу — закарпатська писана „язичієм“, — окремі клубові товариства, нарешті різняються своїм національним світоглядом. До групи закарпатців прилучилися деякі галицькі лемки, зновуж деякі українці так з Галичини, й Волині, як і Наддніпрянщини потонули в російських організаціях.

Початково були всі американські українці одноцільні під віроісповідним оглядом, бо майже всі належали до гр.-кат. церкви. З часом зорганізувалася українська православна єрархія, якої вірні походять частинно з корінних православних, частинно з бувших гр.-кат., які перейшли на православя. Дрібна частина українців належить до протестантської церкви (головню баптисти й пресвітеріяни), деякі до російської православної церкви. Про приналежність гр.-католиків до двох церковних єрархій була вже мова. Деякий час, головню по війні панувала серед українців остра релігійна боротьба, тепер ті спори притихли.

Американські українці — завдяки праці своєї нечисленної з початку інтелігенції й корисним господарчим та політичним відносинам в Новому Світі перемінилися в короткому часі з бідної, загуканої, майже безграмотної маси, несвідомої свого національного „я“ в матеріально забезпечену, свідому, переняту духом новітнього націоналізму групу. Вона живо співпрацювала й співпрацює з рідним краєм і помагає йому. Та рівночасно в тому часі, коли перша генерація українських емігрантів досягнула матеріальну безпеку і дійшла до високого рівня національної свідомости, зависло над американським українством марево великої небезпеки: денационалізації й американізації другого й третього покоління, зродженого вже в Америці. Небезпека тим більша, що нового допливу українських емігрантів не має, а зносини з краєм не легкі.

Канада. Українська еміграція до Канади почалася кільканадцять літ пізніше, як до ЗДПА, в 1891 р. Сильніша хвиля українців наплинула до Канади з кінцем XIX ст. По воєнній перерві наплинули нові емігранти й сей еміграційний рух триває аж по 1930 рік, відколи господарча криза майже припинила еміграцію до Канади. Українські емігранти по-

ходять головню з Галичини, нечисленні емігранти з Закарпаття, дещо більше буковинців і волиняків. В сей спосіб є канадійські українці під оглядом свого походження далеко більш однородною масою, як їхні брати в ЗДПА.

Рівнож географічне розміщення й соціальний розподіл канадійських українців є зовсім відмінніші, як українців в ЗДПА. Українці поселилися в першій мірі на селі й головню в трьох степових провінціях Альберта, Саскачеван і Манітоба, далеко менше в Онтерйо. На підставі перепису людности з 1931 р. живе в степових провінціях аж 85% всіх канадійських українців, в Онтерйо 12%, в прочих провінціях ледви 3%. 75% українців живе на селі на фармах, ледви 25% в містах, де працюють як робітники²⁾ в промисловости, в торгівлі, мають свої підприємства, працюють в шкільництві, адміністрації й вільних професіях; між иншим живе в Вінніпегу 25.000 українців, в Монтреалі 12.000, в Торонто 10.000, в Едмонтоні 2.000. На загал територія замешкала українцями творить довгу, але вузьку смугу, яка простягається від Вінніпегу на сході по Едмонтон на заході. Се смуга степів з добрими лессовими ґрунтами, з континентальним підсонням з природними умовами подібними до тих, які находить український кольоніст в Азії (Сірий і Зелений Клин).

Число українців в Канаді можна оцінити на яких 400.000 або 4% всієї людности. На підставі урядового перепису з 1931 р. жило в Канаді 225.000 українців, в тому в трьох степових провінціях 193.000 або 86%. Та вже перепис з 1936 р., переведений в степових провінціях виявив в них 226.000 українців; причиною того росту числа українців не була еміґрація, лише ріст національної свідомости. На підставі того перепису є розміщення національностей слідує:

	Манітоба		Саскачеван		Альберта	
	в 1000	в %	в 1000	в %	в 1000	в %
Анґліїці	362	51.0	427	45.8	400	51.8
Німці	52	7.4	165	17.8	91	11.8
Українці	87	12.2	76	8.2	63	8.2
Французи	48	6.7	50	5.4	40	5.1
Решта	168	22.7	211	22.8	178	23.1

В той спосіб українці займають в степових провінціях третє місце по анґліїцях і німцях (в провінції Манітоба навіть друге), а в цілій Канаді четвєрте по анґліїцях, французах і німцях. Крім степових провінцій творять українці поважне число в пров. Онтарйо (40 — 50.000). Треба ще додати, що канадійські українці виявляють много вищий природний приріст, чим інші нації Канади.

²⁾ Про ті проблеми була мова в VII-VIII кн. *Вістника* з 1937 р. в мотій статт.: „Пропамятна книга Українського Народного Союзу в Америці“.

Канадійські українці мають кращі вигляди задержання своєї національності, ніж їх брати в ЗДПА, бо живуть вони переважно суцільно на селі, тай приплив українських емігрантів з Краю триває ще й досі; крім того тут немає поділу українців на галичан і закарпатців, як в ЗДПА. Матеріальний добробут канадійських українців опирається на певних підставах. В порівнанні з українцями в старому краю, є соціальний розподіл канадійських українців корисніший, бо творять вони більш зріжничковану суспільність; крім фермерів численна тут група робітників та чимраз численніша інтелігенція, яка віддається всім заняттям. Заінтересування національними справами й звязок з краєм не є може у канадійських українців так інтензивні, як в українців в ЗДПА, але стало ростуть; до тогож тутешні українці мають вигляди відограти в політичному життю Канади ту роль, яку можуть відограти з огляду на своє число й сильний приріст.

Під оглядом віроісповідним є канадійські українці розбиті на декілька віроісповідних груп: на підставі перепису з 1931 на 100 українців в Канаді 69 належить до українсько-католицької церкви, 25 до православної, а 6 до інших.

Канадійські українці мають зі всіх українських груп розкинені в Америці найкращі умовини розвитку.

Українці в Бразилії. Перша хвиля української еміграції до Бразилії розпочалася в 1895 р. під впливом агітації корабельних агентів, друга в рр. 1907 — 10, третя перед самою світовою війною — всі з Галичини. По війні емігранти походили рівнож з Волині. Українські кольоністи поселилися головню в стейті Парана і Санта Катаріна, невелике число живе в стейті Ріо Гранде до Суль та Сан Павльо. Осередком української кольонізації є місцевість Прудентополіс і Кури-тиба. Число українців в Бразилії можна оцінити на 50 — 60.000. В тій самій смузі побіч українців поселилися рівнож німці, італійці й поляки. Бразилійські українці є дрібними плянтаторами й живуть на селі, нова генерація живе рівнож в містах і віддається всіляким заняттям.

Українці в Бразилії є далеко убожші від канадійських і американських, їхній звязок з краєм не такий сильний. Денаціоналізацію утруднює сільський побут, а невелика атракційність низької місцевої бразилійської культури улекшує розсіяння українців на великих просторах. Найважлишою організацією є гр.-католицька церков.

Українці в Аргентині. Перші українці з Галичини — поселилися в 1898 р. та поважніша хвиля імігрантів прийшла в рр. 1900-1902; поселенці осіли на території Міссіонес біля містечка Апостолес. Далеко сильнішою була друга хвиля української еміграції вже по світовій війні, колито Аргентина побіч Канади стала для українців Галичини й Волині найважлишою країною іміграції. Повоєнна еміграція скла-

далася в половині з галичан, в половині з волиняків і поліщу-ків; іміграція з Буковини й Закарпаття була зовсім слаба.

Перед війною поселялися українці в Аргентині лише на селі, по війні більше в містах, в яких стали працювати в промислі. Найбільше українців скупчується в Буенос Айресі і околиці, друге важне скупчення се згадані вже Міссіонес. Число українців в Аргентині можна оцінювати на 70—80.000. Українська іміграція в Аргентині є молода й є в стадії організації. Старші колонії в Міссіонес є в деякій мірі забезпечені школами й рідною церквою, поселенці в промислових осередках лише світськими організаціями й пресою.

Українці в Парагваю. По обмеженню еміграції в добі економічної кризи стали українські емігранти з Польщі шукати нових іміграційних країн, хочби вони не мали добрих умовин для поселення. Так сталося, що в останніх роках поселилося до 10.000 українців в Парагваю — головню з Волині. Ближчих інформацій про українські колонії в Парагваю не маємо.

При кінці подаємо статистичне зіставлення числа українців в поодиноких державах Америки (в тисячах):

ЗДПА	800
Канада	400
Аргентина	80
Бразилія	60
Інші краї Америки	20
Разом	1.360

А. Р.

Жидівське питання і національсоціалізм

Зайнятися жидівським питанням спонукала Гітлера — соціаль-демократія. Ось як він оповідає про се в своїй книзі *Mein Kampf*-і: соціальдемократія, партія ворожа всьому національному, мусіла відразу збудити у Гітлера те відштовхання психічне, з якого пізніше повстала ціла наука національсоціалізму. У Відні ще, де соціалістична партія була дуже сильна, пізнав Гітлер її апаратуру й офіційне „вірую“. Але сього було йому замало. Він хотів збагнути внутрішню суть літературно-партійного „дадаїзму“, як він називав сю „науку“ злоби, облуди й знищення.

Її внутрішню суть, її дійсні наміри й плани, можна було пізнати лише пізнавши суть юдаїзму. В часи коли будучий канцлер прибув до Відня, двохмільйонна столиця Габсбургів

числила понад 200.000 жидів. В їх руках була ціла „поважна“ преса Відня. Що його особливо в сій пресі вражало, — се її льокайський тон у відношенні до монархії. Найдрібніші „події“ при дворі — будили в сій пресі напушене захоплення, яке просто ображало почуття національної гідности. Ще більше ображало його почуття національної гідности — се беззастережна адорація Франції.

Вандруючи вулицями Відня, Гітлер уважно оглядав стрічних жидів. Стрінувши якось одну таку постать в довгім кафтані і з довгими пейсами, він завдав собі питання:

— Чи се також жид?

Бо в Лінці, звідки Гітлер прибув, вони виглядали иначе. Але чим довше розглядав сю постать і се обличчя вандрівник, тим більше оберталося в його мозку його питання в инше:

— Чи се також німець?

Книжки, антисемітська література, по яку сягнув Гітлер, щоби зглибити питання, що мучило його, — не дали йому нічого. Вони трактували жидівство як віроісповідну групу, а переслідування за віру — не уважав Гітлер — як пише — ані чимсь шляхетним, ані потрібним...

Роздумуючи далі, він прийшов до гадки, що жиди — се ніяка віроісповідна група, лише — окремий народ. Се не були німці юдейської віри, лише особна нація. Від того часу зявився йому Відень в иншім світлі. Кудиб він не ходив, скрізь спотикав він жидів, які навіть чисто зовнішно разячо відбивалися від німців. Особливо 2-а дільниця (Леопольдштадт) аж роїлася від того цілковито німцям чужого народу.

Скріпили сі погляди Гітлера — самі жиди, а саме сіоністи, які остро й рішучо підкресливали національний характер жидівства. Тай не лише сіоністи. Бо коли ліберальна частина жидівства застерігалася проти сіоністів, то не тому, щоби уважала їх за нежидів, або за виродів в жидівській родині; вона уважала сіоністів за таких самих жидів, як і звичайних, тільки що за таких, які непрактично, заотверто, занебезпечно признавалися до своєї жидівської національности. В серці своїм жидівські ліберали визнавали сіоністів за членів того самого народу. А боротьба чи спір межі ними — був чистою комедією.

Ще більш песимістичних поглядів на вибраний народ набрав Гітлер, коли зазнайомився з його впливами в пресі, в мистецтві, в літературі, в театрі, в кіні. „Се була — пише він — зараза, духова зараза, гірша від колишньої чуми; зараза, яка ділала на півінтелігенцію, прокладаючи собі шлях в широкі маси. Подумати лиш, що на одного Гете природа обдаровує світ десятком тисяч різних письмен, які як носії бакциль найгіршого сорту труять людські душі!“

На думку Гітлера серед сих „письмак“ найбільше було жидів. „Я почав — пише він — старанно перевіряти імена

продуцентів всіх отих нехлюйних витворів публичного містецького життя. Вислід був чимраз гірший для мого дотеперішнього відношення до жидів. Проти сього могло як хотіло буритися почуття, але розум мусів робити свої висліди. Факт, що дев'ять десятих всякого літературного бруду, містецького „кітчу“ і театральних ідіотизмів треба було записати на рахунок одного народу, який не творить й одного відсотку в країні, — не можна було заперечити. На жаль було так а не инакше“.

З тої точки погляду почав Гітлер робити свої дослід і над віденською „поважною“ пресою. Лібералізм тої преси з'явився йому тепер в зовсім иншому світлі. Похвальні театральні критики — завше були присвячувані жидівським авторам. Коли якогось автора чи артиста відкидалося — се був напевно німець. Свою ціль мали й виступи проти Вільгельма II, і адорація французької культури.

Чи се був припадок?

Гітлер студював дальше, і прийшов до переконання, що инакший зовсім є і загальний погляд жидівства на справи звичай і моралі.

Відношення жидівства до проституції і ще більше до торгівлі дівчатами можна було вивчати у Відні краще, ніж в яким будь иншій західно-європейській місті, хіба за виїмком портів полудневої Франції. Коли я блукав вулицями і провулками Леопольдштадту, я був на кождім кроці — хотів того чи ні — свідком випадків, про які більша частина німецького народу нічого не знала, аж поки війна не дала з моги воякам на східнім фронті запізнатися з чимсь подібним,...

Студюючи діяльність жидівства в різних галузях культурного й громадського життя, відкрив Гітлер свою діяльність там, де — як пише — найменше того сподівався. А саме — в соціалдемократичній партії. Від часу коли він пізнав жидів, як провідників соціалдемократії, „полуда спала йому з очей“.

Не одно розумів, коли не оправдував Гітлер в наставленні австрійсько-німецького робітника тих часів: „що вони незадоволені своєю долею: що проклинали її, яка їх не раз так жорстоко смагала; що вони ненавиділи підприємців, які з'являлися їх очам як безсердечні езекутори сеї невблаганої долі; що лаяли владу, яка на їх думку не мала зрозуміння для їх положення; що демонстрували проти цін на средства поживи; що виходили з своїми жаданнями на вулицю, — все се можна було — розумно се було чи ні — бодай зрозуміти. Але що мусіло лишитися неезрозумілим, — се була безмежна ненависть, з якою зверталися вони проти власної народности, плюгавили її велич, брукали її історію, обкидуючи болотом її великих людей“.

Коли Гітлер установив, хто був інспіратором соціалдемократичної науки, він зрозумів і се наставлення соціалістичного віденського робітництва.

Всі майже видавці віденських соціалістичних часописів, були — жиди. Майже всі автори соціалдемократичних брошур були теж жиди. Провідники партії — так само, чи то були посли до райхсрату чи звичайні кліюбні агітатори. Ціла партія знаходилася в руках представників чужого народу. В своїх розмовах з робітниками й партійниками, Гітлер переконався, що робітника — можна було не раз переконати й відвести від марксістської ідеології, натомість жидівського агітатора — ніколи.

В таких обставинах — лишалася лише невблагана боротьба. З „хирлявого космополіта“ Гітлер став антисемітом.

В кождім разі не відразу. З початку ставляв він собі питання — чи може направду доля, яка створила той вічний народ, призначила йому землю в посідання? Чи може дрібний людський розум відгадати незбагнуті заміри долі? Чи маємо ми об'єктивне право до боротьби з тим народом? Студії марксізму розвіяли ці сумніви. Бо жидівська наука марксізму заперечувала аристократичний принцип природи, ставляючи на місце споконвічного привілею сили й могутности — чисельну масу та її мертву вагу. Наука марксізму заперечувала в людині вартість особи, заперечувала значіння народности й раси, відбираючи людскости основну передумову її тревання й культури. Жидівська наука марксізму привела би до загибелі всякого нормального ладу між людьми. Коли жид з допомогою свого марксістського „вірую“ переможе над народами землі, то його переможна корона стане смертельним вінцем людскости... А відвічна природа мститься за порушення її заповідей.

Кінчить історію свого „навернення“ Гітлер патетичними словами: „Ось чому я думаю, що ділаю в намірі всемогучого Творця: борючися з жидівством, я борюся за діло Господа“.

Жидам — Гітлер протиставляє арійців. Арійців вважає він за вищу расу, за расу панів, володарів, яка підчиняє собі, своїм цілям і своєму панованню нижчі раси. За расу, яка підноситься над особистий егоїзм до ідеї збірноти; яку відзначає в високій мірі поняття ідеалізму. Але арійська раса лише так довго панує над нижчими, як довго зберігає й утримує розділ від них, почуття віддалі, дистансу. Коли забуває на се й починає мішатися з расами-рабами, — наближається до свого кінця. Се — шлях гибелі різних історичних рас і культур.

Цілковита протилежність арійцеві — се жид.

Жида відзначає дуже розвинений гін самозбереження. Найліпший доказ сьому — се факт довгого існування сеї раси. Де є народ, що за останні два тисячоліття виказує такі малі зміни внутрішніх нахилів, вдачі і пр., як жиди? Який інший народ пережив більші катастрофи — і вийшов

з них такий самий? Яка цупка воля життя, воля утримати свій рід — без тих фактів!

Інтелектуальні здібності жида — школилися віками. Він уходить за „спритного“, і мабуть був таким завжди. Але його розум не вислід власного розвою, лише завдячує його він прикладу чужинців.

Жид ніколи не мав власної культури, тому підстави його духового розвою мусів позичати в інших. Його інтелект завжди школився на прикладі культурного світа, в якому йому доводилося жити. Ось чому, хоч гін самозбереження жидівства без порівняння сильніший, як в інших народів, хоч його інтелектуальні здібності роблять враження рівновартних до таких же здібностей інших рас, — то всеж бракує жидом одна, але найістотніша передумова для того, щоб бути дійсно культурним народом, — а саме: ідеалістичне духове наставлення.

Воля саможертви в жидівському народі ніколи не виходить поза межі звичайного гону самозбереження окремої одиниці. Почуття взаємної приналежності, солідарності жидівства основане на досить примітивній стадній інстинкті, властивій многим живим ествам нашого світу. Сей стадний інстинкт веде до взаємної піддержки лише доти, доки цього вимагає безпосередня небезпека. Так стадо вовків, яке щойно спільно напало на свою жертву, по заспокоєнні голоду — розв'язується знову, кождий іде своїм шляхом. Подібно буває з жидами. Їх гін до саможертви, інстинкт самопожертвования — існує лише сповидно. Він ділає лиш доти, доки його вимагає безпека одиниці. Скорож спільний неприятель поконаний, і загальна небезпека усунена, здобич схована, — пропадає й однозгідність між жидами... Коли є загальна небезпека або коли ваблять вигляди спільної здобичі, — є й ця однозгідність. Відпадають сі обидві причини, — знов вступають в свої права вияви неприкритого егоїзму одиниці. Тоді вже нема одного народу, є маса, якої члени поборюють себе взаємно.

Гітлер уважає, що властиво розсіяння жидів, мус жити серед інших, витворює їх солідарність. Її і тіни не булоб, колиб жиди творили власну суспільність на власній землі. Гітлер не вірить, щоби підставою жидівської солідарності був ідеальний інстинкт самопожертви. Тому немає виглядів і створення окремої жидівської держави. Бракує до того жидам власне цього ідеалістичного наставлення державницької раси. Жидівська держава не може мати територіальних границь. Сьому противиться психіка жидівства. Завдяки сій обставині не могли жиди витворити й власної, своєрідної культури. Те що нині жиди називають своєю культурою, се зіпсуте ними добро інших народів.

Щоби оцінити становище жидівства до питання людської культури, цікаво взяти під увагу факт, що жидівського мистецтва ніколи не існувало, і тепер нема; що дві королеві всіх мистецтв — архітектура й музика нічого цікавого не зав-

дячують жидам. Те, що створили жиди на полі мистецтва — пише Гітлер — се просто привлащення собі чужих ідей. Жидам бракують властивості, якими визначаються творчі і культурно обдаровані раси; що жид приймає чужу культуру лише через наслідування, видно з того, що жидів найчастіше можна знайти в театральнім мистецтві. Але й тут він є наслідувач, і тут він лише малпує, тут бракує йому величний гест. Він не креує, лише імітує. Всі його тріки і фортелі на сцені — не здолають заслонити мертвоти його формотворчого таланту. На сцені його діяльності помагає йому лише услужна жидівська преса: з приводу кожного, хоч як марного свого „артиста“, здійсмає ся преса такий галас захоплення, що решта публіки, збита з пантелику й собі починає сумніватися, чи не має перед собою справжнього мистця, а не марного комедіянта...

Жид — думає Гітлер — не має ніякої культуротворчої сили власне тому, що брак йому ідеалізму, що визначає арійські народи. Тому його інтелект ніколи не ділає будуючо, лише руйнуючо, в найкращім випадку як чинник, що смагає, підстобує. В сьом випадку — є се „сила, що прагне зла, й творить добро“. Не завдяки сій силі іде людскість по шляху поступу, а проти неї.

З факту, що жиди ніколи не посідали держави, територіально обмеженої, і через те ніколи не творили окремої, в дійснім того слова значінню, культури, — повстало одно непорозуміння. А саме — жидів почали уважати за кочовників, за номадів. Се — велика й небезпечна помилка. Номад на думку Гітлера посідає певний обмежений життєвий простір, лише що він не обробляє його як осілий хлібороб, тільки живе з прибутку з своїх отар, з якими мандрує по своїй території. Причину номадства Гітлер бачить в незначній урожайности землі, яка не дозволяє населенню стати осілим. Глибша причина — лежить в неспівмірності між технічною культурою певної доби або народу і природною убогістю життєвого простору.

Сі завваги — здається нам — не зовсім слушні, коли згадати наприклад кочовників татарів або половців на українським Сході і Півдні, де земля була найліпша в світі. Хоч з другої сторони, радію має Гітлер, коли згадає часи першої культивізації американського континенту, коли то білі мусіли довгий час виборювати собі змогу життя як звіролови й ловці, вандруючи з цілими родинами з місця на місце, поки збільшене їх число і удосконалена техніка не дозволили осісти на землі...

Але жид — на думку Гітлера — не є номад. Бо і номад мав вже своє стало означене ставлення до поняття „праця“. Жидам бракує сього наставлення. На думку Гітлера, жид не був номадом, лише — галапасом на тілі інших народів. Що при тім він не раз не покидав свого терену, свого життєвого

простору, то не з доброї волі чи наміру, а тому, що інші його не приймали або видаляли. Але його розпросторення все далі і далі — типове для галапасів: він все шукає нової площі виживлення. Лиш з кочовництвом се не має нічого спільного, бо жид зовсім не думає про те, щоби покинути раз обібраний собі терен. Навпаки, він лишається в нім і то так цупко, так „осіло“, що його навіть силоміць буває тяжко звідти усунути. Його переселення, розширення на інші простори настає не скорше, аж там створяться передумови, konieczні для його існування, без яких він не покине раз обраного простору. Але де він зявиться — думає Гітлер — там для народа-господаря приходить, скорше чи пізніше, катастрофа.

Так споконвіку жили жиди серед інших народів, творячи в них державу в державі. При чім ся їх власна держава маскувалася назвою „віроісповідна група“, коли обставини ще не позволяли відслонити отверто своє національне обличчя. Коли обставини позволяли, каптур спадав і сей народ з'являвся тим, чим був все, хоч інші сього й не бачили: жидами.

Гітлер приписує фактові життя жидів між іншими народами — ту їх особливість, яка викликала знаний висказ Шопенгавера, що жид — „се майстер брехні“. Його існування — твердить Гітлер — жене його до брехні, як північну людину — спонукує вбиратися тепло.

Його життя поміж іншими народами може він вести лише, коли йому удасться, викликати думку, що жиди се не окремий народ, тільки окрема, хоч і особлива „віроісповідна група“.

Але се є перша велика брехня.

Щоби жити життям, яким живе — мусить жид заперечувати саму свою суть. Чим інтелігентніший жид, тим легше йому се вдається. Так удається, що цілі верстви народів-господарів починають думати, що жид — дійсно є француз або англієць, німець чи італієць, тільки що іншої віри.

Жиди завжди були особним народом з певними расовими прикметами, ніколи тільки віроісповідною громадою; лише щоби жити і просперувати, мусіли вони здавна шукати засобу, який відвернувши від них, як від чогось окремого, докучливу увагу нежидів. Сим засобом і стало поняття релігійної громади. Бо майже ніде ніякий народ не складався з визнаючих одної віри, могли отже і жиди удавати членів пануючої нації, — тільки іншої віри. Хоч ся віра й не була вірою в арійським сенсі слова. Бо віра арійців — приготовляє для загробного життя, жидівська — до можливого і практично урядженого життя на землі.

Жидівська релігійна наука — се в першій лінії приписи, як тримати в чистості жидівську кров, а також приписи, які устійнюють зносини жидів між собою і з іншим світом, з не-жидами. Але й тут не йде про етичні проблеми, лиш про звичайні економічні справи. Про етичну вартість жидівської релі-

тійної науки є багато студій, в яких світлі ся релігія являється арійцеві незрозумілою й дивною. Вихований в тих приписах пересічний жид — живе головно життям сього світу, а його дух так внутрішньо далекий християнству, як саме його єство було чужим перед двома тисячами літ основників християнства.

На сій першій великій брехні, що жидівство не раса, лише релігія, основуються льогічно дальші брехні. Насамперед брехня про мову жидів. Мова служить їм не на те, щоби висловити свої думки, лише щоб укрити їх. Говорячи по французьки, вони думають по жидівськи, а роблячи німецькі вірші, вони виражають в них лише жидівське єство.

Щоби краще зрозуміти жидівство, треба вивчити його історичний шлях, шлях яким воно йшло почерез інші народи впродовж століть. Для сього вистарчить взяти приклад хочби одного якогось народу. Бо завжди сей шлях жидівства був однаковий почерез всі нації і віки.

Перші жиди з'явилися в старій Германії разом з наступом Риму і як завжди — як крамарі. В бурі вандрівки народів, вони здається наново позникали. Тому за початок нового й тривалого жидовлення середньої і північної Європи треба уважати час, коли повставали перші германські держави. Від сеї доби бере свій початок розвій, який був однаковий майже у всіх народів, серед яких з'явилися жиди. Є кілька щаблів сього розвою:

а) Як тільки лише з'явилися перші сталі оселі якогось народу, з'явився й жид. Він приходить як крамар і спершу не дуже намагається крити свою расу. Він є ще жид, може тому що расова різниця між ним і іншими народами ще занадто велика, щоби її можна було укрити; його знання мов ще слабе, а замкнутість народів-господарів завелика, щоби він міг з'явитися під якоюсь іншою постатю, аніж під постатю чужинця-крамара.

б) Поволі починає він розвивати свою діяльність в економічній життю народа, не як продуцент, а як посередник. Випробувавши свої гандлярські здібности впродовж віків, він легко дає собі раду з наївним і безпорадним ще арійцем. Торговля в короткім часі незабаром стає майже його виключним заняттям, монополем. Він починає від того, що позичає гроші. Так впроваджує він засаду проценту. Небезпеки нової засади спершу ніхто не відчуває, її навіть вітають задля її хвилової вигоди.

в) Жид стає осілим, в містах і містечках займає він осібні ділянки і творить державу в державі. Торговлю і всі грошеві інтереси трактує він як свій виїмковий привілей, який він безоглядно використовує.

г) Грошеві інтереси і торгівля стають тепер його монополем. Його відсотки стрічаються нарешті з спротивом, його багатство — з завистю. Колиж він забирається до землі і грун-

ту, як до предметів своїх крамарських здібностей; коли знижує їх до значіння звиклого товару, — обурення зростає. Через те, що він сам ніколи не обробляє землю, лише трактує її як предмет визиску, на яким селянин може і далше лишитися, лише зданий на визиск нового пана, — нехить до нього зростає і переміняється в ненависть. Наступають перші активно-протижидівські виступи. Сим чужинцям починають ближче приглядатися і відкривають в них риси напrawdę чужі і неприемливі.

д) Тепер починає жид виявляти свої дійсні прикмети. Улесливістю здобуває собі шлях до урядів, виграв свій гріш і розширює далше свої привілеї. Погроми нічого тревало не змінюють, жидівські оселі виростають на тих самих місцях наново; ніякі переслідування не змінюють способу його життя, ні заняття; тут і там ратують зпід його маніпуляцій лише землю і ґрунт, забороняючи законом набувати їх жидам.

е) Рівнобіжно з тим, як зростає влада володарів, зближається до них жид. Він домагається „фрайбрів“ (залізних листів) і „привілеїв“, які від володарів, що завше є в грошевих клопотах, легко отримує. Правда, не раз пізніше самі ті володарі в потребі відбирають йому його гріш. Ся забава повторяється знову й знову, при чім та роля німецьких князів така сама жалюгідна, як і самих жидів. Гітлер твердить, що коли німецький народ не потрафив остаточно визволитися від жидівства, то завдячує се він власне німецьким князям.

ж) Але приязнь з жидами стає згубною для князів. Віддаючися від своїх народів, вони втрачають симпатії серед них. Жид відчуває, що наближається кінець володарів і намагається сей кінець прискорити. Він сам спричинює вічну фінансову скруту пануючих, окружає їх підхлібством і наклонює до марнотратства. В витягуванні грошей з народа — є він геній. Кожний двір має свого надвального жиди, який не раз спинається до найвищих титулів в арійській аристократії (баронів, лордів, віце-королів), наражаючи на глум аристократію. Але він сам тим способом знову укріплює й поліпшує своє становище. Тепер потребує він лише прийняти хрест, щоби набути всі права, якими користаються члени народа-господаря. Не раз в таких випадках церква тішиться з новонаверненого сина, а Ізраїль — з доброго інтересу.

з) Тепер серед жидівства наступає зміна. Досі були вони жидами, себто вони не клали великої ваги на те, щоби ухититися за щось инше. До тогож і расові прикмети по обидвох сторонах були за сильно виражені. Ще за Фридриха Великого ніякому німцеві й в голову не впадає уважати жиди за щось иншого, як за представника чужого народу. На Гете ще нападає страх на думку, що закон не заборонятиме вже шлюбів між християнами й жидами. А Гете — напевно не був ніякий „реакціонер“. З нього промовляв голос крови і розсудку. Не зважаючи на крутіства двору, народ бачив в жиді

інстинктивно чужорodne тіло і відповідно до того й ставився до нього.

Та тепер се змінилося. Впродовж більш як тисячі літ жид остільки присвоїв собі мову народа-господаря, що відважується вже своє жидівство менше підкреслювати, більше роблячи натиск на свою „німецькість“, тепер він також хоче бути „германом“. Ціла комічність нововитвореного становища полягає на тім, що з німця — він немає нічого окрім його, засвоєної ним, німецької мови; бо в усім іншому — жид лишається так само незмішаний з ним, як і досі. Але раса — не лежить в мові, але виключно в крові. Ніхто не знає ліпше цього, як власне жид — який якраз кладе таку малу вагу на збереження своєї мови, а натомість величезну вагу на збереження чистоти своєї крові. Людина може змінити свою мову як хоче, може навчитися іншої, але все одно висловлюватиме вона в сій новозасвоєній мові — свої старі думки; її внутрішнє єство — лишиться незмінним. Найкращим доказом власне є жид, який говорить на тисячі різних мов, лишаючись тим самим жидом. Прикмети його вдачі лишаються також ті самі, давні, незалежно від того, чи він, як торговець збіжем, перед двома тисячами літ говорив по латині в Остії, або нині — як мучний „шібер“ цвєнькає по німецьки. Се той самий незмінний жид.

Причина, чому жид нагло постановляє стати німцем, ясна. Він відчуває як хитається влада князів і шукає заздалегідь знайти міцніший ґрунт під ногами. Крім того, його гріш до тої міри опанував вже цілу господарку, що він не може обійтися вже без „прав громадянина“. Про сі „права“ починає він тепер мріяти, мріяти про командні вершини... Така причина еманципації жидівства, його виходу з гетта.

і) Так поволі виробляється з надвального жиди — народний жид (з „гофюда“ — „фольксюд“). Себто — очевидно — жид старається ще глибше втиснутися в оточення високих панів. Але рівночасно другий відлам його раси починає залицятися до коханого люду. Коли пригадати, яку роль досі, відносно того люду відігравав жид, то ясным стане, що нове наставлення не прийшло йому дуже легко. Не так скоро пощастило жидові створити собі славу „приятеля люду“.

Жид стає нагло лібералом і починає балакати про конечний поступ людскости. Поволі вироблюється він на герольда нової доби. Правда, при тім він руйнує самі підстави народньої господарки. З допомогою акцій, вкручується він в крутіж національної продукції, робить її об'єктом купівлі й продажу і відбирає варстатам основу особистої власности. Щойно тоді наступає між працедавцем і робітником те внутрішнє відчуження, яке веде до пізнішого класового розщеплення й боротьби. Нарешті зростає і вплив жидів на біржу. Він стає контролером національної робочої сили.

Щоби зміцнити своє політичне становище, пробує він

скасувати расові й цивільноправні обмеження, які ще докучають йому на кождім кроці. Для цього, з властивою йому витривалістю бореться він за релігійну толеранцію. А в піднесенім собі масонстві знаходить чудовий знаряд, щоб діпняти своєї цілі. Правлячі верстви, вищі класи економічного і політичного біргерства — попадають — через масонські нитки, в його петлю, нерав навіть самі того не відчуваючи.

Лише широкі маси народу лишаються поза впливом жидівства. А здобути впливи й там надзвичайно важно. Бо жид відчуває, що можливість йому піднятися вгору, на височину, з якої можна булоб командувати, лише тоді є, коли хтось іде поруч з ним, є товариш подорожі. Він гадав, що знайшов його в буржуазії. Але ткача чи шевця не можна піймати на масонську вудку, тут треба приміняти драстичніші й простіші засоби. Так видумує собі жидівство — по масонстві — другу зброю — п р е с у. Щоби заволодіти нею, уживає жид цілу свою настирливість і цупкість. Пресою починає він поволі опановувати ціле громадське життя, кермувати ним, бо він тепер має змогу створити ту потугу, і кермувати нею, яку називають „громадською думкою“.

Особисто він удає за себе жадібного знання, хвалить під небеса поступ, насамперед очевидно той, що не йде в хосен інших, бо всяке знання і всяку еволюцію оцінює він після того, чи вони служать його расі чи ні. Там, де не служать — він є завзятим смертельним ворогом всякого світла, ненавистником всякої культури. Все знання, яке він набуває в школах інших народів, застосовує він на службу своєї раси.

Свою расу, її чистість і незмінність оберігає він так пильно як ніхто. Ніби розпинається про ідеї „освіти“, „поступу“, „свободи“, „людскости“, але сам для себе він суворо дбає про замкнутість своєї раси. Іноді віддає він свої жінки впливовим християнам, але своє мужеське плем'я він завжди зберігає расово чистим. Він мішає кров інших, але хоронить свою власну. Майже ніколи не жениться жид з християнкою, але християнин — з жидівкою. Але бастарди — все одно належать жидівству. В той спосіб занепадає расово частина аристократії. Жид знає про се і пляново управляє сей спосіб духового „роззброєння“ провідної верстви своїх расових противників. Щоби замаскувати сю методу і приспати свої жертви, їх сторожкість, — балакає він беззастанно про рівність всіх людей, без огляду на расу і барву. Дурніші починають вірити йому.

Але всеж таки мають жиди для широкої маси народів, серед яких живуть, занадто сильний запах чогось чужого, що-би ся маса могла прийняти за свої науки, що вони несуть. Тому пробують жиди — через свою пресу — прищепити зовсім инше поняття про себе, яке не відповідає дійсности. Цілі, які вони виписують на своїм прапорі — се перемога демократії й парламентаризму. Бо демократія й парламентаризм

дуже часто йдуть в парі з глупотою, нездарністю і трусістю. Остаточна ціль — повалення монархії, там де ся форма ще тримається.

й) Господарчий розвиток веде до змін в соціальному утворенні народу. Наступає пролетаризація ремісників. Повстає класа фабричних робітників. Жиди намагаються використати сей суспільний процес в той спосіб, що з одного боку попирають капіталістичні методи визиску, а з другого — організують боротьбу пролетаріату проти капіталізму. Перш використовували жиди буржуазію як таран проти феодалного світу, тепер — робітництво проти буржуазного світу. В боротьбі проти феодалізму здобув жид горожанську рівноправність для себе, в боротьбі проти буржуазії — він сподівається здобути пановання. Накликаючи пролетаріат боротися проти міжнародного капіталу, на ділі агітатори ведуть його на боротьбу з національною економікою. Коли ся остання булаб знищена, ніщо не стоятиме на перешкоді панованню інтернаціональної біржі.

Спершу жидівські агітатори виражають співчуття з тяжким положенням робітництва, з його недолею, збуджують тугу за ліпшим майбутнім; потім викликають ненависть до щасливіших і надають боротьбі за усунення соціальної несправедливості — цілком означену печать певного світогляду, — світогляду марксизму. Ніби голоситься ідею справедливості, але разом з нею — й негачію всякої особистості, і що найважливіше — нації і її расового змісту; тим способом боротьба „за справедливість“ — руйнує підставу всякої людської культури. Се — правдиве внутрішнє ядро марксіського світогляду, бо коли знищені особистість і раса, відпадає остання перепона для пановання менш вартних — за яких Гітлер уважає жидів. Масонство через свій пацифізм запропастило в кругах інелігенції всякий інстинкт самозбереження; тепер жидівська преса ті самі ідеї прищеплює ширшим масам, головню буржуазії. До сеї пропаганди долучується організація брутального насильства. Марксизм, як ударний курінь, має закінчити те, що почала розкладова робота преси.

Відповідно до своїх цілей, жидівський соціалізм ділить свої організації на економічні й політичні. Організаторам робітничих союзів іде в дійсності не про поправу буту пролетаріату, лише про знищення цілої національної господарки, а засобом для сього є — виставляти такі вимоги, які до сеї руїни національної господарки мусять конечно вести. Робітництво йде за сими агітаторами, бо вони обіцяють найбільше. При чім, робітників закликають уживати найбільш брутальних засобів насильства в своїх економічних вимогах. Так професійні союзи робітництва, що моглиб стати благословенством для нації, служили лише ділові руїни національної господарки.

Тим самим цілям служить преса, яка з фанатичним завзяттям опльовує, нищить і понижує все, що є підставою на-

ціональної незалежності, культурного розвитку й господарчої самостійності нації.

к) Тепер положення жидів в державі таке сильне, що вони не потребують вже затаювати свою національність. Частина жидівства заявляє себе як окремий народ, народжується сіонізм. Але сіонізм лише удає, що прагне створити в Палестині окрему жидівську державу, щоби мешкати в ній. Жида лише бажають мати свою власну організаційну централю, обдаровану власними правами зверхности, вільну від встрявання інших держав централю, якаб дозволила їм всюди провадити їх світову політику — захоронка тих, які мусіли тікати з інших країн і вишкіл для тих, які вибиралися на підбій тих країн.

В сей період жидівська думка починає замість демократичної ідеї зближатися до ідеї диктатури пролетаріату. В масі, організованій під прапором марксизму, жидівство знайшло зброю, якої не мало за демократії і яка дозволяє правити народами по диктаторськи.

Економічно світове жидівство доти виснажує якусь країну та її господарку, аж поки великі підприємства перестають бути дохідними і підпадають під їх фінансову контролю. Під оглядом культурним жидівство розкладає мистецтво, літературу, культуру, театр, валить всі поняття про красу і величність, про добро і шляхетність, стягаючи людскість в низини найнижчих інстинктів і уподобань. Релігія осміюється, добрі звичаї й мораль представлені як пережитки минулого, поки не заломлюються останні підпори нації.

л) Тоді починається остання найбільша революція. Демократичний жид переминяється в тирана, народи позбавляються своєї власної інтелігенції, а її місце, як в Росії, заступає чужа інтелігенція. Страшним прикладом такої революції власне в Росія, де вимордовано еліту нації, щоби на її місце сіла купка жидівських літератів і біржевих спекулянтів.

Такі в „фільософічні“ погляди Гітлера на жидівське питання. Яка була практика національсоціалізму в сім питанні? Про се в слідуючій статті.

Гр. Михайло Тишкевич

3 листів

(1915 — 1930)

Гр. Михайло Тишкевич (1857—1930), нащадок старого українського роду. Філантроп, публіцист, мемуарист, політик і дипломат. Спонукав великими квотами Українське Наук. Т-во в Києві, Н. Т-во ім. Шевченка у Львові, заснував при бібліотеці університету в Лювені відділ українознавства. Підчас війни співробітничав у французькій пресі, видавав власний орган у французькій мові в Швейцарії, тамже видав по французьки збірку „Історичних Документів про Україну та її відношення з Польщею, Росією та Швецією” і „Українську літературу”. В 1919 посол України при Ватикані, пізніше голова укр. дипломатичної місії в Парижі. В ЛНБ-ку опублікував свої спогади, які є цікавим причинком до історії шляхти на Україні і української культури.

Листи, тут друковані, обіймають час від 1915—1930 рр., писані з Львова, Риму, Парижу і Познанщини, оскільки се не зазначено, по українськи. Адресовані до Д. Донцова до Берліна, Відня, Берна і Львова. Можуть вони бути матеріалом для біографії гр. М. Тишкевича і для характеристики його як політика й людини. В двадцятьп'ятьліття вибуху світової війни проливають вони деяке світло на настрої, сподіванки, плани і діяльність невеличкого тоді гурту українців, діяльних закордоном, на середовище, серед якого тому гуртові доводилося працювати, а також — на справи, звязані з роком 1917 на Україні і роками, що по ній слідували. Примітки Д. Донцова.

Редакція

Монре 3 серпня 1915
(*німецьки*)

Шановний Пане!

Пан Степ. (анківський) напише Вам сам. Його випадок мені мало відомий. Дуже охоче хотівби Вас пізнати, знаю вже Ваші... брошури. Сподіюся, що хутко побачу Вас тут.

З пошаною М. Калиник Т.¹⁾

Монре 23 жовтня 1915
(*німецьки*)

Шановний Пане!

Дякую Вам дуже за останні числа (*назва часопису, нечитко*). Прошу, прочитайте брошуру графа Квілешко, де він м. ин. говорить і про нас, без всякої симпатії.

Сердечно Ваш М. Тишкевич.

¹⁾ Калиник — лтер. псевдонім гр. М. Тишкевича. Ст-кому помагав тоді гр. М. Т. видавати в Львові у районський тижневик у французькій мові *L'Ukraine*. Пізніше вони розійшлися.

13 I 1916 (почт. стемпель Львоана-Уші)
(*польською*)

Високоповажаний Пане!

Ваша стаття в *N. Züricher Zeitung* чудова. Чи не булиб Ви такі добрі прислати мені *Діло*, коли сього мені не зробить редакція, а також один календар „Просвіти“ на 1916 рік, колекцію *Ілюстрованої України*, почтівки з українськими типами, і ноти наших найгарніших пісень як „Байда“, „Ой у лузі“ і пр. Прошу мені вибачити. Ми зорганізуємо концерт на річ українських жіенців. Я маю на ту ціль менше більше три тисячі франків.

З поважанням *Гр. Тишкевич*

5 II 1916 Уші-Львоана
(*польською*)

Дорогий Пане!

Дякую за Ваш лист. Дарунок Папи мене утішив, припускаю, що лист який я написав до державного секретаря, монсеньора Пачеллі²⁾ можливо вплинув трохи на се рішення. Ми з С. працюємо багато, якого енергія й інтелігенція є понад всякі похвали. Наша національна справа здобуває щодня чим раз більше значіння, не зважаючи на інтриги Ваше ім'я стає авторитетом брошури й статті подивляють навіть Ваші вороги як напр. проф. Ашкеназі. Нами починають цікавитися всюди. Я післяв Вашу брошуру *Grosspolen*³⁾ до *Revue Politique Internationale*, що редагує п. Валі (Valy) і яка виходить в Льозані. Я маю безнастанно розмови про Україну з кореспондентами визначних часописів. Дякую за *Шляхи*.⁴⁾ Стаття Ф.(Федорців?) мене зворушила, я її переклав в скороченні і вона появиться в *Gazette de Lausanne*, се автор, що має будуччину. Я дістав часопис єпископа Ортинського *Америка*, там є звіт з одного дуже цікавого віча студентів галицько українських, що сильно критикують К. Левицького і політику українського Комітету у Відні.

Вірте в мої почування пошани і відданости, гр. *М. Тишкевич*

17 II 1916 Beau-Rivage-Palace
Ouchy-Lausanne (*французьки*)

Дорогий Пане!

При сім залучую статтю про церковну унію — я не пи-

²⁾ теперішній Папа.

³⁾ *Grosspolen und die Zentralmächte* Берлін 1915. В звязку з імовірним тоді розвалом царської імперії — розглядає ся книга перспективи можливого державно-правного устрою тодішних полуднево-західних „окраїн“ тої імперії (частини правобережної України), зймаючи становище до модного тоді „австро-польського“ проекту, оцінюючи його з української точки погляду, вказуючи на консеквенції здійснення сього проекту для нас і для центральних держав.

⁴⁾ *Шляхи* — редактований Ф. Федорцевим місячник українських січових стрільців, що виходив в 1915-17 у Львові. *Нові Шляхи*, які пізніше той самий редактор — на спілку з А. Крушельницьким — видавав у Львові, нібито навіязуючи до традицій *Шляхів*, очевидно з тими останніми не мали нічого спільного.

сав про латинський католицизм на Україні, до якого я не маю симпатій, бо він лише засіб Коли Ви додасте ще те, що Ви знаєте про історичні деталі, сю річ можна булоб опублікувати в *Германії*⁵⁾ або в іншому католицькому часописі, очевидно під моїм підписом. Я не знаю, хто є автор, що підписується як „Слеповрон“. *Gazette de Lausanne* не прийняла статті (Ф. Федорцева) „Найбільша Трагедія“. Дмовський, який є тут, здається має впливи в редакції. Але ми се видрукуємо в *L'Ukraine*.⁶⁾

Рокфелер дав півтора мільона доларів для поляків. Ось чому я так хотівби мати його адресу. Чи не можна булоб утворити Комітет Допомоги в Берліні? Чи ви післали вашу часопись⁷⁾ п. Феліксові Валі до Льозани? Се редактор *Revue Internationale*. Він звернувся до нас так само як і п. Семері. Адреса київського Комітету Допомоги Велика Підвальна 36.

Вірте, шановний пане, в мої найліпші почування до Вас
 гр. М. Ташкевич

10 III 1916 Beau-Rivage-Palace
 Ouchy-Lausanne (пофранцузьки)

Дорогий Пане!

Дякую за почтівки, з яких я відібрав 28 найбільш удачних. Я ще не дістав нот ні колекції *Української Ілюстрації*, про яку Ви мені говорили. Жалую, що не можу сплатити те, що я винен. Тому що післати гроші до Львова неможливо, прошу мені вибачити, що не вислав ще свого довгу. Я навіть не знаю кільки я винен. Часопись *Америка* дозволила собі вплутати моє ім'я в інтриги „Бунду“⁸⁾ і видрукувати мій лист (приватний) до єпископа Ортинського, представляючи се як якусь інтригу К. Левицького і пр. пр., змінюючи цілковито його сенс. Вистарчить той лист прочитати, щоби побачити що все, що каже ся часопись — фальшиве.

Коли будете про се говорити, будь ласка скажіть, що я стою поза всякими партіями і всіма партійними і особистими суперечками, що ніколи я не належав ні зблизку ні здалека

⁵⁾ головний орган католицького Центру, берлінський щоденник.

⁶⁾ В часи великої війни Швайцарія стала нейтральним місцем, де стикалися мешканці ворожих держав. Під тим оглядом була Швайцарія незвичайно важним постом і для українців, уможливаючи їм впливи коли не на біг подій, то на формовання громадської думки не тільки самої республіки, але й сусідніх з нею країн. В тій цілі гр. М. Т. уживає не тільки своїх широких знайомств з політично або товарисько впливовими постатями Франції, Англії й Німеччини, але й видаючи згаданий вище тижневик *L'Ukraine*, в той час — поза межами централізованих держав — єдину трибуну, з якої чужинці могли інформуватись про політичні змагання українців.

⁷⁾ мова йде мабуть про видавану мною з доручення Гол. Укр. Ради у Відні пресову кореспонденцію в Берліні.

⁸⁾ „Союз Визволення України“.

до „Бунду“ М. Меленевського,⁹⁾ ані критикував п. Левицького. Коли я просив єпископа приїхати (*нечітке слово*) зайняти місце митрополита, ну то хоч я й є український патріот, я лишаюся на ґрунті лояльності супроти держави, до якої належу. Стаття в *Атенеум* — моя. Се витяг з мого мемуару, поданого до високих чинників (*en haut lieu*). Чи Ви не знаєте добрих українських артистів, які моглиб дати концерт. Чи Ви не моглиб дати відчити в німецькій мові? Прошу ділати в Стокгольмі в місії Генри Форда (секретар Лешнер Гранд Отель), щоби широко поставити українську проблему на мировій конференції.¹⁰⁾ Чи можна мати велику кількість українських почтівок? До кого з тим звернутися?

Вам щиро відданий М. Тишкевич

Я Вам післав одне число російської часописі для полонених в Берлін, щоб Ви звернули увагу на тон, який вона уживає супроти „тупих хохлів“.

11 V 1916 Beau-Rivage-Palace
Ouchy-Lausanne (*пофранцузьки*)

Дорогий Пане,

боюся, що деякі роблять нам велику кривду, я з свого боку роблю все можливе щоб боронити нас. Відчит принца Стурдзи стане одним з засобів до того. Він виходить з себе з причини злої волі Принц Бранкован, румунський посол до парламенту, якого я зеднав для нашої справи і який має Т. Й. за осла, їде до своєї країни через Відень з наміром заснувати Румунсько Українське Товариство, якого ідею я йому піддав. На жаль лист, який я написав до К(онстантина) Лев.(ицького) в сій справі не мав часу дійти до нього. Добре булоб, колиб Ви могли поїхати, щоб стрінутися з ним в Букарешті з моєї сторони (або якийсь історик чи вчений, член нашої Академії Наук.¹¹⁾ Принц Стурдза хоче зай-

⁹⁾ М. Меленевський (псевд. Басок) член „Союзу Визволення України“, разом з О. Скорописом-Йолтуховським і ин., перед тим член „Українського Союзу Російської Соціалдемократической Рабочей Партії“ (т. зв. „Спілки“). Як пише Д. Дорошенко — „ряди „Спілки“ повнілися в значній мірі людьми не тільки чужими, байдужими до українства, але й принциповими противниками українського національного руху, навіть ренегатами“, а тих українців, що до „Спілки“ належали, праця в ній — „фатально відривала від українського ґрунту, направляючи по лінії общерусской роботи і культури“. Де далі „Спілка“ все більше ставала звичайною російсько-жидівською організацією територіального характеру“, що виконувала на Україні директиви Рос. Соціалдемократії (з Леніном і Троцьким) і вела завзяту боротьбу з національною незалежною від РСДРП організацією „Української Соц. Дем. Роб. Партії“ (гл. Д. Дорошенко — *З історії укр. політ. думки за часів свѣт. війни* Прага 1936).

¹⁰⁾ не знати, про яку мирову конференцію іде тут мова. Може в звязку з періодично виринаючими тоді чутками про сепаратний мир Росії з центр. державами.

¹¹⁾ мабуть так називає гр. М. Т. Наукове Т-во ім. Шевченка.

нятися виданням великої книги з малюнками про Україну, яка
появиться у Пльона в Парижі з поважною передмовою.

Покищо бойкотують відчит. Вони представляють мене божевільним і подивляють Бобринського, бо він наказав вивести митрополита Шептицького. Постарайтеся дістати передмову (*нечитке слово*) до книги Петрінатті(?) Sulli Campi di Polonia. Ви побачите як він там трактує австрійців...

Ми робимо з Габрісом і з іншими литовцями проєкт українсько-литовського союзу. Се чудова ідея... Прошу Вас ще вислати мені два календарі „Просвіти“, *Українську Ілюстрацію* з Відня. Добре також булоб прислати мені (на кошт Українського Національного Комітету) кілька примірників Шевченкових картин, ілюстрованої *Історії* Грушевського для роздачі письменникам і журналістам швайцарським й іншим.

Відданий Вам *М. Т.*

14 V (?) 1916 Beau-Rivage-Palace-Hotel
Ouchy-Lausanne (*пофранцузьки*)

Шановний Пане,

за книжку дякуємо з сином дуже, відсилаю її. Може Вас зацікавить рахунок, який Вам тут присилаю з 1916 р. моєї діяльності у Швайцарії і яку подяку маю: 1) погром в Андрушівці у себе на селі, о якому пише *Н(ове) Время* 2) обіцяну конфіскату землі 3) стаття в *Ділі* і пр. і різні брошури В — ких і пр. 4) накінець слова молодого Ч., який мені сказав — що „так і слід Вам“. А тим часом нехай все пропаде, а нехай буде вільна Україна! Але нехай — обертому (*нечитке слово*) хоч колись сказати інше слово, як те що „так і слід“.

Зістаю Вам широ відданий *М. Т.*

22 VI 1916 Beau Rivage-Palace
Ouchy-Lausanne (*понтмецьки*)

Високоповажний Пане!

Дякую дуже за часописі і ноти. Скільки я Вам винен? *Шляхи* можуть стати дуже доброю часописю. . . . бойкотують мене і все що я лиш роблю для наших нещасних біженців, а тимчасом я всеж маю в Льозані вже більш як три(3) тисячі франків, у Фрібурі *Liberté* післала Романчукові 350 фр. а в Монтре я післав їм також коло 3 тисяч корон, які зібрали мені княгині Сальм і С. Вітгенштайн (прикро мені, що я так жахливо пишу по німецьки). Потім ще для ранених вояків післав мойому синові до Юкілюх(?) в грошах, цигарках, в теплім убранні і пр. коло 5 тисяч корон — всього зібрано коло 12 тисяч корон або 10.000 шв. франків. Тепер я написав до Англії й до Америки, щоби одержати більші суми. Полякам дають кольтсальні суми. Комітет Сенкевича зібрав 4 мільйони франків в Льозані, а тепер (*нечитке прізвище*) принесли ще 3 мільйони фр.

Яж в минулім році писав кривним Рокфелера про нужду наших галицько-українських біженців і чув, що Р(окфелер) післав більшу суму д-рові Романчукові, я писав про се Романчукові, але не одержав ще відповіді. Чи не булиб Ви ласкаві подати мені адреси добротинних комітетів Карнегі й Рокфелера?

Може щось удалосяб зібрати серед німців? Я написав пані Крушельницькій, українці й славній співачці, але не дістав відповіді. Написав також нашим людям в Америці, також єпископові Ортинському, але також не дістав відповіді. Всі депеші затримані у Франції й в Англії. Від Папи одержав я лише благословенство. Зістаю з глибоким поважанням Ваш

гр. М. Тишкевич

19 вересня 1916

вибачте за непорядну писанину
(правдоподібно з Льозани — *нефранцузьки*)

Шановний Пане,

спішився вчора й післав Вам газету, яку найшов в редакції і яку здається без Вас склали. Дуже великі помилки статистичні. Раджу переглянути *Альманах де Гота* 1915 р. 1095-96. На 173 міл. загального населення в великорусского, татарського, фінського, черемисів і сибірських іногородців разом 75 міл. З чого у 11 губерніях фінно-татарів і других іногородців і в Сибірі плюс мінус 15 міл. Зістається москалів 60 міл. у 20 чисто московських (губерніях) й 11 мішаних, а також Сибірі. В українських губерніях коло 39 міл., з котрих може поляків 1 міл., жидів 2 міль., німців і чехів 1 міль. москалів — $\frac{1}{2}$, інших — $\frac{1}{4}$, разом 5 міль., решта 34 міль чисто українці, не рахуючи українців в Сибірі, в Амурській краю і по городах. В білоруських губерніях в 12 міль. населення, з якого може 1 міль поляків, 2 міль. жидів, 1 міль. русских і ин., лишається 8 міліонів. Так само з поляками, литовцями і т. д.

Треба ще рахувати всіх зденаціоналізованих українців так, що нас буде разом з Сибірю й Америкою більш 40 міліонів... Дуже буду радий Вас бачити як тут приїдете. Чудового листа, хоч короткого дістав від старої 100-літньої княгині, котра хоч московка, добре розуміє справу О. Митрополита, о котрого смерті¹²⁾ довідалася з газет (може се ще неправда!). Ось що пише (тільки свого друкувати не можна): „ся смерть принесе вам біль, але знаючи, що сей бідний мученик тепер посідає вічне щастя, ви будете тішитися, знаючи, що він визволився від людської злоби“. Добре булоб, щоби Ви звернулися до тутешнього представника Ватикану, монсеньора Маркетті, санаторіюм Вікторіа й спиталися про митрополита від усіх українців.

Зістаюся щиро Вас шануючий Т.

¹²⁾ одна з чуток, які кружляли тоді про митрополита А. Шептицького, що був тоді на засланні в Росії.

6 жовтня 1916
(правдоподібно з Льозани)

Вельмишановний Пане!

Адреси Менцінського¹³⁾ я не маю. Кажуть, що він співає в Кельні. Писав я торік до пані Крушельницької, просив, щоб заспівала для українських вигнанців, але навіть не одписала. Може листу не дістала, а може побоялася. Добре булоб, щоб Ви написали щось в *Бунд*.¹⁴⁾ проти претенсій. Я вже щось приготвую до *L'Ukraine*, але се не всі читають. Світляні картини (49 здається) можу Вам прислати. (Примітка: Посилаю, тільки треба викинути Костомарова й Виговського, бо дуже погано вийшли, а також карту № 3, 25, 26, 49. Якби ще треба, то можна замовити). А тим часом присилаю їх список.

З високим поважанням щиро Вам відданий Т.

В *Енциклопедії Польській* звертаю увагу Вашу 1) на ст. 68, що кождий . . . як прибув до нас *s'est vulgarisé*, забував і губив свій характер... 2) на ст. 75: нема українців, се партія 3) на ст. 55 видумав якихось *petits ruthenes*... Пишу статті, і прошу Давида¹⁵⁾ написати. Був у мене професор Кляпаред і обіцяв написати про Україну в газеті *l'Essor*.

19 жовтня 1916
(правдоподібно з Льозани)

Вельмишановний Пане!

Не знаю Менцінського і я думаю, що він про мене не чув, а крім того не добре, як знаєте, пишу по німецьки. Тому я радив Ст(епанківському), щоб післати просьбу від всіх українців і з Вашим підписом в головах, прохаючи, щоб він тут приїхав. Тільки треба зарання зробити рекляму і випродати білети, бо я вже маю справу таку з конференцією (відчитом). Стурдзи — що клопоту, то вже аж страшно! — упереджую Вас. Стипендію мою дуже трудно витягнути... Через те, хоч мені тут трудно за гроші, пішлю 500 корон *Шляхам* зі своєї кишені.

Зістаю зі щирим поважанням Т.

25 жовтня 1916
(правдоподібно з Льозани)

Вельмишановний Пане!

Дуже дякую за статтю (*чечітке*) про Київ. Требаб, щоб Ви по німецьки написали до *Бунду* (*чечітке слово*) відповідь *Berner Tageblatt*'у про сепаратний мир і не тільки йому, але

¹³⁾ знаний український співак, що належав до Кельнської опери.

¹⁴⁾ швайцарський щоденник в німецькій мові в Берні, що уходив за офіціоз федерального уряду.

¹⁵⁾ один з редакторів *Gazette de Lausanne*, прихильно в своїх статтях настроений до українців, оскільки загальне франко-, а значить і русофільське наставлення його органу сьому в ті часи не перешкоджало.

й *Berliner Tageblatt*'у. Приїхав з Парижу один поляк, був у мене і казав, що там видається у міністерстві справ заграничних чудовий *Бюлетень* гектографований про національності, напр. Польщу. Чи про нас що є, не знає. Всього 400 примірників для людей з правительства. Варта буде там післати що можна з наших публікацій. Адреса: Ministère des Affaires Etrangères section de la presse étrangère. Щодо Менцінського, то можу до нього написати або ліпше нехай мені хто по німецьки напише. Ніяким концертом я займатись не можу зовсім, бо у Берні (і тут) дуже трудно, і я до того сил вже не маю. Упереджую Вас, що се великий клопіт. Найліпше, щоб справою самого концерту зайнялась якась впливова дама, а Ви тільки Менцінським. Найважливіше, щоб тепер зараз почули в тутешніх газетах український протест проти *Berner* і *Berliner Tageblatt*.¹⁶⁾

Зістаю Ваш широ відданий Т.

8 XI 1916 Beau-Rivage-Palace-Hotel
Ouchy Lausanne

Вельможний Пане!

Я післав Вам листа Менцінського, бо як знаєте, я нічим зайнятися не можу у Берні, а особливо що се вже буде з австрійського боку. Що скажете про гімназію в Києві? Чи хто подякує коли тим, що їх якийсь Верховський паскудить? Не знаю. Але нехай собі брешуть аби була Україна. Що її Австрія ніколи не дасть, то бачу тепер як і перше бачив. Австрія нічого для нас не зробить ніколи. Я думаю, що вони навіть не боронять митрополита як треба і не хочуть, щоб вертався.

✓ Якщо у Вас в Діло з моєю заявою, що ніякого впливу на *L'Ukraine* не маю, бо воно так і є — будьте ласкаві мені перешліть. Читайте статті Меншікова,¹⁷⁾ мені казали, що вони інспіровані самим царем. Як найдете що цікавого, пришліть як ласка. Чи не буде що про Україну. Цікавих ми часів дочекалися...

Широ Вам відданий Т.

Льозана-Уші 15 листопада 1916

Високоповажаний Пане,
написав я до їдної (*нечітке слово*), котра знає декого в Берні, що мігби зайнятися концертом. Я не маю нікого знайомого в Берні, а я думаю, що тільки дами того посольства, до якого належить концертант найліпше сим зайнятися можуть, на-

¹⁶⁾ не можу собі пригадати, про які статті іде мова.

¹⁷⁾ Чоловий публіцист найбільшого царофільського, імперіялістичного російського щоденника в Петербурзі *Новое Время*, непримиримо ворожого Україні.

віль великі гроші зібрати — торік зібрали 20 тис. франків.
Щиро Вам відданий Т.

Уші-Льозана 1 грудня 1916

Вельмишановний Пане,
дякую дуже за Вашого листа і за чудові статті. Дай Боже більше; варту вяснити інтриги і відповісти Фельдманам, Брікнерам і Смольці.¹⁸⁾ Я не можу перенести їх Але се знаю, що від німців і Австрії нема чого сподіватися. Але я не сподіваюсь і від Росії. Читали Ви, що жидівська *Кіевская Мысль* написала проти нас? Скільки у нас ворогів! Чим більше їх, тим я сю нещасну і обдерту Україну більш кохаю. Чом я не молодший! Але тим часом зацікавлення росте про нашу справу. Все що тільки можу, то роблю.. Чи знаєте, що на похороні Сенкевича польки вивісили прапор з Св. Михайлом — а що Смолька про ту саму „Русь“ пише! Зістаю щиро Вам відданий Т.

9 січня 1917

Високоповажаний Пане,
дуже Вам дякую за привіт і поздоровлення. Дай Боже Вам і нам всім всього чого бажає душа наша. Післав я Вам *Український Листок*, а (*нечітке слово*), про яку писали, не маю. Дуже гарна Ваша остання стаття. Щиро Ваш Т.

7 II 1917

Вельмишановний Пане,
дістав я тількищо книгу *La Russie et les peuples allogenes* дуже цікава, особливо стаття про Україну дуже добре написана. Карта тільки за богато має німців і се може зашкодити вражінню. Якщо можна, попросить автора чи видця переслати по 1-му екземплярові пп. — леді Вимс (Wemyss) — Канн, Палас Готель і пані графині Дан де Кастелян (Castellane) — Париж I, rue Brignol. Таким робом вони дійдуть до найвищих правительствених сфер англійських і французьких. Надіюсь вас скоро побачити і поговорити, а тим часом зістаюсь Ваш щирий Т.

12 II 1917 Beau-Rivage-Palace
Ouchy-Lausanne

Шановний Пане,
я дуже рад був дістати Вашого листа, — ні за що не хотів би з Вами бути не у згоді. Телеграм я спішився післати і приз-

¹⁸⁾ Вільгельм Фельдман, знаний польський критик і публіцист, жид з походження, який під час війни видавав в Берліні *Polnische Blätter*, орієнтації зближеної до Студницького; проф. А. Брікнер — відомий польський учений (німецького походження), проф. університету в Берліні, Смолька — автор книги *Die Reussische Welt* З ними — як і з їх однодумцями в Швейцарії — доводилося тоді зводити в берлінській пресі — полеміку.

наюсь не думав навіть, що Ви будете противні.¹⁹⁾ Поляки, хоч після нас теж саме зробили і допіро як вислали депешу, прислали мене питати чи я годюся (листа Вам сього присилаю). Одписав я їм, розуміється, що я українець і тим більше стою за сею справою, чим польська сильніша, а українська слабша.

Зістаю щиро відданий Вам Т.

Якщо можна пошліть *La Russie et les peuples allogenes* п. дрові Н. Рубакинові²⁰⁾ Кляран мезон Лямберт. Він пише про Україну і взагалі про всі національності велику книгу, а также пошліть в *Journal de Genève* і *Gazette de Lausanne*.

28 3 1917

(правдоподібно з Льозани)

Вельмишановний Пане,

я розділяю Вашу думку і не маю надії на Мілюкова²¹⁾ і комп. Хоч не належу до Бюра, о яким Ви мені пишете, дуже цікавий я, що кажуть, хто каже і які на се докази. Шкода, що українців так мало і то не можна до ладу дійти. Дуже рад буду Вас бачити як будете в Льозані.

З високим поваженням Т.

13 VII 1917 Льозана

Шановний Пане Докторе, тількищо дістав я телеграм від Митрополита Шептицького зі Штокгольму, що він сюди (до Льозани) приїде — і зателеграфує.²²⁾ Треба буде приготувити привіт. Надіюсь, що схочете приїхати з дружиною на обід чи сніданок до мене.

Щиро відданий Вам М. Ташкевич

Дайте знати другим українцям.

22 7 1917 Beau-Rivage-Palace-Hotel Ouchy Lausanne

Шановний Пане Докторе, іще не знаю, коли Митрополит буде, мав мені телеграфувати з границі. Хочу виїхати вітати до Берну. Тоді надіюсь у Вас бути. Щодо ксьондза уніята з Люцерна, чи він Вам звісний яко не старорусин часом? І чи недалеко йому буде тут їхати? Можеб йому дати

¹⁹⁾ не можу пригадати про яку депешу мова.

²⁰⁾ знаний рос. письменник, власник великої бібліотеки в Клярні в Швайцарії.

²¹⁾ лист стоїть мабуть в звязку з нововоскреслими по революції 1917 надіями українських демо-соціалістичних угодкових кругів на „нову свободну Росію“, якої міністром закордонних справ став П. Мілюков, що був в сталім контакті з тими українськими кругами (гл. м. и. Спогади Е. Чикаленка).

²²⁾ Митрополит А. Шептицький, випущений по революції 1917 з Росії, вертав через Швецію і деякий час провів на відпочинку в Швайцарії.

знати, щоб здибав Ексс. в Цюриху? Тільки не знаю, де Митрополит саме задержиться.

Щиро відданий *Тишкевич*

30 7 1917 Уші-Льозана

Шановний Пане Докторе, О. Митрополит телеграфував, а потім писав до мене зі Штокгольму. Тепер у Відні. Думаю, що там побачить брата. Коли буде у мене, ще не знаю.

Прошу Вас прийняти вислови мого правдивого поважання
М. Тишкевич

Fribourg Hotel de Rom

7 VIII 1917

ВПоважаний Пане!

О. Митрополит тут інкогніто кілька днів в Альбертинум. Як схочете, буде рад Вас і Паню Вашу бачити.

З високим поважанням *М. Т.*

15 2 1919 Уші
(помітецьки)

Високоповажаний Пане Докторе, я прийняв одного французького дипломата з берненського посольства, який обіцяв мені паспорт до Парижу, але се просто дивно, що міністр В. П—о з паном С. репрезентував (*présentiert*) в французькій посольстві. Я думаю, що у нас сей пан має більші симпатії ніж я. Та коли Ви бажаєте сього, я рад звернуся до посольства по паспорт для Вас.

Шануючий Вас *Тишкевич*

Дістав лист від Митрополита.

Уші 13 3 19

Шановний Пане,

Я дістав обітницю св. Отця назначити день на збирання жертв для українських втікачів. На сьому думаю закінчити мою діяльність. Вагагалі почуваю себе змученим.

З правдивим поважанням *Т.*

Уші 22 3 1919

Довірочно

Шановний Пане Докторе,

Не міг я добре розібрати Вашого останнього листа. Між нами говорячи пости послів в теперішніх часах... не дуже важні, — назначення однакж мое ²³⁾ вважаю собі за велику честь, і щиро се кажу, бо се є доказ довіря від лівих груп до

²³⁾ послом України в Римі. Посли української республіки в столицях Європи, очевидно, були неофіційними послами невизнаної ні *de jure*, ні *de facto* держави, тим не менше мали змогу розвивати досить широку діяльність, деякі мали навіть юрисдикцію над мешканцями України в державах, де дана місія мала місце осідку.

когось, кого вони могли брати за контрреволюціонера, польонофіла або політикана... Се довіря є для мене найкраща й найвища нагорода. Писав до мене Д. Антонович, що се Д — ко стояв за тим, щоб мене вислати до Риму. Французи так само не хотіли мене пускати (тепер вже дали паспорт). Чи се не якась інтрига яка мене хотіла не допустити до конференції? З того боку я вважавби мою номінацію трохи кривою для мене. Але я дуже люблю Рим і з охотою там остався аби тільки мати щирих і симпатичних товаришів. Чи Виб не поїхали як голова або член комісії архівно-історичної при Ватикані? Дуже бувби рад! Ся комісія, якої ініціативу беру я на себе, може віддати нам незвичайні услуги...

Широ Ваш М. Т.

7 4 1919 Уші

Шановний Пане Докторе,

дякую Вам дуже за цікаву польську газету — широко усміявся, хоч життя не до сміху нам, а декотрі уваги, трохи песимістичні, могли бути повторювані тепер з натиском. Ціль т. зв. „революції“ ясна, зашкодити нам перед антантою, а мені в Римі і перед своїми...

Хоч тут найбільше торкають Митрополита, а він же був австріяком — *le procedé est infame*²⁴). Хіба нема поляків, що виявляли свої симпатії не тільки до Австрії, але й до Німеччини? А промови регентів в Берліні? Студницький, Квілецький, Чарторийський, Білінський і пр. що писали? Сам Пільц²⁵) написав меморіяла австріякам. Що до Австрії, то ті, що хотять мені зашкодити, помиляються. Її хотять французи й англійці відбудувати!

Я рівночасно дістав якийсь віршований пашквіль, якого Вам тут посилаю. Що то в Римі тепер пишуть і говорять про нас? Але треба признати ще раз, що в листах (перекручених зрештою) моїх є правда, яку варта булоб тепер повторити і якби я міг писати до митрополита, то певноб написав.

Зістаю з пошаною завжди відданий *Тишкевич*

Рим 31 V 1919

ВПоважаний Пане Докторе, незвичайно тішуся з результату моєї місії. Найшов я терен приготований і дуже великі симпатії, хоч... і тут страшно шкодять. Не читав я ваших рецензій. Як Ваша ласка пришліть.

Тишкевич

Рим 5 VI 1919

Високоповажаний Пане Докторе!

Син мій тут був півтора дні і привіз всякі відомости від

²⁴) одна з частих в ті часи денунціяцій в якимсь „фільстві“.

²⁵) Еразм Пільц, знаний польський політик москвофільського напрямку.

Петлюри і *(нечітко)*. Зістаюсь скептиком поки ся ціла справа не в'ясиється. Тут, мимо страшної опозиції . . . , справа іде надзвичайно добре. Папа прийняв мене незвичайно добре на приватній аудієнції, яка тягнулася більше як 20 хвилини, одпровадив майже до дверей, а що найважливіше зі щирим ентузіазмом про нашу самостійність говорив. Хоч почав був про федерацію... але я йому сказав, що се буде похорон католицького впливу... Кард.(инал) Гаспарі також незвичайно зацікавлений хоч *(кінець фрази нечіткий)*. За те ще більшу симпатію знайшов в Орієнтальній Конгрегації у кардинала Маріні, її презеса і у його помічників. Важно, що Папа зовсім тримається політики Льва XIII в сіх справах. Filoque відкинув, а про celibat запевнив, що і не думає його вводити. Я попросив — 1) щоб Св. Отець підтримав справу нашу на конференції мира і Він мене запевнив, що зараз зателеграфує; 2) щоб вида-*(нечітке слово)* про свої симпатії для нас (благословив Україну на просьбу мою), і се обіцяв; 3) щоб назначив день збору жертв для наших людей, що потерпіли від війни; 4) щоб вислав зараз апост.(ольського) делегата на Україну; 5) щоб видав Енцикліку про унію (тих три пункти ще не здецидовані але на добрій дорозі).

Зістаю з широкою пошаною М. Т.

Прошу дуже п. Посла²⁶⁾ вислати мені як найбільше брошур, Documents hist. etc.

16 8 1919

(почт. стемпель Льозана-двірець)

ВШановний Пане Докторе,

Вашої брошури тут не нашлося і може Ви її оставили деінде. Все чекаю на мої багажі. Про Ваше назначення писав до Темницького. Будь ласка довідайтеся як з українського боку моглаби *(нечітке слово)* бути прихильною княгиня Голіцина, з дому Закжевська. Вона живе в Берліні — про ню ще Сенкевич писав, що завзята українка. Се моя племінниця.

Відданий Вам Т.

Hotels St. James 211, Rue St. Honoré &
Dolbany 202, Rue da Rivoli

12 X 1919 Париж
(пофранцузьки)

Дорогий Докторе,

не мав вільної хвилини, щоби написати Вам... Головував на конференції відпоручників інородських (alloènes) держав, які підписали збірний меморандум. Я *(кілька слів нечітких)* в *(нечітких)* ідентичнім, як президенти делегації румунської (Мішу), Греції (Венізелос), Італії (Гіттоні), Сербії (Пасіч). Позавчора я мав довгу розмову з маршалом Фошом, який прийняв мене найсердечніше на світі, довго тримав мої руки в сво-

²⁶⁾ д-р Е. Лукасевич, посол в Берні.

їх і наприкінці сказав мені: „Україна мусить стати (*нечітке слово*) незалежна!“ Не треба подавати сього в часописі, бо се булоби передчасно. Але я обурений і обриданий способом поступовання Делегації.²⁷⁾ Вона зробила все, щоби мене скомпромітувати, можнаб сказати, що вона се зробила умисне. Се туш холодної води, виллятий на мій ентузіазм і навіть на мій патріотизм. Не можна нічого робити, ні працювати з політиканами. Через те, що я не міг поконати труднощі, які мав з сеї сторони і виповнити завдання, яке було переді мною — а те яке в Римі вже сповнив, я написав до Петлюри предкладаючи йому мою димісію з усіх становищ.

Очевидно, що я тим не менше лишаюсь горяче привязаний до справи України і нашого нещасного народу.

Вірте, пане докторе, в мої найкращі почування *Тишкевич*.

П. С. Мене призначили почесним членом Комітету *Oeuvre de Louvain*.

Délégation de la République Ukrainienne 37
Rue La Pérouse

Париж 25 8 1919

Високоповажаний Пане Докторе!

Позаяк я чув деякі критики моєї діяльності, посилаю Вам досить неграмотно написані нотатки — я сам тепер часу не маю писати — про те, що я міг тут через 6 неділь зробити.

З щирою пошаною *М. Тишкевич*

Париж 29 X 1919 депеша (*пофранцузки*)

глибоко зворушений добрі слова напади буржева булиб варті сміху колиб не були інспіровані членами делегації бріджуся інтригами сварками наклепами не могу працювати не маючи авторитету ні засобів в становищі невідповіднім моїй гідності не перестану ніколи служити моїй нещасній країні ще раз вам дякую *Тишкевич*.²⁸⁾

3 (*місяць нечіткий*) 1920

Шановний Пане Докторе!

Читали Ви пашквіль історика... галійсько-шелухінської школи? Ні одного слова там правди — але доноси перед французьким правительством на українських представників. Я тільки що одержав від (*нечітке слово*) запевнення, що Франція має симпатії для антибольшевицького народу і його змагань до самостійности в дуже загальній і туманній формі. Алеж сам

²⁷⁾ делегація України в Парижі, якої головою був призначений гр. М. Т.

²⁸⁾ відповідь на заяву співчуття з приводу нагінки масонсько-москвофільських кругів на гр. М. Т.—ча в Парижі.

Бурцев і Могилянський признають, що я зробив для визнання самостійности нашої. Залучаю копію вирізок з їх статей. Але с(оціялісти)-фед(ералісти) переслідують мене. Як се називається? УНР хоче посилати мене до Ватикану. Остаюся з руками вільними і пустими, бо за 8 місяців не отримав грошей і оплачував представництво, солдат, нуждаючих горожан і т.д. зі своєї кишені.

З правдивою до Вас пошаною *Тишкевич*

Чи п. Елланський³⁰⁾ ще в Берні? Не маю від нього ніяких відомостей.

28 IX 1921 Пьотронкі (в. Познанське)

Високоповажаний Пане Докторе,

я мав відомість від сина, що він займається Вашою візою.³⁰⁾ Не розумію що зайшло. Про те, що у нас робиться я знаю з „У. (країнської) Трибуни“. З неї можна судити орієнтації нашого „центру“. Все в руках Василька і с. федералістів. Поза Моркотунами і Галіпами³¹⁾ іде робота їх заїлих помічників і прихильників, замаскованих в українські маски... Як і що думає Симон (у них кажуть Семен) — і чи він взагалі існує — не знаю. Я від самого рана маю³²⁾ і се велика для мене по-

³⁰⁾ один з редакторів *Bund'u*, латиш-емігрант по революції 1905/6 р., пізніше здається лотиський консуль в Швайцарії, автор численних статей і заміток проукраїнських в швайцарській пресі.

³¹⁾ віза на візд, до Польщі, про яку я старався, покинувши Берн в лютім 1921, яку удалося — м. и. завдяки інтервенції гр. М. Т.—ча дістати в січні 1922.

³²⁾ українські москвофіли, потім большевикофіли, приятелі (разом з д-ром В. Панейком) росіянина Маклакова, противники самостійности. Моркотун знаний масон. Як таерезо і різно від сих дефетистів і панікерів задивлявся на тодішню ситуацію гр. М. Т. — хай свідчать виїмки з залученої до одного з листів його. „Відповіді пану проф. Томашівському“, де м. и. читаємо: „ми ближче будем правди, коли скажемо, що мимо страшної акції наших ворогів і великих помилок з нашого боку, справа наша не є безнадійна і що держави заняли становище вибікує і не абсолютно негативне. Я зрештою про те мав реляцію ще в Римі від особи, яка сю відомість мала просто від членів Ради Пятюх. Я мав відомість з Лондону і переказав її урядові, що нехай Денікін буде побитий, а ми будем негайно визнані, аби тільки наш уряд дав гарантію порядку. Все залежить від героїства нашої армії та її відпорности. Наша справа не рішається за зеленим столом, але на полі битв, не в Парижі але на Україні... Люди, які самі себе своїми руками заграбували, які після досвіду московських федерацій чи „автономій“, досвіду цілих століть ярма, йшлиби знов на те саме, булиб тільки доказом, що Україна не є нація, не доросла до волі і навіть не варта її. Якби така була наша ціль, не требаб було висилати делегатів до Парижу... І на всі споби, звідкиби вони не йшли, звернути нас в бік чи старої чи нововідбудованої, „регенерованої“ тюрми (Росії), ми маємо тільки одно слово: ніколи“.

³³⁾ Гр. М. Т. скінчив петербурську Академію Мистецтв і займався принагідно малярством. Деякі його образи є в Національнім Музеї у Львові.

тіха, бо все забуваю — і невдячність, і підлість і хамство. Тільки жаль мені тих біженців наших, хотівби їм допомогти, а тут нема за що. Як продам картини, то їм пошлю... Обридла мені ся компанія від С. до Василька й Ніковського. Шкода тільки України! ..Надіюсь Вас може ще побачити — дуже бажавби, а тим часом прохаю кланятися Вашій дружині і остаюся щиро відданий М. Т.

Гнезно Вжесінська 15, 18 IV 1927

Високоповажаний Пане,

Щиро від цілого серця дякую Вам і редакції ЛНВ за спомин і добре слово. А при нагоді св. Пасхи дозвольте мені переслати побажання і „Христос Воскресе!“ Дай Боже, щоб наша запропашена країна воскресла, вільна, велика, самостійна... Чи ми побачимось коли ще в Київі? Бо в мене, опріч большевиків, є ще інші вороги... Я приготував до печаті мої спомини... Також „Польща і Русь Україна“, де зібрав я багато цінних аргументів на нашу користь. Що пишете? Дуже цікавий, чи будете колись в сих сторонах? Дуже хотівби Вас побачити ще перед смертю. Прошу припомнити мене ласкаво Вашій дружині.

Зістаюсь з правдивою пошаною М. Тишкевич

П. С. п. Липинський вимовляє мені, що тому трицять літ я вважав себе поляком. Я справді не родився самостійником — але таким вму. А він, хоч також не родився ним, але здається й досі таким не став.

Гнезно 17 V 1927

Високоповажаний пане Докторе,

на жаль я Вашої книги о „Націоналізмі“ не одержав а дуже цікавить мене. Вважаю, що саме націоналізм нам потрібний — (кілька слів нечітких). За те він стає ганебною забавою, карикатурою патріотизму у „пануючих“ рас. Рад буду знати, як на се дивитесь Ви. Мої спогади, цілість — не цензурні. При тім я тепер переговорюю про їх видання... (не чітке слово) в Америці де зацікавити можу пресу справою (нечітке слово) сепаратних мирів Німеччини з Росією, про котрі я знав і 2) пропозицією миру у марті 1918, який Франція через мене пропонувала німецькому посольству в Берні — а який гр. Гердлінг (Herdling) відкинув — і то перед самою катастрофою! На се маю свідків: першого секретаря фр(анцузького) посольства п. Allard de Chateauponts (називськo невиразне), графа Ромберга, американця Мак Ну (невиразно) і княгиню де Роган (Rohan) німкy. Виїмки зі спогадів з охотою Вам дам особливо з моїх дитячих і молодих літ. Про всі ганебні поступки зі мною... ліпше замовчу. Не знаю, чи Т-во ім. Шевченка заховало ще зі збірки фотографій до української іконографії, яку

я йому передав ще (*нечітке слово*). Чи правда, що Монтрезор, (далекій мій родич) оженився з донькою Скоропадського?...

Зістаю Вам щиро відданий і з правдивою пошаною
Гр. М. Тишкевич

П. С. В статті коханого д-ра Лукасевича в *Лім. Наук. Віст.*⁸³⁾ дві малі помилки: 1) не Вишневецький Януш, а Тишкевич, воевода київський 2) не 2 тисячі а 20 я дав нашій Академії у Києві.

19 VII 27 Гнезно Вжесінська 15

Шановний Пане Докторе,

Вибачте що залучаю тут Вашого листа, якого на жаль прочитати не можу. Може будете ласкаві вияснити дещо. На скільки розумію Вас, не бажаєте витягів з моїх спогадів.⁸⁴⁾ Щодо сих останніх я рішив їх не видавати тепер. Нова якась епоха наступає, здається і нові події можуть перемінити і мій погляд. Хоч є в тих споминах і так далекі моменти (останнє покоління мого роду — 1900-1863), Духінський, повстання 1863, характеристика українського панства т. д.) — на які ніякі переміни не можуть вплинути. Я хочу після себе оставити щось кращого і вже написав польськи „Україна і Польща за польськими джерелами, опрацював М. Т.“ Се зі слів найвищих польських письменників і істориків, відправа панам Макушинським і комп., критика теперішньої політики, сторінок коло 300, дуже остра критика вшехпольської ідеї.. Там маса аргументів за нами а проти наших ворогів і також апотеоза — часто мимо волі авторів — нашої історії, якої кращої не треба. Се розуміється може мені неприємностей наробити, але се вже не справа особиста, а тимчасом з правдивою пошаною, щиро відданий *М. Тишкевич*

Лукасевич має вже початки сеї праці.

3 серпня 1927 Жидово

Високоповажаний Пане Докторе,

Переглядаю витяжки, о яких знаєте, пошлю як будуть готові з проханням ласкаво поправити їх, бо за стиль їх не ручаюся. Дещо, що могло би кого уразити, підкреслюю червоним олівцем і оставляю до Вашого розсуду чи їх помістити. Маю також один розділ історичної праці, переписаний навіть на машинці, який хоті би дуже дати Вам прочитати, всіж вони трохи скоро писані. Як найду когось, щоб переписав на машині, то пришлю

З правдивою пошаною *Тишкевич*.

⁸³⁾ др Е. Лукасевич і його стаття в *ЛНВ* (1927 ч. V) з нагоди 70-ліття Гр. М. Т-ча.

⁸⁴⁾ Непорозуміння, бо ці спомини були видруковані в *ЛНВ-у* (1928 і 1929 рр.).

*Ви використали
 цю друку !!!*

2 IX 1927 Жидово к. Гнезна

Високоповажаний Пане Докторе,

Прошу Вас ще раз не відмовити Ваших поправок і рад (може щось лишнього?) а також ласкаво прислати переписаний скрипт на машині. Позволю собі залучити тут виняток з „Польща і Україна“. Може прочитаєте... Ціла книга має понад 300 сторінок.

Зістаюсь з правдивою пошаною *Тишкевич*

Чи правда, що читаю в *Ділі*, що нам можуть відібрати право азилу?

25 VIII 1927 Жидово (коло Гнезна)

Високоповажаний Пане Докторе,

Не знаю, чи прочитаєте мій манускрипт — думаю також багато там лишнього — що уважаєте. Прошу напишіть — може прийдеться щось поправити. Взагалі я писав для французької публіки, дещо там — напр. анекдоти, можуть не зовсім сподобатися або зацікавити нашу.

З правдивою пошаною щиро відданий *М. Тишкевич*

7 IX 27 Жидово

Високоповажаний Пане Докторе!

Щиро дякую за надзвичайно цікаву і важну книжку.⁸⁵⁾ Блискуче Ви розбиваєте всю погань, яка мені також обридла, відважно здираєте маску псевдосамостійництва, яке нам всім нашкодило, бо не було правдивим самостійництвом, — а нікому непотрібним провансальством, як се чудово назвали. Показуєте народові нову (на жаль) дорогу. Революційність, соціалізм, анархія, quand même, а гірша від них національна байдужість, все се страшно зашкодило нам в момент, який повторяється може раз на тисячу літ! Ми оказались не зрілі до суверенности, бо самі, через своїх делегатів заявляли, що хочемо федерації. Ви мені очі відкрили на тих, з котрими я боровся в Парижі і які більше мені зашкодили — і що гірше — більше зашкодили справі визнання самої нашої самостійности, як всі москалі разом. Чи знаєте, що мені американський делегат Довс сказав: „я перший раз чую від Вас про самостійність України, досі мені тільки про федерацію говорили українці“. Поки я поїхав до Лондону, литовський посол в Англії говорив мені: „справа Ваша там погано стоїть, посол (М) — соціаліст а при тім тільки про федерацію говорить“. В Парижі наша делегація була в руках Маклакова. Один Сидоренко ще був самостійником, проти нього зараз виступив Ш, Панейко і всі майже.. і почалася боротьба, про яку певно знаєте як і про результати. Тодіж Галіп, Моркотун, Б. і т. д., на мене друкували

⁸⁵⁾ „Націоналізм“.

пасквілі, як мені Ніковський⁸⁶⁾ затримував гроші і я мусів з своєї кишені півроку утримувати делегацію, платити почасту квартиру, давати допомоги нашим емігрантам і т. д. — уряд УНР послуухав Ш., Марголіна, Василька і т. д. і звільнив мене.

Визнаю, що більше шаную Галіпа, Моркотуна і тутті кванті — відкритих ворогів України і моїх — як тих, що маску самостійности надівали. Якби я хотів іти з москалями, то ліпше булоб іти з Нік. Нік. (вел. кн. Николаєм Николаевичем?), який пропонував мені відіграти ролю Скоропадського — але я наївно вірив в Петлюру, як найвисшого представника ідеї самостійности.

Пів мільона франків затримав большевик Дідушок⁸⁷⁾, як можна було йому їх вручати? і поділився з кооператорами, явно ворожими самостійности. Чи з таким представництвом нещасна нація „окрадена“ не була предметом насмішки всіх дипломатів, а в першій черзі самого Маклакова?

Мені закидали, що я проваджу не їх, а свою політику; що вона не була зла, доказом повага, яку я мав у кермуючих сфер Антанти і визнання наших ворогів: Бурцева, Могиляського і т. д. Для чого наші делегати соціялісти не придбали підпори соціялістів французів? Для чого наших масонів не підтримав Гранд Оріян? Я звертався до консерватистів і католиків, бо инакше не мавби доступу до Поенкаре, Фоша, Дешанеля і пр. Найприхильніші мені, як Венизельос і румун Мішу, анг. міністр Вімс — не були католики.

Паралізування моєї діяльности в Парижі (тоді як москалі самі признавали її результати) збоку таких „патріотів“... було чимсь незвичайним, ...бо або ся діяльність була шкідлива і треба було мене відкликати, або була позитивна і треба було її підтримувати. Я думаю, опріч директив Маклакова винно тут тупе, безграмотне „провансальство“, про яке Ви говорите. Нікчемна річ, але які великі її наслідки. Бідний Петлюра впав жертвою своєї нещасної політики, а що гірше, то те, що й Україна впала. Про себе не говорю. Зовсім щиро, з глибоким переконанням скажу, що один тільки націоналізм, так як його розумієте, може нас спасти. Хоч я ворог і критик чужих націоналізмів, хоч вихований в ідеях гуманности, (але не провансальства) і може наївної любови до „робочого люда“ — вважаю, що в даний момент ми повинні бути націоналістами, инакше ми загинемо.

Історична моя праця („Україна і Польща“) доказує (аргументами, взятими у ворожих істориків навіть), що ще за гре-

⁸⁶⁾ міністр закорд. справ УНР, пізніше збольшевичився і відіграв не дуже світлу ролю на харківській процесі „Сплки Визволення України“.

⁸⁷⁾ Петро Дідушок, галичанин, брат сотника січових стрільців Василя Дідушка, був. секретар Директорії, збольшевичився (як і його брат).

ків ми були великою надією, з якою не могли рівнатись ні мізерні венди і мазури, ні предки Москви — якісь конючі андрофагії; що держава Ярослава була одною з перших в Європі і що визант. імператори бігали просити помочі у галицьких королів, яких корона була офіційною Європою признана, — козащина се нечувана в історії поява і, треба визнати, все-світньої слави воєнна організація — не люблю тільки гетьманства (тепер) — се невідповідна форма уряду для 40 мільйонної нації: старшина козацька була спочатку позитивною силою, „чернь“ — перешкодою нашій національній організації — так як в Польщі дрібна шляхта. Чи уважаєте як Грушівський (якого заслуги ціну одначе високо) в історії не бачить всього того, у нього все якісь громадянські й суспільні еволюції, великих людей нема, нема і великої нації.

Ще раз дякую і зістаюсь з високою пошаною — і додам: з захопленням. Ваш щиро відданий *М. Тишкевич*

Хто такий п. Буденко? Часто пише з різними далеко-ідущими пропозиціями... Чи в своєму імені — не знаю. Відповідаю жартами.

Жидово 11 X 1927

Високоповажаний Пана Докторе, якщо мій манускрипт⁸⁹) переписаний на машинці, буду просити ласкаво мені прислати, щоб переглянути. Вже сьогодні переїду до Бидгоща, де накінець буду жити, хоч обставини сього життя будуть не легкі.

Щиро Ваш *М. Тишкевич*

Жидово 23 X 1927

Чи отримали мого листа?

Шановний Пана Докторе, присуд в справі Шв.(арцбарта) мене глибоко обурює. Сеганьба і зневага для цілого народу і для кожного з нас. Хоч Пок. П(етлюра) погано зі мною поступив⁸⁹) і саме на жадання й інтриги жидівські, бо я їм і всім пп. федералістам був перешкодою, — я щиро беру до серця справу сю. Для чого сам Марголін не свідчив і не прислав листа? Він жеж 1920... представляв (як знаємо) його в Лондоні... Вважаю, що сю справу зле вели на суді. Коли Шв.(арцбарта) питав присяглий судія, чи він мав родичів в Проскурові, він збрехав, що мав. А він сам зі Смоленська. Коли казали, що перед Пет(люрою) не було погромів, можна було спінути Крушевана і Пурішкевича. Коли казали, що погроми бували тільки на Україні, треба було спомнути про Білосток, Кишинів, Вільно, Гомель. Треба признати, що . . . програли з власної вини (треба бу-

⁸⁹) спогади видрукувані в ЛНВ-ку 1928 і 1929 рр.

⁸⁹) автор має на увазі своє звільнення з становища голови української делегації в Парижі.

до) також отримати копію з документів, що знайшли в „Аркос“ в Лондоні⁴⁰⁾. Чесні люди будуть з нами, але останеться ганьба, репутація бандитизму і т. д.

А тут за багато вже сього добра. Широ Ваш М. Т.

Я виїжджаю до Бидгоща — адреса моя буде — Бидгощ (Белянкі) ул. Козетувського 6.

З правдивою пошаною широко Ваш М. Тишкевич

П. С. Широ дякую за ЛНВ. Буду Вас просити вислати тут мої статті якщо переписуть на машинці. Мені треба їх переглянути. З другого боку прошу Вас будь ласка поправити що найдете потрібним а може зовсім не хочете, не буду гніватись як одішлете. Може ще ніхто й не прочитає. М. Т.

7 II 28 Бидгощ

Високоповажаний Пане Докторе,
вже 7 лютого, а я ще не одержав переписаної статті, котру Ви бажали мати 10-го. Отже буду Вас просити ще затримати на кілька місяців видання споминів, а навіть гніватись не буду як зовсім не вийде. Мої спомини такі давні і так далеко сягають, що вони вже не цікаві для нових поколінь. В кождім разі без перевірки тексту я їх не видрукую.

Широ Ваш відданий Тишкевич

13 II 1928 Бидгощ

Високоповажаний Пане Докторе,
я знаю, що дуже погано пишу... Передусім я хотів відділити в тих спогадах моїх попередників, яких я не міг знати від сучасників. Може перенести перших до передмови? А може зазначити окремими цифрами? Тепер треба помістити перед початком замітку: *Copyright by St Michel T. лютий 1928* всяке право до репродукції, перекладу і адаптації застерігається. Се звичайно проти перекладів, бо я думаю ще видати мої спомини пофранцузьки... Широ дякую за брошуру Вашу... Добре булоб видати окрему брошуру (як Чикаленка). Можеб се мені щось принесло опріч гонорару з ЛНВ-ка.

Широ відданий Тишкевич

18 IV 28 стемпель Бидгощ

Воїстину Васкресел

Вже з приводу того, що я писав про нашу аристократію в порівнанні з другою, я мав неприємности арештою сподівані. Але що було несподіванкою, то стаття в *Ділі*, здається Рудницького чи Панейка. Здається бувші члени моєї делегації невдоволені моїми спогадами, але я їх не думаю перекладати (вони писані пофранцузьки) до кінця. Що скажете

⁴⁰⁾ „Аркос“ знане рос-большевицьке торговельне товариство в Лондоні, в яким кілька літ тому по перевезенні ревізії англійці знайшли компрометуючі для діяльності Комінтерну (спеціально Зиновієва) в Європі документи.

про те, що до ундівської часописі пише Панейко?... Чи са-
мостійництво було лише маскою?

Щиро відданий Тишкевич

16 V 1928 Бидгош

Шановний Пане Докторе,
уявіть собі, що я досі не отримав № V *ЛНВістника*. Чи можу
просити казати його мені вислати?

З правдивою пошаною М. Т.

12 VI 1928
почт. стемпель

Високоповажаний Пане Докторе,
чекаю на VI (червень) *ЛНВ*, яким дуже цікавлюсь. Уявіть со-
бі моє здивовання, прочитавши статтю п. Панейка в ундів-
ським органі і напасти на Вас а подекуди й на мене. Чи зна-
єте, що я цілі півроку не брав пенсії для того, щоб для Р.
і других стало... А хто автор рецензії в *Prager Presse*? Якщо
буде яка в польській прошу ласкаво прислати. Не сподівав-
ся критики *Діла*... Гонорар не так важна справа, як напр. ви-
дання тих споминів в Америці. Чи не знаєте українських та-
мошніх часописів, що їх би купили в часті або в цілості а по
французьки (оригінал) а може і в німецьким перекладі купи-
либ інші? Се склало б мені разом поважнішу суму, а до сьо-
го додати би можна відбитку з *ЛНВ*. В II частині є важні по-
літичні відомости... Я тепер даю тільки те, що може заціка-
вити нашу публіку і багато річей остається.

З правдивою пошаною Ваш щиро М. Т.

Чи не могли б мені прислати також *ЛНВ* за жовтень
1923 — де є моя стаття?

30 VI 1928
стемпель Бидгош

Шановний Пане Докторе,
дякую дуже за число *ЛНВ* із моєю статтею з 1923 року...
Уривки зі спогадів (по українськи) кінчаю на приїзді до Льо-
вани і публичнім зірванню з Пільцем і Сенкевичем. А пропос.
Діло каже, що Любомірський українського походження. Не-
правда, се чисто польський рід.

Щиро відданий Тишкевич

2 X 1928 на поchtовім
стемплі Бидгош

Високоповажаний Пане Докторе,

Я дуже радію, що мої спомини подобались декому, хоч
пофранцузьки вони виходять ліпше і страшно покалічені ко-
ректою. На будучий місяць пришлю ще трохи. Дивує мене
„самостійництво“ з Панейком... Чи „щирі“ Моркотуни не кра-
щі від тих патріотів? Смішно було б, як би не було сумно.
Сей місяць буду в Жидові. Мене відвідав тут на 24 годин.

о. Митрополит і се була для мене велика радість. Може ко-
лись при нагоді заїдете. Бидгощ п'ять годин з Варшави а з до
Гданська. Рад бувби тут ще побавити Вас перед смертю.

З правдивою пошаною щиро відданий *Тишкевич*

Бидгощ 12 X 1928

Високоповажаний Пане Докторе,

Вибачте що так пишу, бо не маю під рукою кращого
паперу, а спішуся. Я зістався тут, бо нездужаю їхати до Жи-
дова. Що оставляєте Ваш пост в *ЛНВ* — дуже жалію для
Вісника. Що в теперішніх обставинах большевики трапляють
де попаде, се зрозуміло, але треба, щоб Україна показала пе-
ред Європою, що вона не є виключно большевицькою. Треба
органу поважаного як *Revue des Deux Mondes* (прочитайте ч. з 1
і 15 липня про Наполеона і козаків, дуже важне!). Радію звернути-
ся просто до Митрополита, а як схочете то напишу. Треба
звернутися може й до Америки. Залучаю спогади якщо
треба буде поправте будь ласка, бо я спішився з перекладом.

Щиро Ваш *Тишкевич*

П. С. Чи рада лиш думає хоч заплатити (по звичайній ро-
зуміється ціні) за сі внімки? Я живу з 150 зл. в місяць; до-
сить не легко.

почтовий стемпель

Бидгощ 22 XI 28

Високоповажаний Пане Докторе,

Як стоїть справа Ваша редакторська? Не знаю, чи
отримали два мої листи з моїми спогадами — буде цілий
місяць. Якщо пропали, то тим ліпше, якщо ні, прошу Вас їх
не печатати в грудневому номері. З тим треба почекати.

З правдивою пошаною *Тишкевич*

на почт. стемплі

Бидгощ 17 XII 28

Високоповажаний Пане Докторе,

не відписував, бо був дуже слабкий. Якщо уважаєте доцільним
дальшу публікацію моїх спогадів, то друкуйте, хоч не маю вели-
кої охоти. Мене затримує відношення деяких галичан, а особ-
ливо *Дла*. Я сподівався критики і злості з иншого боку, які
можуть мені дуже багато прикростей наробити. Особливо те-
пер, що моя жінка сильно заслабла і кожда прикрість може
їй зашкодити. Взагалі тії спомини більше навіть вражіння зро-
билиб пофранцузьки або англійськи. Богато там аргументів,
які для нас не є новинкою. В кождім разі прошу зі спогада-
ми зачекати доки не напишу. *Revue des Deux Mondes* з 3 лип-
ня має надзвичайно важні спомини Коленкура, що їхав з На-
полеоном з Москви і каже, що Наполеон вважав причиною
невдачі відсутність українських козаків. Варта се описати
з деякими Вашими увагами. Вітаю Вас зі Святами і щасливим
Новим Годом. Ваш Т.

Щодо друку спогадів моїх, прошу ласкаво порадитись з о. Митрополитом, чи не ліпше їх затримати.

6 IV 1929 стемпель Здуни

Шановний Пане Докторе,
я хотів для „Календаря“ написати дещо про прихильників наших — Фоша, Вейгана, Дешанеля, Венизельоса і пр., але почувуюся дуже змученим і слабим.

З правдивою пошаною М. Тишкевич

25 IV стемпель Бидгощ

Шановний Пане Докторе,
Ви мені кривду робите, що не присилаєте *ЛНВістник*, в яких нема моїх спогадів. Є в тих числах дуже добрі і цікаві статті, ...Про убійство кн. Романа Сангушка я мав оповідання його дв(оюрідної) сестри, а моєї братової. Також і митрополит повинен бути добре поінформований. Статті були в часописах, о яких пишете але я їх тоді не читав. Зате читав в *(Journal) de Genève* описання (видко інспіроване), де казали що князя убили „банди Петлюри“. Я... хоч (нечітко) протестував і мій протест помістив *Ж. де Женев*. З охотою щось напишу до альманаху *Дніпро*, якщо він безпартійний. Але що? Може про „наших прихильників“?

З правдивою пошаною М. Тишкевич

Бидгощ 27 8 1930

Високоповажаний Пане Докторе,
те що пишете про Ніковського і мені прийшло на думку. Таким чином я вважаю себе за одну з перших жертв його. Як знаєте, все можливе робив з... щоб мені не дати докінчити мого завдання в Парижі і на кінець примусити до димісії. Секрет наших невдач тепер ясний. Але одначе перед таким судом варта зачекати на присуд большевиків, якщо Ніковського осудять, то се знак що він невинний... А може вони й своїх убивають? Варта переглянути тепер всю діяльність сих людей, дуже підозрілу справу убійства і суду Шварцбарта, — невдач в Женеві... Як можна висилати таких шарлтанів як Гасенко (*le diplomate ukrainien chevalier de Gasenko*) що то ні дипломат, ні українець, ні шеваліє, ні Гасенко, бо сам мені признавався, що називається Лілієнфельд, є балтійським бароном(?) і разом грузинським князем. Сумно, серйозна людина була примушувана приставати з такою зволочю. Може й ліпше нічого не казати, а може і ліпше здерти маску?

Щиро відданий Вам і поважачий Тишкевич

17 IV 1930
стемпель Бидгощ

Високоповажаний Пане Докторе,
Гратулюю Вас з *Масою і Проводом*, а також Маланюка з *Голосом Землі*. Чудові обидва. А також вітаю Вас з благо-

склоннейшим вниманием Харкова, і будьте обережні і не виходьте самі з дому.. Статті о Наполеоні в *Червоній Калині* я не отримав. Щось про війну говориться. Вітаю Вас зі Святим. Христос Воскрес!

Щиро Ваш Т.

Бидгощ 15 V 1930

Високоповажаний Пане Докторе,

Наполеон вже пішов, але я його ще не мав в руках. Пошлю Вам дальші замітки, як спогади. Мавби охоту дати до *ЛНВ* дальші спогади... Але справді се бувби за великий скандал... а вони сміють нападати на Вас... нужденно і глупо. Важкі події наближаються — хто і де наш уряд? Можливо що виїду в осени закордон, до кого звертатись? Скоропадський підтримує Гінденбурга, але я йому не забуду його злуки з „единою й неділимою“, хоч він і підтримував мої матеріальні інтереси (аграрні); до марксистів, Винниченка не поїду... Вишиваний один мені симпатичний!.. При тім я певний, що наші мужики тягнуть до царя, що досить їм „республіки“. Справа в тім, щоб не йшли до в. кн. Кирила, а до українського царя... Чи є у нас справді самостійницька організація? Вся надія на Вас і на нашу молодь. Рад бувби з Вами поговорити... Ми пропадаємо в якійсь с. ф. керенщині. Але деж живі сили нашого народу? Хотівби перед смертю мати хоч трохи надії що та московська комедія скінчилась. Але сього не бачу.

Щиро Ваш *Тишкевич*

Л. Гаймалак

Гітлер і Велика Британія

Не підлягає сумніву, що головною силою, яка стоїть на шляху експансії 3-го райху, — є Велика Британія, не зважаючи на те, що вона не має сталої армії, що вже „гниє“, „розкладається“ і „виродніє“. Та імперія — можна сміло сказати, се єдина потуга, з якою числиться Адольф Гітлер. На тлі газетної німецько-англійської полеміки, що так загнїлася в останні часи, не від речі буде зазнатися з поглядами німецького канцлера на головного ворога Німеччини. Як і в кожній иншій проблемі, *Mein Kampf* достарчає досить цікавих інформацій під тям оглядом.

Як відомо, Гітлер боронить в *Mein Kampf*-і нову закордонну політику Німеччини, він радить зліквідувати

мрію про пановання над морями, про кольоніальну імперію й про конкуренцію з Великою Британією, натомість кинути всі сили Німеччини на схід, проти Росії. Коли про кольоніальну й світовоторговельну політику можна було думати тільки з Росією проти Англії, то навпаки, „європейську »боденполітїк« можна було вести проти Росії в союзі з Англією” (157). Правда, говорилося ще про третю політику, політику мирного економічного підбою. Але Гітлер уважав її за нісенітницю. „Ся нісенітниця ставала ще більшою через те, що її сторонники не соромилися, як на доказ її можливости, покликуватися на Англію як на коронного свідка. Що в сім відношенні наброїла наша професорська наука... ледви чи буде можна колись направити: се лише є доказом на те, скільки людей „навчають” історії, самі її не розуміючи. Якраз в Англії можна було б знайти ударяючі аргументи проти сеї теорії. Бо нідин народ з такою брутальністю і так добре не приготував мечем свої економічні завоювання, а потім не боронив їх так безоглядно, — як англійський народ. Чи ж не є основою прикметою британської державної штуки, — витягати з політичної сили економічні здобутки, а кожне економічне зміцнення знову перетоплювати в політичну могутність?” (158).

В Німеччині (і не лише в Німеччині) поширена була поверховна думка про англійську „трусість”. Але — „що за помилка думати, начебто Англія особисто є труслива, щоби проливати за свою економічну політику свою власну кров! Факт, що англійський народ не мав „народнього війська”, зовсім нічого не доводить в сім відношенню. Бо тут важне не те, не кождохасова військова форма обронних сил, важна скорше воля і рішучість поставити на карту ту форму, яка була до розпорядимости. Англія завжди мала узброєння, яке саме потребувала. Вона завжди билася зброєю, яка була потрібна для успіху. Вона воювала з наємниками, поки вистарчали наємники. Але вона ж глибоко черпала з найціннішої крові всієї власної нації, коли лише така жертва могла принести перемогу. Але завше однакові були — її рішучість розпочати боротьбу і цупкість, витривалість і безоглядне ведення сеї боротьби.

„Але в Німеччині — шляхом школи, преси й гумористичних журналів — поволі вироблялося про суть і вдачу англійця, а ще більше про суть його імперії — поняття, яке мусіло привести до найтяжчого самообману. Бо сею нісенітницею (сим фальшивим поняттям — Л. Г.) заразилися всі, а наслідком того було недоцінення (англійської сили — Л. Г.), яке пізніше гірко помстилося. Се фальшовання (вдачі англійця — Л. Г.) було глибоке й велике: німці були

переконані, що англієць се хоч і дуже спритний, але особисто неймовірно боязкий крамар. Що таку величу імперію, як британська, не можнаж було зліпити до купи шахрайством або підступом, про се на жаль не догадувалися наші високодостойні вчителі професіональної науки. Небогатіох з тих, що перестерігали перед такою помилкою, замовчували, або просто не чули. Я виразно ще пригадую собі, які здивовані обличчя мали мої товариші, коли ми (підчас світової війни — Л. Г.) у Фляндрії стрілися лицем до лица з Томмі (збірна назва англійських вояків — Л. Г.). Вже по перших боях в мозку кожного засвітило тоді переконання, що сі шкоти зовсім не відповідали тим, яких уважали за потрібне малювати нам в гумористичних журналах і в воєнних кореспонденціях”.

Якаж була політика Англії?

„Традиційна тенденція британської дипломатії, — пише Гітлер — від часів Єлисавети, бажала всякими способами перешкодити тому, щоб якась велика європейська держава виросла понад нормальну величину, а коли було треба — щоб не допустити до повстання такої потуги силою меча. Засоби примусу, що їх в таких випадках приміняла Англія, були різнорядні, залежно від ситуації або поставленої задачі. Але рішучість і непохитна воля приміняти сі засоби, були завше однакові”. Тим забезпечувала собі Англія європейське запілля в своїй позаєвропейській політиці, в досягненні своїх світово-політичних цілей. Жертвою сеї політики впала колись Голандія, Іспанія, Франція, вільгельмівська Німеччина (692), коли почала шукати своєї експанзії на морях і на лінії Берлін-Багдад.

По поразці в Версалі, Німеччині треба було знайти собі союзника. Можливими союзниками Німеччини — на думку Гітлера — моглиби бути Велика Британія й Італія (699). Свої надії на союз з Англією (італійська есенціальність не цікавить нас в сій статті), Гітлер базував на тім, що не в інтересі англійської політики лежала тодішня мілітарна гегемонія Франції в Європі. Бо коли „Франції належало на балканізації Німеччини, то Англії — на балканізації Європи” (696) — цілі ріжні, неоднакові.

Значінняж Великої Британії, як союзника, оцінював Гітлер тим вище, що зовсім не поділяв поглядів своїх „шпісбюргерів” про розвал британської імперії. „Я пригадую собі — пише він — ті дитинячі й незрозумілі надії які в 1920/21 рр. зненацька завітнали в націоналістичних кругах Німеччини, що нібито пановання Англії в Індії завтра завалиться. Деякі азійські фокусники, а може — про мене — й дійсні індуські „борці за визволення”, які тоді крутилися по Європі, потрапили прицепити сю ідею навіть зовсім розумним людям. Що в сих людей їх

бажання зродило думку, се нікому не приходило в голову" (746).

Але вони помилялися, бо — як думає Гітлер — поконати Англію „індуським революціонером — не вдасться ніколи. Як тяжко поконати Англію, ми, німці, про се досить переконалися". Зрештою, — пише Гітлер, — „я, як германець, мимо всього волю бачити Індію під англійським панованням, аніж під якимиби то не було иншим. Такиж наївні надії на повстання в Єгипті..." (746—47). Сі „пригнічені народи" називає Гітлер „каліками", з якими німці не повинні лучити своєї долі, ані числити на них.

Отже — союз з Англією... Гітлер жалує, що свого часу вільгельмівська Німеччина не скористала з офери Англії і не стала — замість Японії — її союзником проти Росії. Тоді — „ніколи не прийшлоб до світової війни, а кров, проллята в 1904 році, заощадилаби вдесятеро більшу кількість тої крові, проллятої в 1914—18" (155). Як тоді, так і тепер думав Гітлер — будуччина Німеччини лежала на російським сході, а „лише з Англією можнаби було — маючи певне запілля — розпочати новий похід германів" на схід. Тому, „щоби зеднати симпатії Англії, ніяка жертва не була завелика. Требаб було зректися кольоній, значіння на морі і заощадити конкуренцію британському промислові... Зректися світової торгівлі і кольоній, зректися німецької військової фльоти, зосередити всі засоби держави на сухопутній армії". Як результат такої політики — булоб „хвилеве обмеження, але велике й могутнє майбутнє". Німеччина з своїм величезним населенням потребує експанзії, пише Гітлер, мусить для себе знайти вихід — „або з Англією в Європі, або без Англії — у світі" (154). Коли вільгельмівську „політику кольоніальну і світової торгівлі можна булоб вести лише проти Англії і з Росією", то „європейську політику земельного простору можна було вести лише в союзі з Англією" (157).

Так уймав свої думки на сю тему автор *Mein Kampf*. у тоді. Але коли писав *Mein Kampf*, політичне обличчя Європи було инше. Тепер воно остільки змінилося, що тодішнього, небезпечного для Англії гегемона Європи — клемансівську Францію, замінив 3-ий райх, який — підтримуючи Італію — розпочав якраз ту політику „кольоній і світової торгівлі", яка — як писав сам Гітлер — даласяб провадити лише проти Англії. Тай розуміння політики „європейського земельного простору" в Німеччині перед 1933 роком і тепер — теж значно еволюціонувало і то в сторону, де стрілося з спротивом Англії. (Балкани, Середземне море). Зрештою Англія, як слушно писав Гітлер, є за „балканізацією Європи" — себто проти „Міт-

тельєвропи". З яких причин — інша річ — але на сей спротив Англії не був приготований Гітлер. Практична конечність вести свою політику проти Англії, і свідомість того, що „Англію трудно поконати” — і склалися на те вагання заграничної політики 3-го райху, яке спостерігаємо тепер.

Але довго се вагання тревати не може. Німеччина вступить або на один, або другий з шляхів, які маркантно зазначив автор *Mein Kampf*-у.

Р. О.

Слідами Ст. Грабського

Переді мною кілька публікацій на тему Волині. Одну з них написав п. Станислав Красицький під заголовком *Polityka wojewody Józefskiego na Wołyniu w świetle cyfr i faktów*. Автор надзвичайно щирий. В передмові зазначає, що „ся праця була писана на коліні” та що для об'єктивності оснував її на „матеріялах, зібраних в своїй подорожі по Волині з джерел польських і російських”. До інших не заглядав... Читачам автор представляється, як той, що „належить до молодого покоління, не обтяженого скрупулами, прекраснодухством, лібералізмом і сентименталізмом”. За мотто взяв собі слова марш. Юзефа Пілсудського: „Wybuduję im kościoły i szkoły, piech krzewią ducha polskiego na kresach”.

Починає автор з Галичини. Є там, правда, „національне почуття русинів”. Але штучне, бо їм його прищепив щойно австрійський генерал-губернатор гр. Стадіон в 1848 році.. (ст. 12). І подумати, яку велику роллю в історії потрафить відіграти особистість! Не булоб на світі Стадіона, і галицькі українці й досі булиб національно неусвідомлені.. Шкода, що автор не вияснює, який Стадіон видумав українців під російським панованням. В кождім разі вони і там звідкись взялися і навіть „крівавилися в боротьбі з бляшешевиками” (13). Як тільки лиш Стадіон видумав галицьких українців, ними зараз зацікавилися аж три великі держави — Австрія, Німеччина й Росія. Се було в XIX в., а в XX в. — ними зацікавилися — „Совети, Чехія, Німеччина і Литва” (14), щоб зробити з тої фікції „зряд своєї політики”. Чи зацікавилися українцями ще й Альба-нія, Еквадор, Андора і Португалія, — про се нема відомостей у шан. автора.

Діяльність українців — на його думку — шкідлива, бо виявляється в праці „просвітних і культурних організацій”,

а також і кооперативних, „взірцево проваджених” (16). Трохи нижче довідуємося, що оте штучне, недавно видумане австрійським генералом питання, є вже „проблемою в більшім стилі” (20). Се тим дивніше, що, як показується, на Волині ще в 1918 р. взагалі „національне почуття не існувало” (23).

Се зрештою, не перешкоджає дослідникові кількома сторінками нижче доводити, що волинські українці — се „темна, неусвідомлена маса” (55), але яку — на всякий випадок — треба „відукраїнізувати” (42).

Попри інші відкриття, стверджує автор, що мова волинського селянина відмінна від літературної української мови (57—8). Чи мова східнопруського „бауера” є мовою Гете, і чи вандейський „пейзан” говорить мовою Расіна — сього п. Красицький не пояснює...

Чи варта українську літературну мову запроваджувати в школах на Волині? Автор думає, що ні і наводить на се солідний аргумент, а саме, що „се не малоб найменшого усправедливлення, бо на терені Волині за російських часів були лише школи з російською мовою” (60). Сей відклик автора до державної мудрости царату — пікантний, але не випадковий. На ст. 64 він жалує, чому церква на Волині почала українізуватися і чому не лишилася „російсько-православною” (64). Українізувати стан служителів віктаря православної церкви не треба ще й тому, що волиняки — сеж „племя („щеп”) без свідомости і національного відчуття” — так стоїть на ст. 71, а на 70 — читаємо, що останні роки „на Волині створили з людности, якій бракувало національного відчуття — усвідомлені українські маси”... У иншого автора такі дрібні суперечности моглиби разити, але в обговорюваній брошурі, „писаній на коліні” — вони очевидно річ нормальна.

Геніяльно-простим є проект автора викреслити з дійсности українців. Сею справою повинна зайнятися — статистика. Бо коли в Галичині українців видумав Стадіон, то на Волині їх видумала статистика. „Скасування в списі з 1931 р. на Волині рубрики „тутешній” побільшило значно число „українців”, натомісь „затримання сеї рубрики на Поліссі дало внаслідку 62% „тутешніх” в відношенні до цілої людности поліського воевідства” (19). Зробити отже таке саме на Волині — а тоді й десять Стадіонів можуть на голову стати, а нації з тутешніх ніякої не створять. Такий нехитрий і якийжеж інтелігентний плян автора! Але ця брошура не булаб „написана на коліні”, колиб трималася якоїсь одної концепції. Ледви автор розв'язав остаточно справу з нацією „тутешніх”, зваливши всю винуватість на статистику, як вже (ст. 87) знову говорить про „українську більшість” на Волині. Ся більшість знову виринає

на ст. 91, а на ст. 87 — читаємо, що на Волині „ніде не переважає український елемент”. На яких читачів розраховував свою брошуру автор, тяжко додуматися...

Що в такім, поєвропейськи здисциплінованім мозку родяться різні концепції, — нічого дивного. Одною з таких блискучих концепцій є те, що автор уваже волинське православ'я „за поганство”, правда, „в уміркованім кліматі”, але за „поганство” (99). Штучно прищеплювати тому „поганству” український характер автор не годить ся. Коли вже має лишитися оте „поганство”, запроваджене Володимиром Великим, хай вже буде московське, (зге московське автором дуже імпонує)... Про се повинен пам'ятати й Ватикан, якому теж дістається від автора за його „фальшиву орієнтацію” (98). Взагаліж автор радить „на землях Волині денаціоналізувати, денаціоналізувати і ще раз денаціоналізувати” (97). Сю свою формулу він для ясности повторяє на ст. 109. Крім того додає, що накреслену ним програму належить переводити „навіть за ціну псевдонімів, якими мене зрештою обкидувано: муравйовщина, аракчеївщина чи ще інакше”.

На Наддніпрянщину й національний рух в ній п. Крашівський має такі самі суперечні погляди, як і на інші справи. Він тої думки, що „рух той, як такий, що повстав в XIX віці, у віці расового евангелізму, розвів динамізм без порівняння сильніший від знаних в історії” (71). Тому і „саме питання повстання київської України є — як думаю — пересуджена справа, не зважаючи на переселення тисячі родин до Азії, не зважаючи на дикий терор, незалежно від студження національного запалу аж надто зимним тушом Соловков чи Сибіру” (97)... Се так з одної сторони. А з другої — інакше, з другої — „є річю дуже імовірною, що українці, хоч стоять о небо вище від чехів, коли ходить про національне відчуття, — не потрафлять створити своєї державности, незалежно від жертв, посвяти і геройства” (124). Якаж є думка автора, чи та зі ст. 97 чи друга, її заперечуюча, зі ст. 124 — про се цікавий читач так і не довідається. На всякий випадок — автор тої гадки, що коли вже над Дніпром і повстане якась незалежна Україна, то треба, щоб вона „була можливо мала” (116). Про федерацію з нею, „z tą diablo wielką i bogatą Ukrainą” і чути не хоче (117).

Кінчить сю книжку несподіване признание автора, що „колиб він був українцем, інакше не поступавби як вони” (ст. 131).

Як бачимо, аргументація не нова, колись послуговувалися нею такі органи царської Росії — як *Новое Время*, *Свет*, *Кієвланин* і пр. Нового в обговорювану справу вона нічого невносить, а реферуємо її тут лише для характери-

стики ментальності її автора. Що автор сам не дуже твердо переконаний в голошених ним теоріях, видно і з тексту його писань, і з того, що безнастанно мусить вертати до вже (як твердить) розв'язаного питання; що в сотий раз доводить, що українців ні на Волині, ані ніде на світі нема. Бо колиб він так твердо в се вірив, по що се доводити? Чи доводить тепер хтось безнастанно, що земля є округла? Але — для характеристики — ментальності сих авторів, повторяємо, такі писання дуже цікаві...

Деякими з них займемося в слідуючій зошиті.

DeviuS

На маргінесі нового пакту

Розглядаючи можливість німецько-російського союзу, писав Гітлер в *Mein Kampf*-і: „нинішні можновладці Росії ані не думають про те, щоби чесно заключити якийсь союз, або щоб його дотримати. Не треба забувати, що правителі сьогочасної Росії є вкриті кровю звичайні бандити, шумовиння людськості"... , яких метою є знищення європейської цивілізації; „не можна заключати пакту з партнером, якого єдина ціль є знищення другого. Не можна заключати пакту з стороною, якій ніякий договір не є святий, яка... є представницею брехні, обману, злочину і рабунку" (*Mein Kampf* II т. 14 розд.). Тепер Гітлер мабуть змінив свої погляди на советського партнера, коли вислав Рібентропа підписувати пакт про ненапад.

Широка українська публіка, яка кождий новий факт в трагічній дипломатичній війні бере за „дефінітивум", приписує не знати які катастрофальні наслідки для української справи новому посуненню німецького диктатора. Тимчасом... Тимчасом ще недавно Італія кидала свої армії над Бреннер, ратувати перед Гітлером Австрію, щоби потім віддати її йому... Тимчасом — Італія заключала пакт приязні й союзу з Альбанією, щоби незабаром — проковтнути свого приятеля; як зрадила своїх союзників в 1915 р., а других в 1938... Тимчасом в Мінхені Англія з Німеччиною зобов'язувалися ніколи не вести між собою війни, щоби тепер — готуватися до неї... Тимчасом — Німеччина, у відносинах з Росією, йшла від Берестя через Рапальдо до антикомінтернського пакту і до поїздки Рібентропа... Таких „тимчасом" можна знайти більше. Ні одно:

з тих посушень не створило ніякого „дефінітивума” в Європі. Не створить і останнє затицання Гітлера до Сталіна. Колиб, скажім, Дордж VI пішов в сліди свого попередника, або колиб німецький Наполеон дістав в посідання свій острів св. Єлени, — тоді щойно можна булоб говорити про „дефінітивум”... на двацять чи на десять літ. Інших остаточних розв'язань європейська політика не знає...

Тим дивніше отже прив'язувати до нового кроку німецько-советського пакту про ненапад, до чогоб він не допровадив, якесь катастрофальне значіння для нас. Можуть ІКС або „младороси” думати, що українську справу вигадав Гітлер, можуть інші твердити, що „щасливу Україну” щойно створив Сталін, але не сміємо так думати ми. Українське питання, як питання розвалу московської імперії й створення над Дніпром нової великої держави, — поставив на порядок денний новітній національний рух на Україні, поставили нові українські „фенії”, які кривавилися в боротьбі з Муравйовим, Денікіном, Вранглем, з армією кайзера і пр. Українське питання поставили на порядок дня розвал і гниття царської імперії, що прибрали акутні форми в 1917, як і розвал большевизму, започаткований „геніальним Сталіном”.

Ані поступового параліжу московської імперії не зможе стримати Сталін, ані стримати розріст його смертельного ворога, українського самостійництва — Гітлер, хочби навіть проголосив своє повне здезінтересовання щодо України...

Але, може, проєктоване німецько-російське зближення зможе кинути поважні колоди під ноги українському сепаратизмові? І се твердити булоб за відважно.

Всупереч первісним плянам німецького канцлера, йде йому тепер не про опановання європейського Сходу, лише про створення послушної Німеччині „Міттельєвропи”, якої етапами були анексії Австрії й Чехії. Яку роль в сій грі може відіграти Росія? Одна російська часопись (*Вопросы*) пригадала нам політику Катерини II супроти Франції. Марія Антуанета даремно кликала на поміч „Семіраміду Півночі”, від військової інтервенції проти революційної Франції царича під ріжними претекстами уперто відмовлялася. Воїла пхнути в війну Відень і Берлін, а до свого міністра Храповицького говорила: „я голову собі ломлю, щоб якось втягнути Віденський й Берлінський двори у французькі справи, щоби самій мати свободу рухів”... Гадаю, що Сталін, вірний заповітам Івана IV-го і Петра I-го, не гребує також і мудрістю німецької повії на російським троні. Ніяка гадка не є йому така далека, як гадка війни. Натомісць — ніяка гадка не є така мила, як нацькувати од-

них на другі держави Європи, щоб потім відіграти ролю „третього, що сміється” на останку...

Лишаючись в сій позиції, в ролі „обсерватора”, як може заважити Росія на еволюції української справи в найближчій будуччині? Візьмім теоретичний випадок, що — з війною чи без війни — Німеччина зробить ще один крок наперед в будові „Міттельєвропи”: скажім, стане над берегом Чорного моря або поділиться з ССРСР балтійськими державками, очевидно при рівночаснім ослабленні Англії на тих морях... Ну, то тодіб єдина рекомпенсата Росії виявляласяб в спільній границі з гітлерівською Німеччиною, — рекомпенсата — мимо навіть хвилевого скріплення становища ССРСР на українських землях, досить сумнівної для Росії вартости. Се булоб, менше - більше, становище, подібне до того, яке привело до російсько - німецької війни в 1914 році. Становище, яке сильніше заважилоб на відношенні обох держав між собою, ніж найбільш приязні пакти; становище, якеб може знову пригадало Гітлерові його первісний плян про „лебенсраум” в імперії Сталіна, тимбільше, що його здійсненню не моглоб вже пошкодити Вел. Британія. Як се вплинулоб на актуалізацію української проблеми, про се повчає власне вислід війни 1914—1918, коли то українська проблема нагло стала у весь свій зріст, хоч передтим її не висували ні Австро - Угорщина, ні Німеччина...

Навпаки, в разі прогри Німеччини, — напевно ні Франція, ні Англія, що сталиб панами в східній частині Середземного моря, союзники Туреччини — на Чорнім, — не булиб зацікавлені в скріпленню російського кольоса, і напевно не дивилисяб кривим оком на сепаратистичні рухи в ССРСР, а передусім на сепаратистичні рухи на Україні... Не кажучи вже про акцію сталого й невблаганого ворога російської імперії на сході — не кажучи про Японію, яка до консолідації тої імперії не спричиниться в ніякім разі.

А може прийде до нового Рапаля? Хто знає, але — ми вже мали старе Рапальо і ніхто не скаже, щоб воно повело за собою ліквідацію української проблеми в ССРСР.

Українська проблема, як проблема міжнароднього значіння росла і вибивалася назверх серед найбільш несприятливих умовин. Ні часи найбільшої потуги царату, часи його союзу з двома найбільшими демократіями зах. Європи; ні часи підтримки тими демократіями російської контрреволюції на Україні; ні часи Рапаля, або загравання Франції з ССРСР — не зліквідували сеї проблеми. Не потрафлять сього й ніякі посуви Сталіна чи Гітлера.

Сю проблему, як проблему міжнародню, можуть запропастити — лише самі українці. І в сім велика небезпека:

Коли різні плачки, обтяжені почесними титулами вождів народу зперед двадцятьох літ, скиглять по щоденниках з благальними запитаннями: „чи настане врешті якась справедливість, якась краща доля? Чи зазнають миру і щастя народи? Чи схаменеться світ? Чи зійде на землю новий лад, оснований на правді, взаїмнім пошанівку рівних прав усіх народів?“... Коли різні кретини, на підставі того, що Сталін призначив кількох Шельменків і Перерепенків на пости своїх льокаїв, базікають в часописах про нову еру, „зміну курсу“ Москви до нас; про те, що новопризначені, хоч і „не є націоналістами, але „хрунями“, та як не як, (sic!), а місцеві люди“ з прізвиськами на „ко“, — і спасіння України добачають в отих „хрунях“... Коли треті — з своїм „ці-дрім-цім-цім“ — те спасіння добачають в єдинім фронті плачок з адораторами Шельменків — то се правда небезпека! Який Чемберлен, який Даладіє, який Гірота братиме подібних капітулянтів за представників великого народу? Хто з ними говоритиме? Хто прислухуватиметься до їх базікання?

Російська імперія — незалежно від пануючого в ній режиму — переходить від 1917 небезпечної і затяжної кризи, без ніяких ознак поправи, загрожена на Далекому Сході, на близькому Заході і — може й так бути — зі сторони Чорного моря. На спадщину імперських банкрутів чекає багато наслідників, а передусім ті, які — як підбиті народи СРСР — перебувають під примусовою курателею Москви. В такій ситуації не доводиться говорити про можливість — через ту чи іншу хвилю міжнародної кон'юнктури — про ліквідацію української проблеми... Лише Наддніпрянщина мусить видати людей, які поставилиб сю проблему співмірно з її величию, людей, не манекинів...

Ніякі посуви в зовнішній політиці держав, не в стані поховати сю проблему, ні останній посув Гітлера, ні „найгеніальніші“ посуви Сталіна. Їй грозять інші, внутрішні небезпеки, які — *saeternum censeo* — мусять бути усунені.

М. Л.

З пресового фільму

Діло (6 VIII) містить замітку п. м. р.-го „Коли можете, спробуйте Пруста“: „Усе в ньому своєрідне: власний стиль, що майже не нагадує короткі, звязні, прозорі речення француза... Середовище вибраних одиниць, байдужих до всього, що діється поза їх особистими переживаннями... Його мати була жидівкою“... А переклав його на польське — Бой-Желенський... Но й якимже панові м. р.-му не захвалювати Пруста, який з походження — семі-семіт, має баламутний стиль, чужий народові, серед якого осів; що є улюбленець Боя, з своїми героями, байдужими до всього поза особистими переживаннями, до всяких „тенденційних“ почувань патріотичних або націо-

нальних... Ні, гробокопатели нашого літературного смаку мають свою тенденцію і знають що роблять!

Новий Час. (7 VIII), стаття п. К. К. — „Наша літературна дійсність”. Не слушно автор твердить, що „пригодницька література” — це „легша лектура”. Стівенсон („Острів окарбів”) або Джек Лондон, це зовсім не „легка лектура”. Другий автор, п. А. М. в статті „Інтелігентська тематика в сьогочасній українській літературі” пише, що навіть в творах з українського життя „а-національність, відсутність українського первня характеризує... майже всю нашу молодшу літературну продукцію з „інтелігентською” тематикою... всюди зустрічаємо сю дивну „космополітичну” аномалію”. І серед таких авторів — називає п. А. М. — Мосендза. Алеж власне оповідання сього автора на українській темі, як „Номо Іеніс”, „Берладник”, „Роксоляна”, „Поворот козака Майкеля Смайльза”, характеризує не відсутність, а наявність „українського первня”. Чи п. А. М. взагалі читав новелі Мосендза?

М. Гнагизшак в *Дзвонах* (ч. 5—6) подає досить наївну рецензію на „Перстень Полікрата” Е. Маланюка. Закладає, що уживає слова як „племін” (м. п. уживане Лесею Українкою — „мов пожежі племін непокірний”), як „морці” (уживане, коли не видумане, Ю. Липою), „дзигарі” — українське слово і пр., і кінчить, по одній цитаті: „ось такі перлини поезії порозкидані серед маси віршів, іє причиною, що Маланюка не потрапилаби уже й найгірша збірка зрушити з українського Парнасу” — Ми думаємо, що не зробить сього і найгірша критика в роді „критики” *Дзвонів*. Взагалі підхід дзвонарських критиків до поетів простий: поперше — коли хто видрукував в якомсь періодичу сотки поезій — се ще не поет, колиж хто видрукував окремою збіркою десяток віршів — той вже поет. Подруге — коли на обгортці приходить якесь декларативне гасло, напр. „Вірую” — то такого поета зараз узнають за „релігійного” і „будуючого”, хоч в середині, під тим „Вірую”, булоб і про „крики похотей”, і „блиск оголення” і навіть про те, що „попівство — то лінивство”. Чи може нехить критика з *Дзвонів* до Маланюка датується ще з тих часів, коли перший шукав поетичного натхнення в *Нових Шляхах*?

Саскатунський *Новий Шлях* (ч. 59) описує про гостинні виступи знаного соціаліста-большевізана й ідеологічного одностудця радикалів, Григорієва. Належить він до партії соціалістів-революціонерів. „Бувший прем’єр Голубович, Степаненко, Христюк, Любинський, Чечель, Миколайчук, Харусь, Пирхавка, Грабів і, фактично, подавляюча більшість проводу сеї партії пізніше „змінити віхи” до Москви і пішла на співпрацю з Сталіном... І за часів Центр. Ради і за часів Трудового Конгресу і на еміграції, всі ці люди ділами, а не лише словами доказали, що для них соціалізм є на першому місці, а націоналізм є або ворожою, або лише другорядною справою. Залишки сеї, колиш. сильної української партії і донині є членом 2-го інтернаціоналу, який завжди ворожо виступає проти національно-політичних змагань поневолених народів або принайменше ставиться до них байдуже”... Треба мати на увазі факт, — пише американська часопись, — що за почином Шаповала і Григорієва — заснувала Чехія Укр. Подебрадську Академію, Педагог. Інститут і пр. — „при тихій умові, що вони у своїй діяльності в Чехо-Словаччині не будуть торкатися питання „Подкарпатської Русі”... У світлі сих фактів стане кождому зрозумілим, чому п. Григорієв має спеціально симпатичне відношення до „братів чехів”, а особливо до „брата Бенеша”. І чому поїдом ість українців, які проти тих „братів” виступали.

Тризуб (ч. 27—28) журигься справою проводу. Коли у нас чується „скарги і нарікання на відсутність у нас проводу“, так се „наслідок того, що на протязі довшого часу процес творення культурних цінностей... йшов у нас надто низьким темпом“... Ось що називається попасти в саму точку. Звести проблему проводу до проблеми культурництва!

Радикально-соціалістичне „*Живо*“ Слово має власного поета, називається він А. Волянський, умістив він вірш „Весна“ в ч. 3, вірш дуже ніжний. Є там — „тендітно-шовкові вяльця“, „крильця“, „пух-пушок“, „пташина... пташечка... пташок“, „голубчики... зайчики“, „крилячка... пірячка... дірочка“ і т. п. Ось де правдива, лагідно-ніжна в українським ріднім душі, поезія, а не фашистська тромтадрія! Є там, в ч. 4 і оповідання — „Клопоти Борбуних“, в яким радикал-драгоманівець висміює привязання нашого селянина до своєї землі, википає бабу Борбуних, як вона своє буржуйське „вірую“ заявляла: „Мое поле, на моїй землі, зі свого ґрунту — гордилась раз у раз перед людьми на вулиці“. Сеї буржуйської філософії баби — пролетарі знести не могли і тому „навмисне бабі горох підсмикують, один з другим“, а потім „постаять на стежці, мов шпак на дроті тай регочуться“, мовляв, чого баба обурюється? — „все одно, сколективізуем колись ваші маєтки“... Сю хамську поведінку і сю сталінську програму колективізації, поручають наші соціалісти. Недурно вони в пресі так завзято боронять те, що робили більшовицькі наймити в Іспанії... „Оповідання“ се поручаємо українським читачам, особливо селяни повинні знати, що головною точкою програми радикалів-соціалістів є відібрати їм їх кусник землі для майбутніх колективів. І подібних „ідеологів“ хотіли деякі „католики“ пустити „просвіщати“ наш народ...

Навязуючи до міжнародного положення, *Діло* (4 IV) пише: „живемо в часах, де починає обов'язувати нова мораль власної могутости сильних“. Чому „починає“? Вже давно почала. За що ж і прозивали наш журнал анархістичним і аморальним, як не за те, що вже давно бачив факти, щойно тепер спостережені нашою щоденною пресою...

Варто пригадати січневу статтю гр. Ст. Лося (*Нова Зоря* 7 I) — „Міжнародна ситуація“. В ній м. и. читаємо: „багато признаков вказує на те, що потрясення, яке перейшло світ, може почати еру відпругення, а саме: а) зростаюча солідарність і суцільність блоку англо-саксонських народів, б) італійсько-бритійське порозуміння, в) процес внутрішньої консолідації Франції та французько-німецьке відпругення. А уділення Франції і Великій Британії повних і щирих гарантій мирного наставлення Німеччини в західній Європі, посуває без сумніву дуже поважно вперед замирення бодай частини нашого континенту. Зовсім не виключене, що якраз катастрофа Чехословаччини буде початком кінця або кільканацятилітньої мирної доби“...

Коли згадати, що по сих пророцтвах наступило, — то вповні оцінимо ту „ясність і велику провіденцію“, які — як запевняє редакція *Нової Зорі* — вирізняють завше статті свого її співробітника.

Українські Вісти (18 VIII): „Ми згадали вгорі про такт української преси, яка не бере участі в антижидівському концерті. Дивним дивом у жидівській пресі цього такту не видно“. Сей „такт“ україн-

ців датується здавен давня. Відтоді, як вони дали жидам „культурно-національну автономію“, запросили жидів до уряду на Україні в 1917 році і прикрашували українські гроші жидівськими написами, а вза-мін — дочекалися Шварцбарга і тисячі шварцбаргенят... А потім дивуються („дивним дивом“), як той дядько, що перевернув воза, зачепившись за той самий пень в сотий раз...

Проблеми (ч. 3-4) пише: „злові язики кажуть, що в Празі утворився клуб українців „фашистів“, під назвою „українські самостійники“. М. н. у членство входять ті „терли“ українського ново-спеченого націоналізму, що передтим були найвірнішими служакami большевиків, соціалістів, люди підозрілого расового походження. Як то в світі все міняється! Із найскрайніших лівих, під напором вітру стаються найскрайніші „праві“. Навіть ті, що перед кількома місяцями вигукували лайки в сторону січовиків... стають самі „фашистами“. Чи не дивна еволюція характерів?“

Трєста (ч. VIII) перечислюючи польські народні інструменти, згадує м. н. козацьку бандуру, гуцульську сопілку і поліську тубу. А деж московська балалайка й шкоцькі дудки?

Той самий місячник (ч. VII), говорячи про впливи масонерії серед українського суспільства, пише, „що традиції впливів табору тайних заговорів, менше або більше звязані з жидівством, на Україні старі і закорнені... Існує багато даних, що дозволяють припускати, що-ребелія Хмельницького була в певній бодай степені, звязана з інкопірацією „табору тайних стоваришень“... Іншими словами, що „реbelію Хмельницького попирали... жиди.“ Такий винахід треба опатентувати.

Звертаємося з горячим закликом до одного нашого тяжкєвника — не писати Же суї парту (замість Же оюї парту), ні Кандіде чи Маріянне (зам. Кандід і Маріян). Давати таку транскрипцію так само-дику, як напр. писати Деутше Цейтунг (зам. Deutsche Zeitung) або Спакесплеаре зам Шекспір (Shakespeare). Так само італійський Meschino — не вимовляється Мешіно, лише Мескіно. Трохи більше культури!

Polityka ч. 22 в рубриці „3 парляментарної галерії“ наводить слова одного з п. сенаторів: „...Руські академики з дипломатами збирають по сєлах яйця і на долю свою не плачуть...“ Прекрасна доля, хайби пан сенатор спробував!...

Ostdeutsches Volksblatt (6 VIII), що виходить у Львові, прин-сить статті про „Героїв Премісєля (як німецькі сєляни боронили поль-ську землю)“ пера Карля Гермє. В фейлетонах читаємо про-кн. Ярему Вишневецького, про те, як німецькі кольоністи з сєл коло Премісєля, піддані графа Константина Корнякта, боронили його в війні.

з козаками. Се, врештою, нас нічого не обходить. Але козаків дотепний п. Карль Герма називає „ордою розбійників і паливод"... Bravo Herr Herma! Nur weiter so!

Gazeta Polska (15 VII) друкує повість пані З. Коссак-Щуцької — „Сукня Деяніри". Після битви під Смоленськом один з героїв пише листа: „не в смак нам тільки, що козаків милостивий пан стільки фаворизує... Не уявиш собі ваша милість, пане старосто, як то розійшлося; швидше ніж новина про ліберцію Смоленська, дійшла до нас звістка про ушляхетнення одного з синів хамових і про зрівняння його з потомством чесних яфетів"... Нобілітація одного з „синів хамових" більше діткнула, ніж врадувала звістка про взяття Смоленська...

Бібліографія

Нестор Всеволод Ріпецький: *Тривога* III книжка лірики 160 ст. 4С Станіславів 1939 Видавець Н. В. Ріпецький.

Третя книжка поезій нестарого ще автора, та в ній немає нічого „молодого". Його лірика така чужа сьогодиньному читачеві, що аж холодом віє від неї. Чужа не тому, що в ній поезії ще з червня-липня 1937 р. Вона чужа цілими десятиліттями! Книжечка Ріпецького могла б бути появленим ще перед світовою війною, та й тоді не внесла б була багато молоденого й нового.

Сьогоднішній, правда, наголовок „Тривога" — немає нічого спільного зі змістом збірки. В сій „тривозі" Ріпецького ні сліду з теперішніх насправду тривожно-героїчних днів. Автор сам заявляє, що йому чужі „Колумби та Кортези"; він вірить, що нема вже нових невідкритих Америк; „нову землю" можна відкрити хіба у своїйому таємному серці. Отже давній психоаналіз?! Щож, се дійсно незглибима криниця поетичної творчості, але що автор з неї черпає?

Співає він про пісню, про „манливі уста жінки" та про вино; як бачимо, все се дійсно давно відкриті Америки, а новиною тут хіба згадка про „мале кіно". Пише він ще про „молебен (!) сумерку", про минуле літо, про осінь (у двох поезіях!), та й про те, що

втікти від тривоги не можна,
як не можна втікти призначіння.
І серце навіки тривожним
дощем налите осіннім.

Колись Б. Лепкий писав поетичніше про осінь та минуле літо. Віра в призначення декому додає відваги до діл, до ризика. Наш „поет" схильний до резигнації, та до песимізму. Він „знає, що надармо марить про квітень синій, молодий". І се кінцевий акорд його збірки. Песимізм якийсь надуманий, читач не знає, звідки взялася така резигнація в молодого поета, якому однаково, як згинути: „лицарем, рабом або поетом".

З сією штучною філософією йдуть у парі штучні вишукувані слова, не завжди вдалі порівняння та метафори, туманна символіка

І все се має коштувати ніби аж п'ять золотих. Ні, нема ніяких таких наївних між читачами!

Л. Граничка

Л. Отаманець: *Син повстанців* Драма на три дії В-во „Книгар” Драматична Бібліотека ч. 1. Накладом Степ. Ванкевича Львів 1938, 16^о ст. 30.

„Син повстанців” — се перше число нової драматичної бібліотеки.

В драмі Л. Отаманця є акції на одну дію — тут розтягнув її автор аж на три. Малий 10-літній хлопчик краще орієнтується за своєю мапір, що найвно лізе в сітку шпигуна-provokatora. Правда, після катастрофи українські герої виголошують „сильні” слова — але де їх діла? Цікаве, що чи не всі автори драм про наше минуле пишуть по одній схемі: каяжуть гинути мов баранам своїм героям — та пізніше проголошують „помсту на ворогах”. Чи наш широкий глядач в аматорському театрі мусить бачити завжди різню „героїв”, що не з ко-нечности, тільки з глупоти кладуть свої голови? Чи се доцільний та виховний засіб, — бо про се в першу чергу йде авторам подібних творів — дуже сумніваюся.

Л. Граничка

Микола Голубець: *Жовті Води* Історичний роман. Бібліотека Української Родини том I, Накладом „Неділі” ст. 256 Львів 1937.

Жовті Води М. Голубця виглядають на початок ширшого твору й тому важко оцінювати те, що маємо перед собою. Постаті тільки на початку своєї діяльності. Б. Хмельницький, Кричевський, ще не знають добре, яку роллю їм прийшлося грати під Жовтими Водами та пізніше. Читач невірною судивби тих героїв, бо вони виростили в подіяннях та кріпилися успіхами. Автор зачав малювати на дуже широкому полотні та позначував тільки головні контури. Маємо в сій першій частині безліч постатей, багато середовищ. Від королівського в Варшаві, аж до татарського в Криму. Є реєстровики й січовики, бачимо магнатів-короленят та їхніх підпаників, немає чомусь українського села, що також сказало своє слово в тих часах.

Важко писати повість з таких часів, що вже знані з історичних та літературних творів. Читач мимоволі порівнює свіжих літературних героїв з тими, що він собі їх уявляв на основі давнішої лектури. Тут подібно як і в щоденному житті: вдруге, чи втретє, зможе з успіхом оповідати знану вже казку тільки той, що має визначний дар зацікавлювати. Новістю може бути сам спосіб представлення, або нове на-світлення знаних подій.

В творі М. Голубця не бачимо покищо, якими вийдуть головні герої. Ідейну основу зачинаємо розуміти і вже тепер знаємо, що не буде вона така, як її представляли чужинні письменники. Велич головного героя в зустрічі з противниками — окутана таємничістю й можливо тому замало пластична. Автора-повістяра перемагає дуже часто історик-популяризатор. Повість не потребує подрібного виснаження всіх пружин, що діяли в якійсь історичній добі. Повістяр малює опити, показує сцени та реферує в розповіді, що діялося в міжчасі. Дехто думає, що добре розгорнутий сюжет в повісті — се немов низка новелістичних мотивів, поставлених побіч себе. В творі Голубця маємо 25 розділів і в кождім бачимо „щось нове”, та проте сцени повільні, забагато в них розмов, описам часом бракує пластички. Важко було читачеві уявити собі терен під Жовтими Водами. Правда, є місцями й сцени, повні драматичного напруження.

Мова повісті неоднотайна. Автор місцями „стилізує”, ніби під сімнадцятий вік, та в більшості — се сьогочасна мова.

Чи автор зуміє вдало порозплутувати всі ті вузли в фабулі, що їх позавязував — се покажуть дальші частини твору. Чи він зможе

використали всі ті постаті, що їх представив читачеві в „Жовтих Водах”, про те свідчитиме авторова здібність компоновати твір більшого розміру. Якби судити *Жовті Води* як цілість для себе, то требаб вказати на багато подробиць, що затемнюють ідейну чистоту твору та одночасно роздрібнюють однієї фабули.

Л. Границька

Богдан Коваль: *Жорстоке Щастя* Оповідання Українська Бібліотека ч. 77 ст. 128 Львів 1939.

До кожного дебютанта ставимось з цікавістю. Що нам дасть? Яке його „обличчя”?

„Жорстоким щастям” є любов. Стара проблема. Трагедія любови впливає з психічної диспропорції між „Ним” і „Нею”. Він се „з вигляду” гірська ялиця. Вона „конечно” телярняна квітка, що все руководиться хвилевою прою вражіннь. Все те тягнеться червоною ниткою через всі оповідання. Знову перед нами тінь Вертера. Вправді автор старається йому надати військову „позу”, але се не змінє річи. „Я був сантиментальною, вразливою лялею. Я здобувся тільки на популярну мляву форму реакції, що ми розійшлися” (ст. 121).

В одному місці говорить про вічне змагання, а в другому дивується „як тут можна говорити про релігію чину, коли живемо на замкненому мізерному клаптику підгірської землі? Коли немає перед тобою облогу, якій ти оравби? Коли ти можеш ледви жити? А коли ти до того ще не хочеш бути галапасом, то що тоді?” (ст. 77). Не вжеж під впливом діалектики автора читач має потвердити: „Га! Нрвана?” Читач, що знає історію „мізерної” Скандинавії чи вулканічної багачівщини самураїв, не дасть переконатися ані „герлівським трикутником”, ані методом Сократа.

Юрась в „Чорних літерах” „знаходив чортівське вподобання в тому, що знищив погляди, підважував засади, глумився над святощами других” (ст. 61). Не говорить автор, які були засади Юрася. Правдоподібно його засадою було знищити засади. Деколи треба вірити авторові на слово. От напр. справа діалектичних здібностей Юрася. Принайменше одна сценка сього „словесного герцу”. Автор виручає свого героя загальниковими твердженнями. Не можемо мати ясного образу того Юрася. „Вправді, тепер є попит на людей з волею, а Юрась дотелер виходив радше раціоналістом” (ст. 58). „Ніхто не заперечить, що угольним каменем цілої духової мозаїки Юрася була воля, несамовита воля. Вона давала голод його душі” (ст. 59). Але помімо того при кінці автор мусить ратувати Юрася „спекулятивною діалектикою”.

Здавалося нам, що вже знайшовся наслідник Довбуша в особі Романа, але се тільки деклямація на початку. При кінці виїшов радше Гамлет. „Полубив, немов лікуванець нове, цікаве життя”. „Вуха знову вловили шамшаве двитіння вітру і шепітливий монольот тір — — — аж серце вдарило тим самим незбагненим ритмом”. („В тіні пахучих сосон”). Марта має на 10 ст. темні очі, на 15 сині. Річи для редакції: артикул, мед (ст. 105), начиння (ст. 113), похлонное (ст. 44) і т. д.

Цілість робить вражіння експериментаторства. М. Х.

Анатоль Курдидик — *Від Попраду по Тису* — В-во Просвіта 1939 кн. 860.

Анатоль Курдидик — *Собі Самим* — Оповідання про господарсько-садівничу школу в Милованні — В-во Просвіти 1939 кн. 865.

В книжечці *Від Попраду по Тису* — дещо про минуле і сьогочасне Закарпаття. Анатоль Курдидик старанно зібрав загальні відомости про закарпатський край, але не виїшов поза межі часто ослабленими часами повторюваних даних. Цікавішими вийшли в сій книжечці „Просвіти” вибрані Романом Богдановичем твори, або їх уривки, закарпатського письменства, що заняли 28 сторінок. Остап Далекій до-

повнив даними про Просвіту на Закарпатті се, хоч спізнене, але корисне видання.

Брошулку про господарсько-садівничу школу в Митованні очолює вірш, (бо поезією сего назвати не можна!) О. Подоляниця:

...Мов вулик мед, збирає школа
Свій досвід і навчає, щоб
Знанням озброєний, із поля,
Мав щедро всього хлібороб.

Завжди і всюди виголошувано принагідні вірші, але давніше їх так масово не друкували, як се тепер роблять всякі ужиточні видання на втіху віршописців й графоматів. Так само віддавна в школах, касинах і читальнях при нагоді святкувань і ювілеїв давали інсценізації помислів учителів, режисерів-аматорів, а то й учнів і ніхто з того не робив невидальщини, не друкував і т. д. Вправді інсценізація поезії Дмитра Загула *Благодійний труд* укладу В. Ковальчука видана, використовує різнічкі знаряди як декорацію та селянське вбрання, але книжки на дрючку в авреолі колосків як неприродні і немистецькі, з трафаретними написами таки тхнуть „просвітянщиною”. Зле зробив Наталь Марковський, що *Дещо в історії села Митовання* попередив поуками, що хто може найти „в нашому журналі *Життя і Знання*” (Зате *Ж. і З.* певнісінько розхвалить зивовуж Марковського). Сама історія села Митовання читається плавко, а її видання може мати виховне значіння. *Собі Самилі* оповідання про господарсько-садівничу школу написане Анатолем Курдидиком в трафареті ужиточної літератури. Спершу йде промова пан-опця, або директора школи, а потім заввага: „Сих слів Микола ціле життя не міг забути!”. Правда в оповіданню однорічний курс в школі за чотири літ настає, а у Марковського воєнна хуртовина се бажання відсуває на кільканацять літ — і воно стає ділом щойно 1934 р., але се *licentia poetica*, якою не треба перейматися. Не можна взагалі сказати, щоб А. Курдидик вельми комплікував або вглублювався в життя героя. Поплавати по верха легше, а „легкість” се також свого рода „просвітянщина”.

Роман Юнак

Pierre Brégy et prince Serge Obolensky: *L'Ukraine terre russe cinq cartes* Nri Gallimarc p. 240.

Не думаємо, щоб ся книжка, яка трактує Україну як „московську землю” могла зробити особливе вражіння на французів: до того вона поверховна, до того млаво написана, до того оперує трафаретами... Імена авторів не зовсім незнані. Пан Брежі написав був в 1935 книжку про большевицьку Росію — *La terre de l'extrémité* видану тим самим видавництвом. В ній автор представляється як француз, що родився в Росії і провів в ній велику частину життя. Виступає там, правда, проти большевиків, але разом з тим подивляє деякі з їх „досягнень” (ст. 229). Щодо кн. С. Оболенського, то є він одним з „младоросів”, що видають часомсь *Бодрость* „Младороси” — се чорносотенні большевики або большевицькі чорносотенці, ворогиприйятелі сталінізму, біло-червоні царофіли. В тій *Бодрости* (9 липня) кн. С. Оболенський, правда, дещо закидає большевикам, але рівночасно хвалить за те, що „наситити вони російське життя величеським імпульсом державно-імперіяльного будівництва”, хвалить за непереддану поставу большевицьких „сановників” супроти гнілого Заходу, за „державний інстинкт” комсомольців, а в усякім конфлікті — зичить „победи і одолень” маршалам „советського союзу”, лише хоче, щоб совети найскорше вибрали собі царя... Ось ся пара „істинно-руських” людей — змосковщений француз і збольшевичений князь — задумали повчити Європу про Україну. Не трудно собі уявити, що вони в тій публікації нагородити... Насамперед отже заявляють, що

під оглядом географічним, економічним, історичним і етнографічним — Україна се „московська земля”. Але термінології „Україна” — поминути не сміють — так вона вже на Заході утерлася. Населення Закарпаття — очевидно не уважають за українське, бо не має на то „історичних рацій” (14—15). Але щоб уважати сей край за московський — на те очевидно „історичні рації” — е... Окреслених границь — як довідемося — Україна не має (хоч мапи з границями тої країни наші автори містять). Навіть Чорне море не є такою границею, бо чорноморська границя се властиво „границя цілого російського континенту”. Збогативши ось так число знаних з географії континентів ще одним — досі незанимим — „російським”, автори мабуть зовсім забули, що тої своєї чорноморської границі — „російський континент” аж до кінця XVIII в. не знав... Доказів, що українська територія не є цілістю для себе, шукає автор в тім, що найголовніша українська ріка — Дніпро бере свій початок „поза границями України” (22). Ідучи за сими доказами дотепних письмен, мож аб відмовити право на власну територію також і деяким башканським державам, бо їх найбільша ріка Дунай теж бере початок поза їх границями, а німецькі ріки Рен і Одра теж мають джерела поза границями Німеччини... За границі України на півночі і сході автори приймають „адміністративні советські границі” (23). Чому — не пояснюють, але читачеві легко догадатися чому... Расово українці теж не рідняться дуже від москалів, хоч — треба признати — що фінська домішка „далеко більша у москалів”, ніж в українців (32). Доказ на те, що історична Литва теж не була литовсько-руською державою, а властиво московською, автори блискучо доводять фактом, що на ті землі, як на своє дідицтво підносили претенсії ще Іван III московський, — аргумент для царофіла-большевика незбитий... З факту кривавої боротьби України з червоною Москвою, — автори наші багато собі не роблять, се була, мовляв, соціальна боротьба... Чому тої соціальної боротьби не було в Московщині, на се відповіді, річ ясна, — немає. Мову українську наші фокусники теж не уважають за особну, бо „хліб” буде по російськи — „хлеб”, а „давати” — „давать” і пр. (11). „Слово о полку Ігоря” — російський твір, бо „в народній українській поезії нема й натяку на щось подібне” (114); інтелектуальний і культурний рух на Україні почався щойно в XVIII віці (115). Шевченко? Но, так, але далеко йому до Пушкіна... (119) і належить він властиво „до великої родини російських письменників” (122). Промовчує автор при сьм, як один з сеї „великої родини російських письменників” (Белінський) — бив браво царському урядові за те, що той заслужив Шевченка і заборонив йому писати... Кооперація України, з якогубудь іншою державою (автори говорять про Німеччину) пішлаб лише на шкоду Україні, бо й совети зробили на Україні багато доброго — думає князь (154—8), а крім того сепарація України від Росії — позбавилаб українців змоги... емігрувати на Сибір (183). Очевидно і на Соловки... В своїй попередній книзі, Брежі писав властиво те саме, називав там українську мову „жаргоном” російської, але — якого „тяжко було навчитися” (229, 243) — очевидно аж така велика була подібність двох мов... Єдина розв'язка української проблеми для тих двох російських імперіялістів є очевидно така, щоб Україна по всі часи лишалася під панованням Росії, якаб забезпечила своїм „окраїнам” — „добробут, культуру і релігійну свободу” (235). Тоді як наступилиби спокій в Європі і ризиовага... На обгортці — щоби довести тожсамість України з Московщиною — нарисовано московську бричку з дугою, — екіпаж, якого не знайдете в цілій Україні як довга й широка, і який автори мабуть сфотографували в якимсь підмосковнім селі. Вершом цинізму є присвята книги „пам'яті російських солдатів, що впали за (?) Україну”...

На загал робить оте „сочіненіє” вражіння чогось безконечно убогого, безпорадного і нудного, хоч і без мінця претенсiонального.

Не думаємо, повторюю, щоб воно могло переконати когось у Франції. А колиб переконано — тим гірше напевно буде не нам, а французам. Не вперше будуть мати нагоду переконатися, на яких глиняних ногах стоїть московська „лоскутная імперія” на Україні.

О. В.

Від Адміністрації

Вже вийшла з друку III (23) книжка **Квартальника Вістника** за б. р., II видання Дм. Донцова „Маса і Провід”. Ціна книжки в краю зл. 1, для закордону зл. 1.20 з пересилкою.

Книгарням, кольпортерам, та передплатникам, що не заплатили за попередні книжки, стримати III кн. **Квартальника** за б. р. **Маса і Провід**.

Хто з наших передплатників вже має книжку **Маса і Провід** (видання **ЛНВ-ка**) і хотівби виміняти за лишу в тійже ціні, — по одержанню звороту негайно вишлемо в обмін вказану книжку.

Пригадуємо нашим заступникам і кольпортерам, щоб з осіннім сезоном повели широку пропаганду за поширенням книжок **В-ва Вістника** та за приєднанням нових постійних передплатників.

В адміністрації **Вістника** можна набути слідуючі книжки: **Вістник** за рр. 1933—1939; **Квартальник Вістника** рр. 1934—1939 (ціни на окладниці), Др. Дм. Донцов — **Наша Доба і Література**, ціна 4 зл.; **Леся Українка**, ц. 1 зл.; Е. Маланюк — **Земна Мадонна**, ц. 2 зл., **Перстень Полікрата**, ц. 2.50 зл.; Н. Геркен-Русова — **Героїчний театр**, ц. 1.50 зл.; Ю. Клен — **Прокляті Роки**, ц. 2 зл.; М. Островерха — **Нова Імперія**, ц. 1 зл.; Б. Шов — **Велика Катерина** (драма), ц. 1 зл.; Г. Зудерман — **Литовські оповідання**, ц. 1.50 зл.; **Літературно-Науковий Вістник**, рр. 1922—1932. Ціна поодинокі книжки 1 зл.

Опуст для кольпортерів 20%, при посилці лякованими пачками — 25%, при оплаті готівкою — 30%. До закордонних посилок дочислюємо порто.

Маємо пильні платності, а тому просимо наших заступників та кольпортерів не затримувати довший час у себе прошей, заінкасованих у передплатників і за продаж книжок.

Мимо кількакратного упізнання не вирівняли належитости за **Вістник і Квартальник**: Д-р Іван Лимішка, Камінка-Струмилова 2.20; Василь Смалюк, Раковець пов. Кремянець 2.50; Микола Баранюк, Косів Гуцульський 1.50; Іван Возний, Горожанна Мала 1; Богдан Будка, Добромірка 1.50; о. Степан Василюк, Баворів 15; Д-р Дмитро Капітан, Касуш 2.20; о. Д-р В. Пелліх, Остра 7.10; Д-р Ярослав Сахно, Перемишляни 7.55; Д-р Роман Савойка, Дрогобич 2.20; о. Антін Борса, Будзанів 2.20; Д-р Іван Гутлевий, Катовиці 5.15; студ. Ірина Коберська, Львів, 3.75; інж. Юрій Мельник, Кельці 5.15; Д-р Стефан Барчинський, Золочів 5.15; Мирон Ярославич, суддя, Стрий 8.20; адв. Петро Смал, Мельниця 2.20; інсп. шкільн. Осип Савицький, Грибів 2.85; Д-р Петро Сайкевич, Дернів 2.00; Дир. Ярослав Рогужанський, Коломия 5; о. Д-р Євген Ружицький, Луцьк 2.20; Дир. Володимир Кохан, Сокаль 3.40; проф. Степан Конрад, Радошиці 8.80; проф. М. Капій, Лежайськ 5.15; інж. Теодор Зацупський, Жовква 5; о. В. Демчук, Галичанив 4.90; радн. Степан Воркун, Борщів 4.35; інж. Юліан Вигницький, Яблонів 2.70; Дир. Теофіл Блаккевич, Дрогобич 4.90; Д-р В. Блавацький, Сянік 3.40; Дир. Байдало Степан, Мостиська 9.30; **За кольпортаж**: Мгр. Степан Гарасимович, Делятин 5.40; Володимир Мудрий, Фельштин Посада 14.10; інж. В. Мурашко, Ужгород 2.43; Іван Паньків, Рудки 16.40; Нестор Рілецький, Сокаль 16.60; Петро Самоверський, Станіславів (книгарня)

19.20; Степан Судейко, Більче Золоте 8.30; Іван Федорук, Коломия 4.95; Павло Гаврилюць, Ямний 19.89. (Далі буде).

Заступництво наших видань обняли на Чехію і Моравію Д-р З. Плітасова, Подебради, Штефанікова 2; на Словаччину Василь Хромий, Братислава, Кузманіко 2; на подані адреси можна вислати належність за Вістник і Квартальник, аж до відкликання.

За приєднання нових передплатників дякуємо: Ю. Савицький, Львів 8; Б. Шевченко, Сосновець 5; інж. М. Андрейків, Плазень 5; М. Пляксий, Бучач 3; Іл. Дида, Підгайці 2; Мгр. В. Душник, Нью-Йорк 2; Нат. Городиська, Дрогобич 1; Н. Морозівна, Львів; В. Хромий, Братислава; М. Качмар, Берлін; А. Господин, Вінніпег; В. Курилів, Канада; Б. Марків, Харбін 5.

М. Хлипавка, Торонто; С. Фік, Нью-Йорк; С. Дзера, Монреаль; А. Господин, Вінніпег — гроші одержали, книжки вислати.

А. Господин, Вінніпег — зл. 31.56 одержали і вписали на конто С. Сивака.

В. Курилів, Канада — заплатив зл. 21.04 за І. Василенського.

І. Жураківський, Франція — 20 зл. одержали.

Е. Онацький, Рим — книгарня Наук. Т-ва ім. Т. Шевченка у Львові передала нам в серпні зл. 29.70 на рахунок передплати Вістника і Квартальника.

Гроші і замовлення на книжки просимо вислати лише на адресу видавництва Вістника. Не беремо відповідальності за гроші і замовлення, післані для нас через інші видавництва і установи.

Вже по видрукуванню їх імен вирівняли належність за Вістник і Квартальник: В. Бродович, Станькова; М. Лисківна, Буськ, М. Зеленька, Підгайці.

В березні с. р. на Карпатській Україні згинув героїською смертю кольпортер наших видань, інж. Микола Литвицький, емігрант з В. України. В. Й. П.

Просимо подати найновіші адреси таких осіб: Д-р Роман Турко, Краків; Мгр. Мирослав Тураш, Львів; Василь Нагірний, Рожнятів; Антін Бінчак, Збараж; студ. Андрій Тарасовський, студ. Пантелеймон Гределюк, студ. Н. Нащук, всі з Кракова; М. Дзундза, Львів; Аркадій Козак, Бидгош; Євгенія Шимчуківна, Кремянець; Всеволод Смеречинський, Варшава; Ярослав Щербанюк, Люблин; Волод. Коцюмбас, Тернопіль; Іван Брунець, Яворів; Мгр. Евг. Гаврачинський, Золочів; Осип Феник, Стрий; Михайло Дяченко, Боднарів; Василь Чижевський, Бабин Зарічний; Гал. Галібей, Львів; Гр. Здріль, Ліпниця Мурована; Кость Стебельський, Радловичі; Михайло Болячка, Бучач; Осип Гринишак, Збараж; Софія Погоріло, Теревовля; Богдан Мацяк, Ременів; Мiron Дуцько, Мединичі; Марика Волощак, Дрогобич; Василь Печеньяк, Делів; Омелян Бадюра-Осипенко, Рогатин; Іван Прицишин, Вербіці; Мирослав Кознарський, Коровники; Осип Прицишак, Самбір.

2 число нашого Квартальника за сей рік:

Густав Ле-Бон

Завдання Проводу

ціна зл. 1.

Для перевірки конт подаємо, що належиться нам за Вістник до
кінця б. р. зл. За Квартальник зл. кн. 193... р.
Кольпортаж за виставі книжки зл.

Щоб не наражати себе на стримування книжок і упізнання,
просимо не зволікати з висилкою передплати. Тільки точні перед-
платники одержують точно книжки Вістника і Квартальника.

Надіслані книжки

Звідомлення управи приватної
коєдукаційної гімназії з правами
державних шкіл і гуманістичного
ліцею ім. О. Маковея Рідної Школи
УПТ в Яворові за шк. р. 1938—1939.
Накладом власного фонду.

Юрій Федькович — *Фар-
мазони* — Драма в 5 діях. До сцені-
чної вистави приспособив Юра
Шкрумеляк. Львів 1939 Накл. Т-ва
Відродження.

Семен Ордівський —
Чорна ігумення — Історична повість
з XVII ст. з передмовою Л. Ни-
грицького Львів 1939 *Українська Бібліотека* Вид. Іван Тиктор.

Анатоль Курдидик —
Собі самилі — Оповідання про го-
сподарсько-садівничу школу *Про-
світи* в Милованю з 17 образами
Львів 1939 Міс. Кн. Ч: 865.

Микола Голубець — *Пав-
ло Кожух* — Львів 1932 стор. 32.

Евген Гловінський —
Фінанси УССР — Праці Українсько-
го Наукового Інституту, Серія еко-
номічна кн. 9 Варшава 1939 стор. 332.

Ілія Кіріак — *Сини землі* —
повість з українського життя в Ка-
наді т. 1 Едмонтон ст. 396.

Вол. Павлусевич — *Роз-
бишачка Вагага* — комедійка. Світ
Дитини ст. 40.

Ан. Лотоцький — *Осім чу-
дів старого світу* оповід. з історії
старинної культури. Світ Дитини
ст. 56.

Повість віремених літ перекл.
д-р В. Пачовський опрацював Т. Ко-
струба. Львів 1939 вид. Тиктора
ст. 128.

Надіслані журнали

Нова Хата ч. 13-14-15.
Наша Батьківщина ч. 7-8.
Відродження ч. 6-7-8.
Тризуб ч. 25-28,
Табір ч. 37.
Рідна Школа ч. 13-14.
Просвіта ч. 4-5.
Кооперативна Республіка ч. 7-8.
Кредитова Кооперация ч. 6.
Католицька Акція ч. 2.
Жіноча Доля ч. 13-14.
Дзвони ч. 5-6.
Українка ч. 7-8.
Сокільські Вісти ч. 7.
Северний Кавказ ч. 60.
Українське Юнацтво ч. 7-8.
Нива ч. 7-8.
Життя і Знання ч. 7-8.
Стяг ч. 7-8.
Літопис Червоної Калини ч. 7.

Живе Слово ч. 5.
Вісті з Лузу ч. 12.
Проблем ч. 3-4.
Воєні ч. 1-2.
Українське Дошкілля ч. 3.
Український Інквалід ч. 7.
Рідна Мова ч. 9.
Вольное Козачество ч. 266-267.
Zaczyn ч. 27, 28, 29.
Merkuryusz Polski Ordynaryjny
ч. 31, 32, 33, 34.
Polityka ч. 20, 21, 22, 23.
Myśl Narodowa ч. 29, 30, 31, 32.
Problemy Europy Wschodniej ч. 6.
Tęcza ч. 7.
Prosto z Mostu ч. 29, 30, 31.
Oriens R 7 z 4.
Bulletin d'information du CIE №2
Contra-Komintern ч. 12.

ПЕКУЧЕ ПИТАННЯ ДНЯ! АКТУАЛЬНА ТЕМА!

НОВЕ ВИДАННЯ КНИЖКИ
ДМ. ДОНЦОВА

МАСА Й ПРОВІД

Ціна 1. зл. Замовляти в книгарнях або в „Вістнику”
Львів, Чарнецького 26, чеки ПКО ч. 500,371.

ВЖЕ ВИЙШЛА З ДРУКУ:

Н. Геркен-Русов

ГЕРОЇЧНИЙ ТЕАТР

86 стор.

Замовляти в „Вістнику” і в книгарнях.

Ціна 1.50 зл. плюс 25 гр. на порто. Для передплатників „Вістника” половину

ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ!

Одинокий ілюстрований дводенник

„НАШ ПРАПОР”

що виходить у Львові вже 6-ий рік у понеділок, середу
й п'ятницю.

Кількістю й якістю інформацій заступає „Наш Прапор” щоденну пресу, головню там де нема щоденної пошти. ТОЧНІ ПЕРЕДПЛАТНИКИ „НАШОГО ПРАПОРУ” одержать крім того ЩОМІСЯЦЯ КНИЖКИ В-ва „Українська Бібліотека”, що в продажі коштують по 95 грошів. ПЕРЕДПЛАТА в краю, Угорщині, Чехії, Словаччині і Закарпатті річно згори зл. 18, піврічно зл. 10, квартално зл. 5, місячно 1.80, а у всіх інших краях: річно згори зл. 32, піврічно зл. 16, квартално зл. 18, або їх рівновартність. АДРЕСА: „НАШ ПРАПОР” ЛЬВІВ, вул. Руська ч. 18, чек.konto 500,277.

„ЖІНОЧА ДОЛЯ”

часопис для українського жіноцтва, виходить 15-ий рік у Коломиї, під редакцією О. Кисілевської. ВИХОДУЄ українку на свідому громадянку-патріотку. ДОПОМАГАЄ українському жіноцтву в праці громадянській, виховній, господарській. МАЄ літературно-мистецький відділ, де працюють відомі літературно-наукові сили. Річна передплата в краю: 7 зл., за границями дол. 2.00.

АДРЕСА: Коломия, вул. Замкова ч. 37. —

„ЖІНОЧА ДОЛЯ”

Під цієюж редакцією виходить найкращий популярний часопис для сільських господинь „ЖІНОЧА ВОЛЯ”.

Річна передплата 3 зл.

М. ОСТРОВЕРХА

„НОВА ІМПЕРІЯ”

трактует про теорію і практику фашизму; можна набувати в Адміністрації „ВІСТНИКА”. Ціна 1 зл. Закордоном зл. 1.20.

Книгозбірня

П 12531

1939 Р. 7 к. 9

ч. 1	М. Острове́рха:	МУССОЛІНІ	
ч. 2	М. Ма́кіявель:	ВОПОДА́Р	ц. зл. 2
ч. 3	М. Анто́нович:	ГЕРРЕС	ц. зл. 1
ч. 4	Р. Є́ншик:	А. ГІТЛЕР	ц. зл. 1
ч. 5	Д. Ва́рняк:	КАРДИНА́Л МЕРСІЄ	ц. зл. 1
ч. 6	Л. Мосе́ндз:	ШТА́ЙН	ц. зл. 1'50
ч. 7	Д. Ва́рняк:	О́РКОННЕ́ЛЬ	ц. зл. 1
ч. 8	В. Те́мляк:	ВОГНИ́СТИЙ ХРЕ́СТ	ц. зл. 1'50
ч. 9	Д. До́нцов:	ПАТ́РІОТИ́ЗМ	ц. зл. 1
ч. 10	Д. Ва́рняк:	ТАЄ́МНИЦЯ О́РГАНІЗА́ЦІЇ	ц. зл. 1'50
ч. 11	Д. До́нцов:	ДУ́РМАН СО́ЦІАЛІ́ЗМУ	ц. зл. 1'50
ч. 12	М. Анто́нович:	МА́РШАЛ ВПЕ́РЕД	ц. зл. 1'50
ч. 13	В. Те́мляк:	ЗА́ВДАННЯ НО́ВОГО ПОКО́ЛІННЯ	ц. зл. 1
ч. 14	Р. Ке́рч:	ФРА́НКО — ВО́ЖД ЕСПА́НЦІВ	ц. зл. 1'50
ч. 15	Бо́гдан Го́рович:	НА́ЦІОНАЛІ́ЗМ В БЕ́ЛЬГІЇ	ц. зл. 1'50
ч. 16	Ю. Тю́тюнник:	РЕВО́ЛЮЦІ́ЙНА СТИ́ХІЯ	ц. зл. 1'50
ч. 17	Д. До́нцов:	ДЕ ШУКА́ТИ НА́ШИХ ІСТО́РИЧНИХ ТРА́ДИЦІ́Й	ц. зл. 1'50
ч. 18	М. Андру́сяк:	МАЗЕ́ПА І ПРА́ВОБЕРЕ́ЖЖА	ц. зл. 2
ч. 19	Д. До́нцов:	ПА́РТІЯ ЧИ О́РДЕН	ц. зл. 1
ч. 20	Ю. Ру́сов:	СА́ЛЯЗА́Р	ц. зл. 1
ч. 21	М. Острове́рха:	КА́ВУР	ц. зл. 1
ч. 22	Г. Ле-Бо́н:	ЗА́ВДАННЯ ПРОВО́ДУ	ц. зл. 1
ч. 23	Д. До́нцов:	МА́СА І ПРОВО́Д	ц. зл. 1

В АМЕРИЦІ набувати Вістник: Книг. М. Сурмача,
NewYork, N. Y. 325 East 14-th Street.

ЦІНА КН. 2'20 зл.

Редактор Богдан Окпиш, видавець Ольга Бачинська, Львів, Чар-
нецького 26 м. 2.

Redaktor Bohdan Okpysz, wydawca Olga Baczyńska, Lwów. Czarnieckiego
26 m. 21.

Drukarnia Staur. Inst. w dzierz. I. Tyktora, Lwów, Błacharska 9. Tel. 234 76.